

Szépirodalom

- 3 TAKÁCS ZSUZSA verse: Nyári kertekben üldögelni
- 3 LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versciklusa: Szervraktár [Lobbisták az égben: 32,1-13; Nagypéntektől pünkösöd napjáig: 33,1-4; Vértelen túlvilág: 34,1-7]
- 5 TÁBOR ÁDÁM versei: Ellipszis-tánc; Vasárnap este tizenegy; Az ingázó
- 7 VERMES NIKOLETT versei: A ringben; Halotti ágy
- 9 BECK TAMÁS: Prédaállat [novella]
- 11 ŐSI ANNA versei: Fénylő hegek; túloldalt nem folytatódik
- 13 NYERGES GÁBOR ÁDÁM verse: poétikai merengések holdfényben
- 16 FODOR BALÁZS verse: Árvízmentesítés és folyószabályozás
- 19 ZECK JULIANNA: A vitrint is meg kell tisztítani [novella]
- 22 DEÁK BOTOND versei: dD. aspergeres; A kikötő; Hideg napok
- 23 LACKFI JÁNOS verse: Nem menekülök
- 25 GEREVICH ANDRÁS verse: Hangetetés
- 27 KORPA TAMÁS versciklusa: Tranzakciók [I]

Könyvhét

- 30 VIDA GÁBOR: Mire kell még? [A 95. Debreceni Ünnepi Könyvhét elé]
- 33 Kiköltözni az életbe [Vida Gáborral Szirák Péter beszélget]

Kilátó

- 42 TÖZSÉR ÁRPÁD: Húsmiatyánk [Napló, 2022]
- 57 RADICS VIKTÓRIA: Távolodás és közeledés [Kontemplációs napló – részlet]

Tanulmány

- 66 FRIED ISTVÁN: „Jaj, Aranyra gondolok” [Egy Tandori-versciklus „körbejárása”]
- 84 FÜZI LÁSZLÓ: Kilépés az irodalomból [Adatok, összefüggések Németh László Irgalom című regényének értelmezéséhez]

Szemle

- 101 BALAJTHY ÁGNES: Biró a pályán [Biró Zsombor Aurél: Visszatérő álomom, hogy apám vállán ébredek]
- 108 CODĂU ANNAMÁRIA: Felfogni, hogy fáj [Rékai Anett: Menetiránynak háttal]

• • • • •

Képek: SIPOS SÁNDOR grafikái

Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

www.alfoldonline.hu
alfoldfolyoirat@gmail.com

 ALFÖLD

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZIRÁK PÉTER főszerkesztő

ÁFRA JÁNOS

FODOR PÉTER

HERCZEG ÁKOS

LAPIS JÓZSEF szerkesztők

SÁRINÉ NAGY MAGDOLNA szerkesztőségi asszisztens

Takács Zsuzsa

Nyári kertekben üldögeálni

Január vége volt, hetei lehettek hátra.
Nyári kertekben üldögeálni, mondta,
 és elmosolyodott. Bérelni akart volna egy zöld-
 övezeti helyet, ahova meghív mindenkit,
 akit szeret, hogy együtt nevéssenek.
 De valahogy nem jött össze az elképzelés.
 '21 tavaszán kiadtak már Budán
 minden kertkapcsolatos bérleményt.

Voltak persze sikeres akciók. Például Robi,
 a gyöngéd Robot-angyal vagy -szerető, aki
 a sugárkezelés során a mennyezetről
 leereszkedett, szárnyai közé fogta
 gyönyörű fejét, hogy a virtuális kés
 ott érje, ahol metszenie kell.
 A szarkóma hátrált, zöldeskék szeme
 háborítatlan a helyén ragyogott. –

Volt hát bátorságpróba, volt hát diadal.
 Világosan látta, hogy meghal.
 Hogy nem lesz kertkapcsolatos bérlemény,
 ahova meghív mindenkit,
 akit szeret, hogy együtt nevéssenek.
 A gyöngéd Robot-angyal vagy -szerető
 szállt a magasból, lezárta két szemét.

Lövétei Lázár László

Szervraktár

LOBBISTÁK AZ ÉGBEN: 32,1-13

32 ¹ Jól sejted, fiam: nem csak Krisztus urunk
 lobbizik Istennél, ² szó szerint füstöl a feje
 [mármint az Úrnak], hogy milyen úton-módon
 lehetne összefésülni a legkülönbébb érdekeket,
³ ha megígéred, hogy nem vered nagydobra
 [nem akarlak kabátlopási ügybe keverni!],
 akkor megsúgom, hogy az Úr színe előtt

⁴ az elabortált lelkek
a lehangosabbak,
fülsiketítő a néma sírásuk,
ahogy kompenzációt követelnek
a le nem élt életért,
⁵ rögtön utánuk a meg nem született
gyermek következik,
ők már kevésbé hangosak,
őket nem ölte meg senki,
hanem „csak” meghaltak
az anyaméhben

[⁶ ott van köztük az öcséd is, fiam, tudom, hogy
korábban már megemlékeztél róla – ne vedd
sértésnek, de fontosabb a versednél, hogy anyád
annakidején túlélte az egész szörnyűséget],

⁷ a dobogó harmadik foka
szintén beláthatatlanul
hosszú,

képtelenség felsorolni,
hogy ki mindenki van ott,

⁸ a frontharcosokat viszont muszáj
megemlíteni,
nyilván, nem az önként bevonulókat,
hanem a vágóhídra tereltek,
ők is égi végkielégítést
követelnek,

⁹ utóbbiakat azért kell megemlíteni, mert hiába
isten az Úr, a frontharcosok irányában végtelenül
elfogult – ¹⁰ említettem volt korábban,
hogy Isten is változik, hol van már az Ószövetség
vérszomjas Istene?!, piszok nagy pacifista lett
belőle!..., ¹¹ egyszerűen: rengeteg lobbista
tevékenykedik az égben is, ¹² jól sejtet, fiam,
hogy egy magamfajta, ilyen-olyan betegséggel,
szívvel és tüdővel és vesével és májjal
vesződő „szervraktár” a sor legvégére szorul,
¹³ persze, nekünk is megvan a magunkhoz való
eszünk: mi huncut módon a Szűzanyához
esdeklünk.

NAGYPÉNTEKTŐL PÜNKÖSD NAPIÁIG: 33,1-4

33 ¹ Nehogy azt hidd, fiam, hogy a női kvóta
miatt szólok a Szűzanyáról, Isten amúgy is
harsányan röhögne ebbéli szándékomon,

² elvégre a világ teremtése óta ő a legnagyobb egalitárius, s az Éva-eset ellenére sem ábrándult ki a nőkből, ³ a Szűzanya speciális helyzetét pedig, gondolom, nem kell magyaráznom, pót-Bibliában, vagyis kedvenc regényedben is az ő apokrif történetét emlegetik, hogy ti. ⁴ neki köszönhetően nagypéntektől pünkösd napjáig a pokolban is szünetel a kínzás...

VÉRTELEN TÚLVILÁG: 34,1-7

34 ¹ S a veterán lelkek szerint a Szűzanyának köszönhető az is, hogy a Nagy Menny- és Pokol-reform óta tökéletesen vértelen lett a túlvilág: ² emlékszel, ugye, hogy Odüsszeuszt és Aeneászt is csak vérivás után ismerték fel a túlvilágiak, ³ hát ennek egy ideje vége, olyan tisztaság van itt, mint egy patikában, nem kell félned a vértől, ha véletlenül kedved kerekedne hozzánk látogatni, ⁴ a túlvilág lejárata miatt se aggódj, lépten-nyomon megnyílhat a föld, ⁵ ahogy te is tudod, fiam, a Föld felszíne nagyjából 500 millió km², számítsd ki ügyesen, hogy hány cm² egy átlagos emberi lábnyom, s szimpla matematikai átalakítással máris megtudod, hány lejárata van a túlvilágnak, ⁶ mi tagadás, örülnék a látogatásodnak, ⁷ de még boldogabb lennék, ha nem kapkodnád el a dolgot.

Tábor Ádám

Ellipszis-tánc

Ellipszis-táncot lejt a világ s az élet
mert egy a középpont de kettő a pólus
ha a centrumban összeszikráznak
fellobban bölcsesség szerelem ének

Ha az újév és szentiván összeérnek
miközben mindkettő megőrzi posztját
a centrumban egyszerre lesz hideg és hev
azonost azonosra cserélnek

Ha ezt a misztériumot megérted
nem bánt távolság idő múlása
együtt leszel alanya s állítmánya
a legyenben újraszülető létnek

Vasárnap este tizenegy

Vasárnap este tizenegy
a legmesszebb vagy és a legközelebb
a valósággömb túlfelén
mégis egyek te meg én
egész kicsi vagy egész nagy
a Vagy vagy-e avagy a Nem-Vagy
ki a létnél is mélyebbet ad
a legeslegmagamat
s téged a legmagasabbat
hát tovább kereslek bár megvagy
míg fölöttem az ég s a Nap

Az ingázó

Olaszkék ég folyó hidak
lapos parton városszövet
túlsón liget lankák hegyek
a kettősváros egybetart

Az ingázás pólusok között
két part városrész között
otthon és ámulat között
előre és felfele hajt

Szertefoszlik a két part
város otthon és csatang
csak én lengek a semmiben
és hív egy messzi benti hang

Vermes Nikolett

A ringben

Bajban imádkozol, ne tagadd.
Akkor állsz Isten elé, amikor
minden eszközöd cserben
hagyott, és könyörögsz neki,
alkudozol, fordítsa jobbra
a pocsék helyzetet. Kéred,
mert a csajod rosszul tudja,
mert a főnököd pénzéhes,
mert amúgy mindenki önző.
De könnyelműség azt hinni,
hogy Isten melléd fog állni.
Isten pártatlan, szemében
mind egyformák vagyunk,
nem méreget, nem tesz
semmilyen megkülönböztetést.
Isten nem ismeri a piros
és a kék sarkot, nem ismeri
a ring játékszabályait.
Tessék, így kérj tőle mással
szemben neked kedvezőt.

Halotti ágy

Most ez a tömör fenyőből faragott
franciaágy a levegőbe emelkedik,
rajta az elnehezült, múltó testtel.
Vannak kőből készült halotti ágyak,
rajtuk mindig alkudoznak a holtak.
Ki tudja, talán félnek tisztázatlan
ügyeik, nyitott kérdéseik miatt.
Az ilyen ágyakkal a robosztus
halottas emberek sem bírnak,
vagy négyen kellene hozzá.
Mint a fáraók szolgái, akik vállon
vitték a fekhelyet, rajta a királlyal.
Vannak tollból készült ágyak,
ezeken már nyugodt halottak
fekszenek, nem vitatkoznak

Istennel, hogy még adjon
egy évtizedet vagy egy évet,
de legalább egy hónapot.
Egy hónap, ha maradt volna,
nem gondolnak ilyesmire, csak
elfogadják a meghívót, mint
az elsőbálozók, akik félnek ugyan,
de büszkén és boldogan készülnek.
Az ilyen ágyakhoz nem is kell
halottas ember, szinte maguktól
szállnak, emelkednek a testtel.

Beck Tamás

Prédaállat

Zuhog az eső, közben a horizont fölött süt a Nap. Errefelé azt mondják ilyenkor: veri az ördög a feleségét. Lajos a sürgősségi osztály bejáratának eresze alól kilépve a szivárvány alá áll, hogy a zápor lemosdassa arcát. Homlokán a szaporodó ráncok mélyedéseiben megül az esővíz. Savós színű szemei körül a szarkalábak is felfognak egy-egy cseppnyit. Halántéka dobol, majd megőrül a koffeinért. Remegő ujjai önálló életre kelve gyűrögetik a vízhatlan tasakba csúsztatott zárójelentést. Könyökhajlatában a szűrés kékeslila helye csak most, a baj elmúltával kezd sajogni. Lajos a hajnaltájt vénáiba diktált glükózoldattól élénk, figyelmét ide-oda terelgeti a körülötte hömpölygő betegforgalom. Hamuszín arcok néhány emeleti kórterem ablakában. A főépület előterében megbúvó újságosnál hírekre éhes lábadozók tolonganak, koszfoltos köntösük szegélye a mozaikmintás csempepadlót söpri. A büfé pultjára helyezett celofánzott szendvicseken elpusztíthatatlan legyek pihennek, apró izeltlábaikat mókásan dörzsölik egymáshoz. Az eszpresszógép látványa megbabonázza a kórházudvarról leskelődő Lajost, mintha sóvár női tekintet érné odabentről. Az égi csatornák amúgy is elapadtak, a mélykék mennybolt előővakodik a tépett kumuluszok mögül.

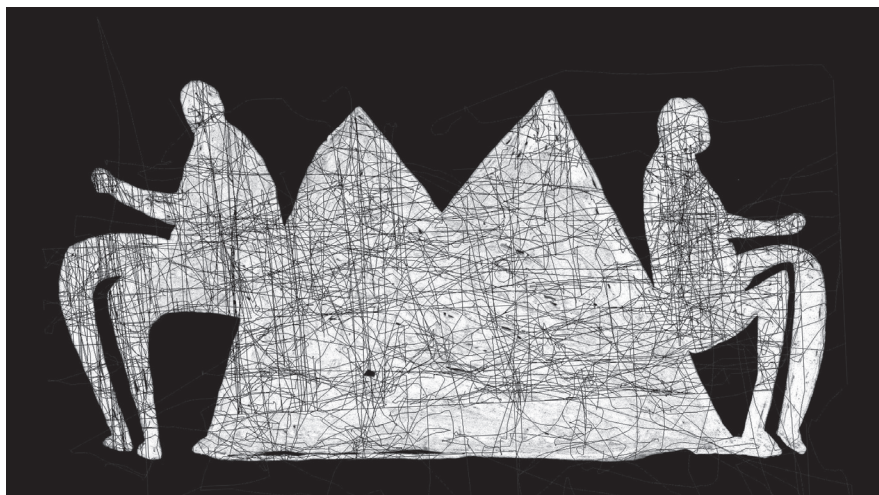
Elébe vág a pultos kérdésének, amikor amaz odateszi elé a fekete lével teli műanyag poharat, hozzá a kristálycukrot stanicliban. Csak bankkártyával tud fizetni. Most nincs ezzel semmi gond, de éjjel kis híján elpatkolt amiatt, hogy nem volt nála aprópénz. Veszett, dühöngő éhség tört Lajosra a kihalt bekötőutakon suhanó autóban, s ezúttal hiába kereste a Sport szeletet a kesztyűtartóban. Neje elfelejtette odakészíteni, talán mert tegnap csúnyán összekaptak a családi költségvetésen vagy a gyerekek nevelésén. Ki tudja észben tartani az okot ilyenkor? Tulajdonképpen azért pattant be estefelé kabriójába a férfi, hogy kiszellőztesse magából a bosszúságot. Az agglomerációba érve támadt az az érzése, hogy magába tudná tömni az egész mindenséget. Vissza kellett fordulnia. Amikor begurult az első külvárosi benzinkútra, már összekeverte a kuplungot a gázpedállal. A shopban táblacsokoládét vett magához, bankkártyája PIN-kódját azonban nem tudta beütni fizetéskor a készülékbe. Elmagyarázta volna a hűledező eladónak, hogy mindjárt bekómál, mert leesett a cukra, de egyetlen épkezláb mondatot sem sikerült összetákolnia. Tudatzavara láttán a beijedt alkalmazottak tanakodni kezdtek. Egyikük azon a véleményen volt, hogy Lajos részeg, s azt javasolta, egyszerűen dobják ki az üzletből. A másik szerencsére gyanakvóbb fajtának bizonyult, mobiltelefonján azonnali feltárcsázta a mentők számát.

Lajos élvezi a közép-amerikai ültetvényekről származó, illegális gyermekmunkával szüretelt kávébabok örleményének zamatát, körülötte a betegáradat olyan, mint hullámfürdőben az ide-oda lóduló víztömeg. Olykor kiszúr a sokaságban egy-egy párocskát. Az összetartozó nők és férfiak egymáshoz vannak öltözve, mintha még az arcvonásaikkal is ugyanazt a csillagképet mintáznák. Ha egy fehérköpenyes fiatalember évődik egy csajjal, annak is egészen biztosan sztetoszkóp pihen meztelen nyaka körül. Ma már ismeretlen fogalom a heterogámia. Lajos apja bezzeg csavarokat esztergált egy fémipari üzemben akkortájt is, amikor belógott a végzős külkeresek

bulijára. Kenőolajszagú kezeslábasban kérte fel táncolni azt a kiskosztümös szőkét, akinek imponált a jóképű melós magabiztossága. Nem számított ez egyedi esetnek a hetvenes években. Az istenadta népen elősködő rezsim csúcsára állított piramisként képzelte el a társadalmat, s a szellemi arisztokrácia spontán eltűnésének reményében kifejezetten szorgalmazta a vegyes házasságokat. De Lajos szülei is ébredezni kezdtek ebből a hagymázos utópiából, amint imádott csemetéjük kamaszodásnak indult. A mutter elviselhetetlenül proosztónak ítélte serdülő fia modorát, örege viszont szívós igyekezettel próbálta kigyomláni a pubiból az értelmiségi allűröket. Aztán Lajos pályaválasztása töréspontnak bizonyult közöttük, de közös megegyezéssel intettek búcsút egymásnak.

A megritkult embertömegben ismerős arcokat keresgélni magányos időtöltés, akár a pasziánsz. Lajos forgatja kezében a kiürült kávéspoharat, és nagyon nem akaródzik neki felhívni élete párját. Az asszony bizonyára síkideg, a férfi mintha máris hallaná szemrehányó szavait. Miért titkolta előle eddig, hogy cukorbeteg? Ezt nem értette a sürgősségi osztály főorvosa se. Tartott volna a doktornőnek Lajos kiselőadását viselkedéstudományból? Azt minden etológus tudja, hogy a prédaállatok gyengeségeiket eltitkolják a külvilág elől. Márpedig Lajosba beléivódott az üldözöttség érzése még surján legénykorában, hiszen atya is, anyja is kéretlenül próbálta a maga képére formálni őt.

Amikor felocsúdik gondolataiból, megállapítja, hogy a kórház homlokzata előtt északias szél szárogatja a megyeszékhely főutcájának záportól fénylő aszfaltját. Lajos elképzei, amint kabriójával begurul a villanegyed közepén található háromszintes házuk udvarára, amely egy régi temető helyén terül el, s ebédhez ülnek feleségével, mintha mi sem történt volna. Beszédes csönd feszül majd közöttük pattanásig, az elviselhetetlenség határát súroló hallgatás. És mégis másféle, ennél is feszítőbb nesztelenség fogadná Lajost odahaza, ha magányosan pergetné napjait.

Ósi Anna

Fénylő hegek

Csöndes, bár apám-
nál nem hallgatagabb.
Bögréből bögrébe öntögeti
át forró teámat.
Csak a két gyereke miatt
ilyen figyelmes. Kezében
gömbölyű pipafej, édes
dohányszagot áraszt
szürke kardigánja,
az az egy, amit mindig visel,
és szúr a borostája.

Hogy apámnak is szúrt,
csak képzelem, sohasem
érintettem arcát.
Kifelé meredt az ablakon,
de nem azt látta, amit nézett.
Mutató- és középső ujját orra
alá helyezve gondolkozott,
nekem mindig hátat fordítva.
Csak ritkán beszélt,
ha mégis, alig hallhatóan.

Nagyapám is sokat hallgatott,
de ökle a gyerekbőrön,
mint a nyári szeder a ruhán,
lila foltokat hagyott.
Kellemetlen volt, amikor
meghalt, mert senki sem
siratta, csak nagyanyám
roppant bele csöndesen
a ház magányába.

Kicsi koromban apám
azt mondta, sátrazunk
majd szarvasbőgéskor.
Később aztán ő is megígérte,
de be is tartotta. Akkor már
tizenkilenc éves voltam,
mégis „kicsi lány”-nak szólított.

Nem hallottam mást, csak,
ahogy elnyíló száján át nyeli a
levegőt, a fém csörrenését,
amikor az övét csatolta.
Mint a folyékony füst,
lassan a völgybe csurgott a
sötétkék hegygerincen
átbukó köd.

túloldalt nem folytatódik

egy zsírfolt az ablaküvegen
pont a szemem magasságában
fél óra míg beérek a pályaudvarra
mozdulatlanul nézem a síneket
hagyom egybemosódni a
vörösesbarna töltésköveket
megszámolhatnám hányszor
villannak fel fehér foltok mésszel
lelocsolt maradványok
a régiek is jól látszódnak de
már nem olyan égbekiáltóan feltűnőek
a legfrissebbeket akkor is megnézem
ha olvasok egy idő után ösztönösen
érezem mikor kell felpillantanom
itt az a keskeny vágás a bozótban ami
sínekre nyílik nem tudom használja-e bárki
más ezeken az embereken kívül
túloldalt nem folytatódik az ösvény
a pályaudvarra érve lassít a vonat
figyelem az állomásozó szerelvényeket
lehetne szép sima és áramvonalas az orruk
mint az autóknak ahogy felületesen a
mozdonyokat képzeltem kiskoromtól fogva
de elejünkön erősen kiugró ütköző van
ez éri először az embert
nem kenődik hanem
roncsolódik a test

Nyerges Gábor Ádám

poétikai merengések holdfényben

jött jött jött felém a téli hold
és azt mondta szomorú verseket kell
írnom én pedig nem hallgattam rá
de ismét jött jött satöbbi és azt
mondta a verseknek a valóságról
kell szólni és nem akartam hallgatni
rá de jött jött és satöbbi satöbbi
végül megkérdeztem hogy rendben
hogy akkor miről mit hogyan kell
írni és azt mondta a téli hold mely
köztudomásúlag csupán egy égitest
de legfeljebb is csak afféle hangulat
s mint olyan poétikai kérdésekben
nem vagy éppenséggel nem teljesen
megbízható és azt mondta hogy na
végre ez a beszéd kezdhethük hogy a
verseknek a valóságról az én életem
szuverén valóságáról méghozzá igen
szomorúan kell szólniuk mert hogy
tudniillik nekem egyébként
is igen szomorú az életem és én
kötöttem az ebet a karóhoz hogy mégis
mire gondolt ez alatt a téli hold
mikor jött jött és satöbbi satöbbi
mire kifejtette hogy például ahogyan
a bolti készített mikrosütőből kivéve a
műanyag csomagolásból a tányéromra
plattyantam és öt perc alatt kapkodva
megeszem ahogyan rohanok ugráltatott
csinovnyikként miközben elszalasztom
az úgynevezett életet satöbbi satöbbi
azonban én sem abban nem értettem
egyet a téli holddal melynek inkább
mégsem adnék szót költészeti kérdésekben
hogy ezek részletezése teljes
mértékben lefedné az úgynevezett
valóságot sem abban hogy ez az
ő mércéje szerint kellőképp szomorú

verset eredményezne rendben
így a bús téli hold hát írok verset
akadémiai előmenetelem valaha oly
ígéretesnek indult pályám több
rendbeli megakasztásáról írok verset
a szociális helyzetemről írok verset
korábbi megalázó és siralmas közegekben
töltött munkakörülményeimről
írok verset családom nyomorúságos
tengődéséről szegénységről öregségről
betegségről ápolásról sírásról
szorongásról és gyászról írok verset
irodalmi ambícióim leépüléséről
a meg nem kapott ösztöndíjakról
oda nem ítélt pályázatokról de legfőképp
írok verset a háztartásról mindkettőről
melyekben tüsténkedem éhbérért odavetett
alkalmi munkáimat időbeosztásaimban
ide-oda passzírozva írok verset
arról hogy átlagosan tíz és harminc
közötti percem juthatna egy nap
megírni afféle főműveimet s eközben
sírásba hajlón együttérző kacajjal
sajnál a bús téli hold hogy ez milyen
szomorú és hogy mivel ez rendkívül
szomorú hát versbe is remekül való
s valamint mindezekon felül avagy
inkább magyarázza tovább a téli hold
mindezek legfőbb allegóriájaként
avagy szimbólumaként írok az öt perc
alatt belapátolt bolti vacsoráról mely
közben filmet nézni kell kapkodva
s már tenné is idézőjelek közé általa
a nevemben megírt versében hogy
tudniillik ez nekem a pihenés és ezeken
felül írok verset évek óta permanens
alvászproblémáimról is éji szorongásomról
hogy mi lesz belőlem avagy hogy
egyáltalán van-e értelme akár
csak gondolatban is jövő időbe
tenni a létigét mintha életem még mindig
abban az ifjonti stádiumban lenne mikor
lehet valakiből még jóformán bármi s
látható hogy ennek ecsetelésébe igen
bele is jött a bús téli hold fogadatlan
mentorom hogy gondolataimba merülni

melyek nem a háztartásra a létfenntartásra
 a gyereknevelésre az ápolásra a munkára
 a számlákra a leendő avagy inkább nem
 leendő nyugdíjra vonatkoznak ilyen
 gondolataimba alvás helyett merülhetnék
 a napnak ezen kísérteties óráiban
 mikor ő lát engem onnan fentről eleve
 innen ismer hogy nézi nézi ahogy én
 magamba merülten próbálnék nem ilyesmik
 miatt szorongani avagy búslakodni s
 inkább valamit gondolni bármit a világról
 a kultúráról a filozófiáról az emberiség
 történelméről csak hogy ilyesmikhez a
 napnak ezen óráihoz érve már túl fáradt
 vagyok és mindemellett szorongásaim
 erősebbek s mint életem majdnem minden
 szereplője hangosabbak éréysebbek
 érdekérvényesítőbbek harsányabbak
 és elébe tolakodnak kultúrának
 emberiségnek hozzák hozzák teli marokkal
 problémáikat akár rosszul működő
 centrifugából én a teregetnivalót
 hogy csak úgy ömlik ki belőlük a
 padlóra a kétségbeesés és tehetetlenség
 melyet én volnék hivatott orvosolni
 segítek oldjam meg csináljam értelmezzem
 beszéljük meg s aztán beszéljük át újra
 hogy biztosan jól legyen megbeszélve
 miközben intézzem el ezt és azt de
 közben másik három szereplőnek másik
 hat dolgot is és jön jön jön és mondja
 mondja mindezeket a bús téli hold
 hogy ez hiányzik az én költészetemből
 a kilátástalanság és a valóság és kiváltképp
 mindezek végtelen szomorúsága én pedig
 elhúzzom végre a függönyt és még felé
 suttogom az éjszakába hogy ahogyan
 öregszem mind kevésbé hiszek a
 nyavalygás és az önsajnálát poétikai
 erejében hogy aztán másnap éjjel
 majd ismét jöjjön jöjjön jöjjön a
 bús és némiképp szimbolikus téli hold
 inkább együttérzéssel mintsem diadallal
 jelentve hogy részéről rendben de azért
 felhívna rá a figyelmem hogy továbbra
 sem alszom és lám mire mentem az elveimmel

Fodor Balázs

Árvízmentesítés és folyószabályozás

Az éjszaka lassan húzódik vissza.
Páráját a vízen
jelzésképpen itt hagyta.

De ez a folyó nem elég széles,
láthatatlanul is érezni
a túlsó part fájának lélegzését.

Persze a figyelem
könnyen elúszik rajta,
akár egy papírhajó,

sodródik észlelhetetlenül,
átázik, elmerül.

Egy folyó sem elég hosszú,
hogyan megakadályozza
az elmúlt borzalmak ismétlődését.

Mert azok, mint a lazac,
folyton felúsznak,
ellepve a szigeteket.

Az épületek elnéptelenednek,
és antennáik feleslegessé válnak.

Hogy rázhatná le agancsait egy ház,
ha vesznek még jeleket,
de határaik már kiterjeszthetetlenek.

Pedig a Föld sötétségben sűrűsödik.

Minden bizodalom
a munkanélküli gátőrből,
akinek csak egy sör hiányzik
horgászás közben.

Lába alatt, a kavicsok közt pedig
ezer meg ezer apró fehér csiga,
mint holmi hangtölcsérek,
belekanyarodnak az univerzumba,

hogy felerősítsék a halak sugdosását
az olvadásra váró
türelmes őszállatoknak:

*Nőjetez ki ebből
a történelemelőttiségből,
akár a tavaszi búza,*

*fejlődjetez újra, mint a medúza,
legyetez ammonitesz,
korall, trilobita,*

*meszesedjetez tovább
a gátőr csontjaiban.
Ismétlődjetez meg,*

*a Dunán, valamint
az egyéb hajózható
belvizeken.*

*A szabályozással ne törődjetez,
az a hajótársaságok gondja.*

Az ár- és belvízvédelem
nem nyomja a gátőr lelkét már.
A kapásjelző fluoreszkál,
imbolyog a szeme előtt.

Ma nem harapnak.
Csak csipegetik.
A Közlöny sem utasíthatja őket,
ha nem éhesek.

Hiába Bős-Nagymaros,
hiába Vaskapu.
Itt, valahol félúton,
akciós a mirelit lazacfilé.
Lassan gördül le a hegyről
az alkonyi sötét, és egy megdőlt

téglakerítés mellett elszivárog
a turisták sora.

Az öreg fa türelmes volt,
nem panaszkodott soha,

de élni kell ott,
ahol az újrászületőktől
ragyog a temető.

Zeck Julianna

A vitrint is meg kell tisztítani

Kinyitja a szemét, homályos minden, az álom és az ébredés közti fátyol mossa össze a szeme elé tároló képet. A szoba ismeretlen, kora hajnal lehet, állapítja meg, a függöny csipkés és a padlóig ér, kissé megszürkült már, az ablakok nyitva, hűvös áramlik szét a szobában. Szofi beleszagol a levegőbe, közben kezével maga mellett matat az ágyban, nem tudja, mit keres, ösztönös mozdulatok ezek. Valamibe bele kellene kapaszkodni, de semmi sincs körülötte, ekkor nyílik az ajtó, és egy nő lép be rajta mosolyogva.

Nem zavarja a levegő, Szofi néni?

Szofi nem érti, miért szólítja őt néninek, a név sem ismerős, amit mondanak.

És magát hogy hívják, kedvesem?

A nő nem válaszol, csak legyint egyet, aztán az ágyhoz megy, hogy megnézzé, milyen állapotban van a pelenka. Szofi nem szereti ezt a matatást, még akkor sem, ha ez a nő kifejezetten finoman csinálja. Csontos, hosszú karjaival a levegőben hadonászik, segíteni próbál, aztán zavartan simogatja a ráncokat a hálóingén, és meglepődve fedezi fel a színes pecsétfoltokat az anyagon. Hiszen minden ruhát csak egyszer vesz fel, aztán kimossa, lehetetlen, hogy pecsétes hálóingben feküdt le. És lehetetlen az is, hogy a függöny így megszürkült, előnti a szégyen, jaj, mi lesz, ha ma este így fogadja a fiát és a menyét, ráadásul a kicsit is biztosan magukkal hozzák. Sütéményt sem süttött még, a vitrint is meg kell tisztítani, az ágyakat megvetni, új ágyneműt húzni, és előkészíteni egy matracot, mert a fiának a földön kell aludnia, hogy Margit elférjen a picivel a franciaágyon. Az ápolónő még nem végzett a pelenkával, amikor Szofi elkezdte felnyomni magát az ágyon.

Szofi néni, maradjon nyugton, ezt muszáj megcsinálnom.

Szofi mintha meg sem hallaná, tovább erőlködik az ágyon, összevissza lapátol a kezével, nyög, liheg, rátámaszkodik az éjjeliszekrényre, amire egy joghurtos doboz és egy szelet kenyér van bekészítve. A szekrény felborul, a joghurtos doboz szétrobban, a fehér anyag szétfroccsen a szobában. A segítő abbahagyja a pelenkázást, hogy feltörölje a joghurtot a linóleumpadlóról, közben Szofi bepisil, lepedőt kell cserélni. Egy másik ápolónő is bejön, felsegíti Szofit az ágyból, miközben az előbbi az ágyneművel foglalatoskodik. Szofi lába között folyik tovább a gyógyszerzagú sárga lé, így a hálóinge is pisis lesz.

A sütéményt meg ki fogja megsütni? – ordítja Szofi, kitépi magát az ápolónő kezéből, elveszti az egyensúlyát, és elvágódik a padlón.

Szofi a nagytatával szemben ül egy régi thonet széken. Tizenkét éves, testszínű nejlonharisnya van rajta, lábán egy halványrózsaszín balerinacipő, masnival az orrán. A ruhája ünnepi és virágos, a derekán öv fut körbe, elől anyukája által gondosan masnívá kötve. Illedelmesen, összeszorított térdekkel ül, tenyerét a combjára fekteti. A szülei nincsenek a lakásban, átmentek szomszédolni, egyedül maradt a tatával. Az örökmozgó gólyát nézi a könyvespolcon, iszik, főlegyenесedik, aztán megint lebukik a feje, iszik és főlegyenесedik. Ezt a gólyát nagyon szereti figyelni, ilyen csak a tatánál van. Miután meghal a tata, szeretné megkapni a gólyát, de eltörik, addig-

ra nem működik már. Végigfuttatja a szemét mindenben, inkább százszor elolvassa a kötetek gerincét, leltározza fejben a tárgyakat, minthogy a tatára nézzen, mert akkor beszélgetni kellene.

Az ablakon sajnos nem tud kinézni, a háta mögött van, pedig ott a kert a rózsalugassal, a paradicsomokkal, a felfuttatott szőlővel. Szeretne kiválasztani egy könyvet a polcról, olyan jó régi szagút, kimenni a napsütésbe, leszakítani egy paradicsomot, leülni a kicsi padra, és délutánig olvasni.

Az idős férfi, mintha megszimatozná Szofi vágyát, csap egyet a combjára, feláll, kimegy a konyhába, egy fémtárcából kivesz egy előre megsodort cigarettát, és int Szofinak, hogy menjen utána. Végig azon a titokzatos, hideg folyosón, ahonnan további lakásokba nyílnak az ajtók, ahol mindenki ismeri a másikat, hiszen ekkor még átjárnak egymáshoz az emberek.

Szofi hallja az édesanyja hangját kiszűrődni az egyik ajtó mögül, egy pillanatra megáll, hallgatózik, aztán továbbmegy, tata már dohányozva várja a folyosó végén. Egyenesen a paradicsomokhoz tovább, tata mondja, hogy tépje magának egyet, Szofi ki is választja a legpirosabbat, de végül tata szakítja le, és azt mondja, harapjon csak bele nyugodtan. Szofi sosem evett még ennyire édes és szaftos gyümölcsöt. Mohón eszi, mintha az életet habzsolná. Élénkpiros pöttyök jelennek meg a ruháján, a cipőjén, az arcán és a kezén. Tata nevet, szinte hahotázik a kertben, közben leszakít még pár paradicsomot, és mutatja, hogy menjenek vissza a házba.

Szofi tudja, hogy az édesanyja nagyon fog haragudni, ha meglátja, hogy összemaszatolta a csinos ruháját. Félve botorkál be, koromsötét van a kinti napfény után. Megáll, valami meleg folyadék kezd csorogni a lába között.

Gyere Szoszo, gyere, mutatni akarok valamit – mondja tata kedveskedve, de Szofi meg sem mozdul. Azt hiszi, bepislít, pedig csak pár cseppnyi az egész, épphogy elindult a combján lefelé, és várja, hogy megjelenjen a szoknyája szegélyén túl. Tata tesztet mozdatok kíséretében – hiszen fogalma sincs, mit kell csinálni, amikor egy kislány sír – bekopog a szomszédba, hogy Róza jöjjön ki, mert baj van Szofival. Édesanyja ijedten rohan, Szofi szipogva jelenti ki, hogy bepislít, és paradicsomfoltos lett a ruhája.

Ez nem pisi kislányom, ez vér.

Szofi mozdulni sem mer, megijed, hogy biztos valami ismeretlen betegség támadt rá, és hamarosan meg fog halni.

Nem fogsz meghalni, kislányom – mondja az anyja.

Szofi ágya körül emberek ácsorognak tétován. A magas férfit, aki a gyerekeivel áll ott, Palinak szólítja, pedig Miklósnak hívják. A nőt, aki a férjével jött, Ágikámnak szólítja, mert így hívják, de mintha egy hétéveshez beszélne.

Palikám, nem is mondtad, hogy ilyen korán érkeztek, hát itt vannak az én kis unokáim. Hosszú volt a vonatút, ugye? Csináltam habcsókot.

A gyerekek és Ági férje nem értik, hogy miről beszél a dédi, de Miklós és Ági tudja, hogy Szofi úgy lát, mint aki még mindig Kolozsváron van, akkoriban, amikor még Magyarországról mentek hozzá látogatóba gyerekként a szüleikkel. Az édesapjukat hívják Palinak.

Szofi legalább harminc évet ugrott vissza az időben, oda ébredt fel a lelke, mintha mindig is ott lett volna, mintha nem lépte volna át a határt, mintha nem is adták volna el a lakást, ahonnan valójában sosem akart eljönni.

Ági és Miklós tudja, hogy a mama hamarosan meg fog halni. Hogy kitörlődött belőle minden, ami azóta történt, visszatért a *hőskorba*, amire egyébként ők is pontosan emlékeztek. A kolozsvári lakás minden kis szeglete megmaradt az emlékeztükben, legerősebb kapcsolódásként a szülőföldjükhöz.

Szofi már nem tud felülni az ágyban, csak kétségbeesetten kapálózik karjaival, mintha máris a halál utáni lét útvesztőiben bolyongana. A tekintete ijedt, ugyanakkor olyan kislányos és ártatlan, mint születésükkor a babáké. Ők is úgy kapkodnak a kezükkel a levegőben, mintha az életük pillanatait lapozgatnák egy családi albumban.

Miután a látogatók elmentek, Szofi visszahanyatlik az ágyra, és elsenderül.

Szofi néni, Szofi néni, tetszik hallani, amit mondok?

Szofi hallja is, nem is a vékony hangot, ami belevész a fák susogásába. Meg erősödött a szél, csavarja a fenyőfák hegyét, de Szofi nem megy be az erkélyről. Két kezével a korlátra támaszkodik, görcsösen szorítja, mintha ki akarná szakítani a helyéből, ősz haját szanaszét fújta a szél, van benne valami félelmetes, ahogy kéréletlenül áll ott, a távolodó alakokat figyelve. Néha felemeli a kezét és integet, aprókat mosolyog is mellé, de fejben már máshol jár. Talán a következő évet várja, aminek a vége ugyanaz lesz, áll az erkélyen, integet, az alakok egyre kisebbek lesznek, aztán egy utolsó visszafordulás, integetés, és eltűnnek a sarkon.

Nem tudni, Szofi meddig áll így, hogy azonnal befordul-e a lakásba, vagy még matat a teraszon egy kicsit, esetleg szóba elegyedik a román szomszédokkal, hogy hát igen, így van ez, elmennek, és ki tudja mikor jönnek újra, ha egyáltalán.

Szofi néni, Szofi néni... – szólítgatnak valakit folyton, ilyenkor egy pillanatra eltűnnek a fák, a terasz, meglegbben egy függőny, halványan felsejlik egy-egy alak, aztán azok is elmosódnak, ahogy a szél alábbhagy.

Deák Botond

dD. aspergeres

Ez van dD.; orvosságok?...; soha ne maradj hosszú ideig egy helyen, gondjaid lesznek, pedig magasan funkcionáló autista vagy; úgy vártam rá, hogy végre elfogadjanak, észrevegyenek; te más vagy dD., és attól mindig félnek az emberek...; megöregedtem, már tíz éve is öreg voltam, de még élveztem, ahogy süt a nap!, van, hogy jobb a bűnt választani, minap, egy balatoni faladik illatában ébredtem, egyedül...

A kikötő

Egy hajó szemből, lassan-lassan közeledik, betölti az egész kikötőt, sötét éjszaka van..., nagykabátok cammognak le róla a partra, ez egy rakodópart, kevés közlámpafény, az árnyak nőnek, s mennek összebb..., harangszó, sirályok vijjogása köszönti a szürke hajnalt, csöndes a kocsma, az utca, a sikátor, hazaér, mosdik, kifűzi, majd leveszi a bakancsot, a nadrágot, bebújik az ágyba, az asszonya becsukja az erkélyajtót, újra sötét...; dD. a közlámpa alatt áll, s néz fel a kikötői ember lakása felé, mi történt?, nem történt semmi...

Hideg napok

Hideg van dD., s ön itt ül a sötétben?; á igen, ezt a szempontot még nem vettem figyelembe...; felelősnek érzi magát, és depressziós..., egész nap a padon ült a fagyos folyóparton?; valahogy úgy, és sokat gyalogolok a téli városomban, egészen más így, mint autóból...; nézze dD., a katasztrófa, akit érint, azt egy időn kívüli állapotba hozza, de magával már-már kínos találkozni; pedig most jó, végre azt érzem, haladok valamerral, azt hiszem, én nem akarok semmit!, és örülök, hogy találkoztam önnel, maga nélkül a folyóban végeztem volna...; bosszant, ha kétszer kell megkérdezni ugyanazt, de miért ül itt a hideg, sötét nappaliban?; néztem a sötétedés eseményét, ahogy a kopasz fák, bokrok elveszítik kontúrjaikat, múlik az idő...

Lackfi János

Nem menekülök

Szeretnék szembenézni veled, és végre
nem menekülni el, mélységes szomorúság.

Telepedjünk le az asztalhoz, itt a konyhám,
székeken szemtől szembe, mert beszélünk kell.

Nem is muszáj beszélünk, de muszáj számolnunk
egymással, elszámolnunk mindennel, ami összeköt.

Nem hívtalak, de jöttél, így szokott ez lenni,
tudd viszont, hogy itthon vagyok immár,
nem szököm meg a hátsó ajtón, ha érkezel,
szembe akarok végre nézni veled, átható,
tisztá tekintettel, öntsünk tiszta vizet a pohárba.

Apropó, kérsz-e kávét, gondolom, keserűen szereted,
úgy kértem ezt tőled, mint ki semmit soha nem
kérdezett, de nem így lesz már eztán.

Igen, eddig amint betoppantál, én menekülöre
fogtam, függésekbe zuhantam, ital, cigi, evés,
képernyőfüggés, olvasás, bármi jó volt,
csak ne kelljen veled törődnöm, csak ne.

Nem tudom, miért is féltem annyira, talán mert
mikor átengedtem neked testemet-lelkemet,
mázsás kabátodat ráterítetted mellkasomra,
nehéz volt alatta még lélegezni is.

A legkegyetlenebb az volt, hogy ilyenkor
mindig okot kerestem a szomorúságra, pedig
neked nincs konkrét okod, s bárkit fogtam
gyanúba, bárki bántott meg, bárkinek
tulajdonítottam is a bántást, igazából nem
az volt a hunyó, mindenről te tehetnél.

Vagyis még ez sem igaz, ki tudja, ki vagy mi
húzódik meg mögötted, hosszú folyamat lesz,
míg kiderítem a szövevényes családtörténetből,
talán nagyanyám aggodalma, ahogy az orosz

röppentyűk elől kétkerekű kordén menti
gyermekait, talán dédnagyapám iszonyú
fájdalma, amint főorvosként tehetetlenül
áll haldokló kilencéves lánya ágya mellett,
vagy édesapám zuhanásai a mardosó
depresszió mélyére.

Talán kézről kézre adtunk téged tovább
a családban, nem nyilvánosan persze,
mert kifelé mindig erősnek kellett látszani
a viharokban, kemény öklű karatésnak,
véres páncélú lovagnak, sebezhetetlennek.

Sebek csak belső használatra, súgta,
aki átadta a titkos, mély fájdalmat,
melynek neve sincsen, nem is adta át,
letette valahol a szoba elhagyatott,
mégis szem előtt lévő pontján, s aki belépett,
tudta rögtön, hogy oda kell menni,
mágnesként vonzottad a kezét, szomorúság,
felvett téged, mert tudta, ez a törvény.

És vitt tovább, ahogy viszlek én is,
a vicces, vidám, erős fiú, miközben
azzal áltatom magamat, hogy te valahonnan
kintről érkezel, kalaposan, kabátban.

Hogy hozzám tartoznál, hogy keblemen,
mint kigyót, én melengetlek, az teljesen kizárt,
mondom, teljesen kizárt, leszögezem, teljesen kizárt.

Ha ennyiszer kimondva sem tűnik meggyőzőnek,
akkor azért meg kéne néznem, melyik zsebemben,
a lélek melyik bugyrában hordozlak, mint kenguru
gyermekét, nem félve, agyrázkódása lesz a nagy
ugrándozástól, nem vagy te agyalágyult, szomorúság.

Ne érts félre, nem kapitulálni jöttem, pontosabban
nem azért engedtelek be, hogy letegyem a fegyvert,
még pontosabban nem azért hagytalak előbújni
lelkemből, hogy megadjam magamat.

Eszem ágában sincs átengedni neked mindazt,
amibe az előled való eszelős menekülés
hajszolt bele, szövicceimet, zajos családomat,

lázás sebességgel megírt rengeteg könyvem,
fellépéseimet, melyekkel beszántottam az országot,
népszerűségemet, a társak szeretetét és irigységét.

Nem kapsz semmit, pontosabban ez így nem igaz,
de többé nincs kedvem zsákmányul nyershúst leszabni
szívemből, óvadékként, csak hogy szabadulhassak
szorításodból, csak hogy kiengedjen a prés.

Kapsz mégis valamit, azt, amit eddig a legkevésbé
sem akartam neked megadni: figyelmes jelenléteimet.

Beszélg, mondd, amit el kell mondanod, add át üzenetedet,
tudom, szüksézávú fiú vagy, vagy szüksézávú lány,
vagy nemnélküli, többnemű, ilyen-amolyan furcsa lény.

Már van időm kívárni, hosszabbításban vagyok,
visszapecáztak az élet túlpártjáról, van még itt tennem
nyilvánvalóan ezt-azt, mást is, amit korábban, például
szembenézni mindazzal, amivel eddig képtelen voltam.

Tárd fel titkaidat, szedd elő aduászaidat, játsszunk,
lássuk, ki nyer. Ha letepersz, viheted húsomat, életemet,
kimérheted kilóra, vagy mit tudom én, mit csinálsz ilyenkor,
de vigyázz, mióta a doktorok szíven lőttek, sokkal erősebb
lettem, elbírok ezerrel, nem leszek könnyű préda.

Bizony, szembenézek veled, és végre nem menekülök
el előled, mélységes szomorúság.

Gerevich András

Hangetetés

Etette a kószáló hangokat.
Magokat szórt az ablak alá,
és elbújt, hogy hallgassa őket.
Kitett napraforgómagot,
mire odarepültek az M-ek,
mormogtak és mekegtek,
majd közéjük ült egy N is,
halkan neszezett, nógatott,
de elkergette egy vadul
nyekegő, nyámmogó Ny,

és hangosan nyenyerezett.
A kölesre sok S és Sz szállt,
szédítő, szelíd hangsereg:
susogtak és sejpegtek,
szuszogtak és sziszegtek.
A tökmagra hatalmas B csapott le:
bömbölt és brekegett,
a gyomrában egy P is megbújhatott,
és pompásan pampogott.
Az itatóba vizet öntött:
egy Cs belecsurrant-belecseppent,
vidáman csorgott és csobogott,
egy K mellette kuruttyolt,
egy másik a falombokban
idegesen károgott és krárogott,
végül kétségbeesetten kerepelt.
Két H násztáncot járt az ereszen,
huhogtak és hahotáztak,
míg egy C megette a cirkot,
utána cammogva citerázott,
egy D dorombolt és dörgicsélt,
majd durván hangokat darált,
elijedt a gagyogó G
és a fáradt, hangfosó F,
amíg a zümmögő, zörejes Z
csak zavartan zizegett.
A muhart befalta a tátogó T,
trillázott, tikkelt és teketóriázott.
A búzát bezabálta a puffadt B,
bőfögött és berregett.
A kiszórt kukoricára egy hang se jött,
hasított a csend.

A hangok egymásba vágnak,
és hullámokban örvénylenek,
ahogy rezegnek a légmolekulák:
ismeretlen szavakká állnak össze,
míg a beszélt nyelv elhalkul,
és elnémul az agyban a hangtan.
Az ég hatalmas fül,
új hangsorok zenélnek dobhártyáján,
és a kis hallócsontocskák
jóllakottan táncolnak.
Senki nem kottázza le az új melódiát,
pedig a hangetetőben
napra nap új nyelv születik.

Korpa Tamás

Tranzakciók (I)

a fa áteresztő pontjaiba nyomkodom
 az ujjaimat.
 szívárogni kezd belém a növényi
 szorongás. átveszem az ág,
 a törzs, a gally csillapíthatatlan görcseit:
 vándorló dudorok iszkolnak ide-oda a
 bőröm alatt.
 most uszítsd rám, kérlek, a kiéheztetett, radikalizált
 repkényt.

•

kovakövet viselsz karkötőben, gyűrűben, láncban tűzgűjtési tilalom
 idején. de miért?

•

háztartási robotok hóráznak a Vitéz Mihály téren csütörtök és
 vasárnap délután.

•

poroltóval rohan fel a színpadra, s fújni kezdi viharos habbal
 a vonósnégyes tagjait.
 az öntudatlan hangszerek azonban játszanak tovább.

•

sikítással szabdal méterárut.
 kacsintással lopja a távolságot.

•

lédús avart lapátol a csomagautomatába.
 kinek megy ennyi levél, mondd?

•

a nekem szánt levelet szerelmes váladékával ragasztotta
 le.

-

elevenen sülnek meg a napon felejtett orchidea húsos szirmai.
kipotyognak, mint a tejfogak.
és te végignézed ezt az egészet.

-

olyan protézist szeretnék majd, közli,
amibe beépítik a gonddal őrzött, hósárga tejfogaimat.
a feketéket is, teszi hozzá.

-

minden lefagy, amerre elhalad.
174 cm magas.
175 cm-től boldogan virágoznak a historizáló sárgabarackfák
tovább.

-

simogatni próbáltam a hajadat.
göndör tincseidet ujjaimra hurkoltam.
megijedtél.
a hajszálbilincsek tiszta erőből szorítani kezdtek.
lassan, nagyon lassan ernyedtek el.

-

szabadkozik, sötétedik.
később utórengések is hallatszanak a hálósobából.

-

időnként nekiindul a perzsaszőnyeg.
belépek, és látom, hogy arrébb vonszolta magát egy kicsit.

-

tükröt pucolsz dörzspapírral.

-

azt hittük kút, pedig egy óriás
talpas pohara volt leásva. az alján megcsillant
némi viseltes víz.

•

mikor halottaskocsi vonul el a házam előtt,
a húros hangszerek maguktól megpendülnek a
szekrényben.

•

mi lehetnék én? recepció a Házsongárdban?
pipálgathatnám, ki csekkol be, ki jelentkezik át?

•

mi mindent kell még kiűriteni a zsebeimből,
hogy felemelkedhesek végre, mint egy megkönnyebbült hőlégballon, a
húsvér rétről?

•

híg beton tetejéről leinni a vizet.

•

kezedben furkósbótformájú nárciszok.

Vida Gábor

Mire kell még?

A 95. DEBRECENI ÜNNEPI KÖNYVHÉT ELÉ

Egyszer, amikor hivatali kötelességemnek eleget téve egy zsűri előtt beszámoltam az általam vezetett intézmény áldatlan állapotairól és áldásos tevékenységéről, külön kiemelve, hogy expozémmal nem azt szeretném elérni, hogy több pénzt szánjanak ránk, hanem csak hagyjanak békén, egy kedves és szép hölgy megkérdezte a monológom végén: ugyan mire kell még ma az irodalom? Kissé ingerülten mordultam, akár egy magyartanár, hogy láthatóan semmit sem értett abból, amiről beszélek. Le is pontozott. A meghallgatásom ugyanis egyfajta vizsga. Következő évben készültem a beugrató kérdésre, amely menetrend szerint érkezett, és kívágtam, hogy a nemzeti himnusz szövege például egy vers, tehát irodalom. Az én életemben négy román himnusz volt, ugyanis a meghallgatás román nyelven zajlik, de én elboldogulok vele. A nemzeti himnuszok nem a legjobb versek, ezt mi, magyarok pontosan tudjuk, kedvenc futballcsapatom győzelmi indulója sem jó vers, de mi szeretjük. Meg akartam említeni még a karácsonyi rigmusokat, a vallásos énekeket, az esküvői csujogatókat, a vicceket és a népmesét, de nem jutottunk el ideig, a hölgy elképedve mondta, hogy a himnusza nem is gondolt. Nagyon jó pontszámot kaptam. A dologgal így rendben is volnánk. Viszont egy ideje egyre több jó magyar emberrel találkozom, akiknek szintén ez a kérdés furdalja az oldalát, bár többnyire nem elméleti síkon, hanem hogy például mennyi pénzt adnak egy regényért? Vagy hogy amikor a képem fent volt egy óriásplakáton a Nyugatinál, azért adtak-e valamit? Esetleg nekem kellett fizetni érte? Az óriásplakát veszélyes üzem. A problémát egy buszsofőr fogalmazta meg: hallottuk a rádióban beszélni. Kérdeztem tőle: valami hülyeséget mondtam? Hát azt mink nem ércsük, de megismertem a hangját. Viszont, hogy szavamat ne feledjem, egyre több olyan diplomás jó magyar emberrel is találkozom, akinek el kell magyarázni, hogy mire kell még az irodalom – érettségi után is. Hogy mire kell ezeknek a léha íróknak és poétáknak pénzt adni, meg a könyveseknek, ezt firtatják. A kocka el van vetve.

Most megpróbálom röviden összefoglalni, hogy miért kell még az irodalom, miért érdemes foglalkozni vele, miért érdemes embereket foglalkoztatni, hogy foglalkozzanak vele, pénzért is akár, bár a legtöbben ingyen, hobbiból, úri passzióból. Pál apostol mondja: Áron is megvegyétek az alkalmatosságot, mert a napok gonoszok [Efézus 5:16]. Igen, az írók és az olvasók egészen komoly tömege csak úgy magától még fizet is érte, csak engedjék és hagyják meg neki, ezért is vagyunk most itt. Akik itt vagyunk, tudjuk, akik nem tudják, nincsenek itt. Nem kell hosszasan bizonyítani, hogy kaotikusan változó világban élünk, ahol a gazdasági, társadalmi, politikai körülmények, a törvények, a beléptető rendszerek, az oktatáspolitikák és módszertanok, az applikációk, a rakéták, a celebek, a tiktokok, a botrányok olyan fergeteges gyorsasággal váltakoznak, hogy ha sok feje volna az embernek, akkor sem győznék figyelni még egy töredékét sem, az egyfejüknek pedig esélye sincs, hiába van egyenlőség.

* Elhangzott 2024. június 13-án a Debreceni Ünnepi Könyvhéten.

Ha csak belegondolnak, hogy amióta már nem a kutya az ember legjobb barátja, hanem a telefon, hány radikális és kényelmi változás volt eszközölve, kódok és jelszavak újra- és újratanulásával biztosítjuk, hogy hűséges cimboránk megismerjen a következő reggelen, és mire sikerül végre kinyomni az ébresztőt, az egész szomszédság talpon van. Viszont amikor egyszer kikapcsoltam a medveriasztást, két hétig senki nem tudott elérni, közben egy medve sikeresen át is kelt az udvaromon. Ilyen ez, a legjobb barát is visszaüthet. Az ember arról ismerszik meg, hogy rendkívüli módon tud alkalmazkodni, mindent képes megtanulni, elfogadni, lenyelni, ha nem égne azonnal hamuvá, a poklot is megszokná, mondja Swedenborg. Mindez jól hangzik, csak nem teljesen igaz, bár az Alvilágban rend van, aki Dantét olvasott, az tudja. A felnőtté válás egy pontján már szinte mindenki találkozott a kérdéssel, hogy a sokadik sikeres átképzés, átállás, újragondolás, reform és profilváltás meg terápia után ez a sikerhalmaz még én vagyok-e? A kudarc sem konzervál, ne legyen illúzió! Nem lehet akárhányszor átalakulni vagy összeomolni úgy, hogy az ember még önmaga maradjon. A világ velünk, emberekkel, egyszerű alattvalókkal nem sokat törődik. Az egyetemes boldogság felé való mozgás ledarál mindenkit, akit nem, az majd virtuálisan áttelepülhet a Marsra, és vörvörös Trabanttal fog száguldozni a legújabb applikáció felügyeletével. A digitális jövő egyelőre még egy ígéretes végtelen lejtő, kisebb hepék és hupák lesznek ugyan, de a gyorsulás folyamatos. Viszont én, mielőtt autóból ülök, megnézem, hol van a kézifék. Nincs jogosítványom, maradi vagyok, lassítani szeretnék, mert nem sietek már sehova. Mondtam is egyszer, hagyományos prózát akarok írni, azóta is megkérdezik, az milyen? Az a barátom sem tud már belépni a Wikipédiába, aki a szócikket írta rólam, hát ez így marad. Hagyományos az, amit húsz év múlva is szeretnének majd érteni. Hacsak nem fejlődünk olyan sikeresen, hogy abból, amit a tegnap gondoltunk és mondtunk, már semmit sem értünk, vagy mindent el akarunk felejteni. Ehhez kell a fék. Nem tudom, hol olvastam, hogy a beszélt és főleg az írott nyelv már lassabban változik, mint a valóság, egyesek szerint ez a fejlődés gátja. El lehet képzelni, mekkora gond az, hogy a telefont még mindig telefonnak hívjuk. Mire kimondom a szót, már a kezembe is ugorhatna: mit kívánsz, édes gazdám? Nem kell erre már sokat várni, ám ő még mindig telefon lesz, eredetileg nem is magyar szó, csak befogadtuk: becsüld meg magadat, kicsi jövevény szógám! A nyelvvel már Kazinczy és baráti köre is elégedetlen volt, meg is újították, hozzáigazították a valósághoz, igazi sikertörténet volt, találmányaik egy részét befogadta a nyelv, más részükön azóta is derülnek a nyelvészek. Nekem is van egy kedvencem: a gór ugrány, ez lett volna az óriás kenguru magyar neve – imádom. De a nyelv még időben fékezett. Tessenek elképzelni egy mai környezetvédőt vagy állatkerti önkéntest, amíg ezt etimologizálja. A nyelv többet tud, mint az ember, kiszűri a hülyeséget, és megvéd magunktól is. Volt idő, amikor azt hitték, hogy a parasztok alig pár száz szót használnak, azután valaki leült, és megszámlolta, hétezerig jutott, gondolom, unhatta már, ennyi szó elég egy nyelvvizsgálathoz. Az anyanyelv ingyenes. Anyanyelve mindenkinek van, és ha az elhagyott, elkótyavetelt szülőföld nem is szerezhető vissza, egy szó, egy mondat, egy vers felidézheti. Egyedül a nyelv képes otthonná tenni a hazát, mert az anyanyelv a világ otthonossága. Nem véletlen, hogy a gonosz hatalmak a nyelvet igyekeznek kisajátítani, ahogy azt Orwell barátunk megírta, diktatúrákban nem is tanítják, pedig nem ő az ellenálló, hanem a nyelv maga, az nem

vesz be tartósan akármit. Nyelvjárása is van mindenkinek, bár a fővárosiak nem hallják a sajátjukat, ez nem csak Pesten van így, hanem Bukarestben is, meg Párizsban. Én mindjárt két tájszólást is kaptam, egy alföldit meg egy székelyt, ki is javítottak mindig, hogy azt nem úgy kell mondani, elvégre magyarok vagyunk, és falusiak. Legutóbb egy barkácsbolti szakeladó förmedt rám, hogy amit kérek, az nem szeg, hanem szög. Működött bennem a nyelvi fék, nem kérdeztem, hogy vasszegek? Ez egy versből van, régi, de még mindig értjük. Veretést pedig nem kívántam. És ha a dolgozó nem értette volna, mit kérek, nem javított volna ki. Veder, vödör, vider, vedér, sömör, csömör, csemer, ló és lú – ebből egy költő akár verset is írhatna.

Most már tényleg elértem mondandóm lényegéhez. Én újabban már elcsodálkozom azon, hogy ebben a tüneményesen, tünékenyen, tündérien, tündökölve tovafutó világban, a fölösleges hajszában, a kétségbeejtő versengésben, üres szónoklatok között, csődbe futó oktatáspolitikák mentén és ellenére, csörtető vadkanok és hazug főemberek árnyékában, csivitelő rakétákra várva mi még mindig értjük Fazekas Mihály, Csokonai és Vörösmarty verseit, vagy Szabó Magdát, ő itt most a nem-Mihály és a női kvóta. Sok írótl említhetnék még, például Pázmányt vagy Esterházyt, bár ők ugye pápisták, vagy Bethlen Miklóst, Mikes Kelement és Szilágyi Domokost, ezek meg erdélyiek. Krúdy, Kosztolányi, Karinthy, Szerb Antal, Füst Milán, Márai Sándor, Nemes Nagy Ágnes vagy Hervay Gizella... Nem akarom nyújtani a sort, de őket mind azért tudjuk olvasni, mert ugyanazt a magyar nyelvet használták, amit mi is beszélünk, és amit remélhetőleg az utódaink is fognak. El nem tudjuk képzelni, hány átlagos vagy éppen gyenge szövegnek kell megszületnie, hogy végül remekművet olvassunk, amit majd érdemes továbbadni. De az olvasás nem megy magától, erőfeszítést kíván, figyelmet és akaratot, nem csak a betűket és a szavakat kell megtanulni, hanem az egész kultúrát, évszázadok óta dolgoznak ezen – ez az iskola. Idő és türelem. A nyelvet is holtáig tanulja az ember, ha nem akarja, akkor is. Ha majd valaki feltalálja, hogy miként lehet gondolkodás nélkül is embernek lenni, azt biztosan ki fogják tüntetni, de nem itt, és nem mi. Addig viszont bele kell törődni, hogy nem tudunk gyorsabban változni, mint azt a nyelv engedi, és ez jó. Ahogy a tenger lélegzik, ahogy az erdő hallgat, ahogy a tücsök cirpel a pusztán, tempó és ritmus, akár egy séta vagy egy maratoni futás. Aki túlságosan előreszalad, az megpihen és visszatér, vagy bevárja a többieket. Aki például a Bibliát olvassa, nem csak a Jóistennel beszélget, de vissza is megy az időben; ha magyar, ötszáz évet; ha latinul olvas, ezerötszázat; ha görögül, kétezret; héberül pedig még többet, akár hívó, akár nem. Aki más nyelveken is olvas, nem csak magyarul, olyan helyekre és időkbe utazhat, ahova már bajos vízumot szerezni. Aki olvas, azt is tudja, hogy mit nem írt le a szerző, azt is érti, amit csak akart, vagy nem is akart, azt is tudja, hogy mit érzett. Amikor megsíratjuk Nemeček Ernőt vagy Nyilas Misit, akkor magunkat látjuk, arra is van esély, hogy jobbak legyünk egy picit, vagy erősek, mint Bornemissza Gergely, lehetünk gonoszak, mint III. Richárd, repülhetünk a Szahara fölött, mint Saint-Exupéry, lehetünk mi a Kisherceg vagy a rózsája, esetleg csak felröhögünk Rejtő Jenő egyik-másik poénján... Mert az irodalom szabadság. Arra kell, hogy az ember emberségét megmutassa és megőrizze, közben örömet okoz, az irodalom a nyelv ünnepe. Ezért vagyunk most itt ilyen sokan, ezt ünnepeljük. Aki olvas, az lehet magányos, de nincs egyedül.

Kiköltözni az életbe

VIDA GÁBORRAL SZIRÁK PÉTER BESZÉLGET

Szirák Péter: Másfél órával ezelőtt nyitottad meg a 95. Ünnepi Könyvhét debreceni eseménysorozatát. Komoly, megrendítő vallomást olvastál föl a könyv, az olvasás – mondjuk így: emberi elengedhetetlenségéről. Aki nem hallotta, olvashatja majd az *Alföld* októberi számában, ahogy ennek a beszélgetésnek a szerkesztett változatát is. Jártál-e már Debrecenben, és ha esetleg valamennyire szét tudtál nézni, akkor vonz-e, vagy taszít-e ez a város?

Vida Gábor: Elég sokat jártam egy időben Debrecenben, magánéleti ügyben. Egyszer, még a kilencvenes években, kaptam egy részképzéses ösztöndíjat, csak aztán lemondtam, mert azt gondoltam, hogy ha én eljövök Romániából, soha többet nem megyek haza. Inkább nem jöttem el. Akkor annyira vonzó volt Debrecen, vagy egyáltalán Magyarország, hogy ez a kísértés fennállt.

Szirák Péter: Mint hogy ez a beszélgetés a hagyományteremtő és igen közkedvelt *A szépíró olvas* sorozat része, beszélgessünk egy kicsit az olvasmányélményeidről! A tavaly novemberi *Alföld*ben jelent meg egy beszélgetésetek Korpa Tamással, ahol volt szó arról, hogy milyen dolgokat olvastál az egyetem előtt, az egyetemen stb. Engem most az a pillanat érdekelne, hogy hogy indult meg nálad az olvasás, mi az, ami először beszippantott, ami magával ragadott? Volt-e otthon olvasnivaló, vagy te alapvetően egy önnevelő olvasó vagy?

Vida Gábor: Az első könyvet, amit olvastam, azért vettem a kezembe, mert hat éves koromban az unokatestvéremék felvettek egy indián csapatba, én lettem Unkasz. Az unokatestvérem egy évvel nagyobb volt, ő már olvasott, és kíváncsi voltam, hogy ki az az Unkasz, ezért olvastam el *Az utolsó mohikánt*. El is sírtam magamat, hogy nahát akkor én meghaltam, mert a regény végén Unkaszt ugye megölik... Utána még sokszor elolvastam az utolsó mondatot, ma is azt gondolom, hogy az egy nagyon jó könyv. Regényként is jó tehát, nem csak azért, mert az indiánokról meg rólam szól, hanem mert az Edward-kori angol próza remeke. Viszont ez nekem kikapcsolta a mesét. *Az utolsó mohikán* és a *Bőrhárisnya* után nincs meseolvasás, megszűnik az egész dolog. Azt hiszem, a járvány előtt vettem meg egy ócskapiacon *Az Ezeregyéjszaka* meséit, és elolvastam szinte az egészet, és rájöttem, hogy a meséhez is fel kell nőni. Egyébként volt könyvtárunk otthon, az apám teológiát végzett, s bár sose láttam olvasni, de én sokat olvasó ember lettem. Volt vagy 300 könyvünk, s ez akkor, a '70-es években, falusi körülmények között óriási könyvtárnak számított. Ennél több könyve csak a román tanárnőnknek volt. Egyszer megtaláltam apámnak a diákkori könyvatos jegyzetei között az egyetemes magyar egyháztörténetet, s olyan negyedikes koromban nekiálltam, de azt aztán letettem. Úgyhogy mindjárt ilyen nagy olvasmányokkal kezdtem. A nagyapám, aki súlyos alkoholista volt, szeretett volna olvasni, de nem nagyon tudott, mert részeg volt mindig, arra kért, hogy olvassak neki a *Svejk*ből. S én olyan 8-9 éves koromban felolvastam neki a *Svejk*et, bár nem

szerettem, mert nem értettem. Mostanában újraolvastam, és visszaemlékeztem rá, hogy én marhára unom az egészet, a nagyapám pedig könnyesre röhögi magát közben, mert ő ugye ismerte ezeket a katona-dolgokat, s egyáltalán értette, amit én nem. A szomszédban lakott egy, a háború alatt odacsöppent szlovák néni, aki sose tanult meg jól magyarul, na ő aztán mondta, hogy ó, hát ez a Hašek, ez egy nagy szlovák író volt. Mondjuk, ő az Arad környéki szlovákokra is azt mondta, hogy szlovák én vagyok, ezek tótok. Szóval Hašek nagy szlovák író volt: ismerték a szomszédban...

Szirák Péter: Azt írod az *Egy dadogás történetében*, hogy 15 éves korodban volt az életed első olvasási válsága, mely hosszúra nyúlt. Nekem is volt ilyen, amikor mintegy elakadtam. Mindent el akar az ember olvasni, és közben nem tudja, hogy igazából mit olvasson.

Vida Gábor: Hát ugye voltak az indiánkönyvek, amihez csatlakozott Jack London, meg az összes ilyen felfedező, tehát Marco Polo, aztán minden a hajózásról, az utazásról és az északnyugati vasútépítésről, no meg Jules Verne, azaz „Gyula bácsi”, és persze Fekete István és Kittenberger Kálmán, meg *A Nagy Brehm*. A baktériumokat nem kedveltem meg, sem az egysejtűeket, de a többit igen. Mondjuk a rovarokat se annyira, de azért sokat elolvastattam belőle. S hát az *Interpress Magazin*, akkor azt még nálunk is be lehetett szerezni. Nem tudom, hogy jutott át a határon, de a '80-as években elég sok megvolt belőle. Szóval ezeket mind olvastam, ezekből lett egy adott információ-mennyiség, viszont nem volt tovább. El kellett olvasni a Jókait, majd Móriczot, de ezeket untam. Nem tudom, valami hiányzott a fejemben, és akkor ez így nem ment. Persze lelkiismeret-furdalásom is volt, hogy itt van a könyvtárnak a másik fele, s én nem tudok továbblépni, s hogy akkor mit is csináljak én tulajdonképpen. Ez ugyanakkor a '80-as évek közepe: a film, a videó még nem volt az olvasással versenyképes, noha Romániában is megjelentek illegálisan forgalmazott filmkazzetták, amikre egy ilyen monoton hangú néni felmondta azt, amit beszélnek. No aztán megtudtuk, hogy a Securitate másolta és terjesztette ezeket, ez az ő nagy bizniszük volt. Volt már videómagnó itt-ott Aradon, s az emberek este összegyűltek, s befizettek a filmekre.

Szirák Péter: Jack Londonhoz visszakötve: lehetséges, hogy az ő kalandregényeinek, s általában a kalandregényeknek a cselekményalakítása, alakkezelése, elbeszélőmódja visszaköszön az írói életművében? Például az *Ahol az ő lelke* című első kiadásban 2013-ban, átdolgozva pedig 2019-ben megjelent regényedben?

Vida Gábor: Lehet, igen. Hát meg azért én egy kicsit így is éltem. Kalandosan. Kirándulni, erdőt járni, indiánozni és hegyet mászni: ezt én elég komolyan űztem. Jártam télen a hegyekbe, egyedül. Vadászni ugyan nem vadásztam, de nagyjából minden vaddal voltam olyan közelségben, hogyha puskám lett volna, akkor az nem lett volna probléma. Volt viszont fényképezőgépem, távcsövem. Voltam katona, s az alatt a másfél év alatt ott azért volt egy-két érdekes dolog. És hát igen, az utazások. Sokfelé laktam, sokfelé jártam. Afrikában nem voltam, de oda azért küldöm el a hőszöveget, hogy ne essen el valami első világháborús lövészárokból. Az ottani és az általában vett helyismeret

azoktól az illusztris magyar vadászíróktól [Kittenberger Kálmán, Damaszkín Arzén, Fekete István, Molnár Gábor] származik, akik nem csak meglőni tudták a vadat, hanem el is tudták azt szuggesztíven mesélni. Wass Albert például nem annyira tudta, bár a vadász-írássai a legjobbak azokból, amit írt. Mindig is foglalkoztatott tehát a kalandregény műfaja, elsősorban azért, mert a sok elmélkedés és önreflexió közben én azon vagyok, hogy történjen is már valami az emberrel. Nem igaz, hogy nem történik semmi, csak ki kell menni az utcára, a világba. Ha bent ülünk a könyvtárban, akkor néha fejünkre esik egy s más, de hát azért az élet másból is áll. Romániában például volt egy forradalom, agyonlőttek ezer embert. Vagyis történnek dolgok, s ha az ember ilyenekben nő fel, ha ilyeneket él meg, akkor könnyebb elhinni, hogy ki lehet költözni az életbe.

Szirák Péter: Az olvasás-kríziseden való túljutásban az egyetemi éveidet lehetne kiemelni, illetve egy fontos és szerencsés találkozást Doamna Vulpescuval, azzal a román francia tanárnőddel, aki nemcsak franciául tanított, és nem csak olvasmányokat jelölt meg a számodra, vagy segített hozzá, hanem tulajdonképpen valamilyen kulturális mintát is jelentett. Ez azért is hatott rám erősen, mert nekem is volt egy helyel-közzel hasonló ismeretségem: Marius Tabacu barátommal Kolozsváron, akitől szintén valahogy ezt az atmoszférát, vagy ezt a sugallatot éreztem, hogy nagyon sokfajta dolog van a világon, és nagyon sok mindennel lehet foglalkozni, s ehhez nyitottnak kell lenni. Azt is írod a *Dadogásban*, hogy tulajdonképpen Doamna Vulpescu volt az első olyan román ember, akivel közelebbről megismerkedtél, s aki nem falusi származásúként került a városba, hanem ezt az urbanitást, meg ezt a kulturalitást önmagából sugározta.

Vida Gábor: Mi, erdélyi magyarok voltaképpen nem akarunk a románokkal foglalkozni. Annyira „Pesten” igyekszünk élni, hogy az, hogy mi van Bukarestben vagy Temesvárott, az nem akar érdekelni. Ennek a francia tanárnőnek a nagyapja az első világháború után Amerikából jött Romániába, valamilyen bányászati-kőolajipari szakember volt, megnősült, és itt ragadt. Egy bukaresti örmény nőt vett feleségül, módos családjuk volt. Aztán az ötvenes években elvették mindenüket. Így elkobozták a lakásukat is. A berendezés maradékát még láttam: ami befért a tömbházlakásba, múzeumban látsz ilyen régi bútorokat. A néni elég sok nyelvet tudott, magyarul is, s persze románul, franciául, angolul, németül. Nyelvzseni volt, sokat hozott a bukaresti nagypolgári kultúrából, nyitottságból. Jó sok külföldi rokonnal. Az asztal alatt volt a lehallgató, tudta, de őt nem érdekelte egyáltalán. Volt egy csomó Romániában tiltott könyve, pl. Cioran művei franciául. Persze én akkor nem tudtam annyira franciául, hogy azokat olvassam. És igen, azt hiszem, ő volt az első olyan román ismerősöm, aki nem ez a nacionalista rendőr, traktorista, tanár, nem tudom, kicsoda, aki mindig az idegenséget kéri számon, aki meg akar bizonyítani románból stb. Más szinten beszélgettünk, például Proustról, s másokról, s ebből világossá vált, hogy a román kultúrának is van ezer olyan dolga, amivel mi nem nagyon foglalkozunk, de amivel érdemes lenne, mert sokkal többet érdemel az a világ. Úgyhogy igen: a Doamna Vulpescuval való találkozás egy nagy ugrás volt. De engem először ebből az olvasási krízisemből József Attila vitt ki. Nem értettem, hogy miket hord össze róla a tankönyv, miközben éreztem, hogy ez valami nagyon más. S aztán még Szilágyi Domokos. Egy aradi antikváriumban vettem kézbe az *Emeletek avagy a láz enciklopédiája* című kicsi, vékonyka kötetét.

Beleolvastam, azonnal meg akartam venni, de nem volt pénzem, s az antikvárius azt mondta, hogy majd holnap behozod. Az egy hirtelen ugrás volt, Petőfitől és Adytól a kortárs költészetbe, amiről úgy éreztem, hogy *hallom*. Gondolom, olyan ez is, mint egyfajta zenei tehetség, hogy van, aki hallja azt a kottát, van, aki nem. Hallja azokat az akkordokat, anélkül, hogy különösebb zenei képzettsége lenne.

Szirák Péter: Többször nyilatkoztad, meg írtad is, hogy olyan a(z erdélyi) magyar irodalom, hogy abban lényegében alig van szó arról, hogy Erdély soknemzetiségű volt már mindig is, és hogy lényegében mindig is ott voltak a románok. A te könyveidben, a *Dadogásban* is, de főleg a tavaly megjelent *Senkiháza* című regényedben viszont ott vannak. Maga a főhős, Kalagor Máté, azaz Matei Călăgaru egy bukaresti román és ugyanakkor magyar, Nyárádvidékre költöző mérnök, és jórészt az ő sorsát követi nyomon a regény. De amúgy a román irodalomban mennyire vannak benne az erdélyi magyarok? Nemrégiben olvastam Koszta Gabriella fordításában Mircea Cărtărescu kiváló *Szolenoid* című regényét, amelyben a peremnegyedek középpontba állításával egy nagyon izgalmas Bukarest-kép jön létre, ugyanakkor van benne egy olyan több éven át tartó rész is, amely egy erdélyi gyermekintézetben játszódik, de nem kerül szóba, hogy Erdélyben vannak magyarok is. S bár nekem erről messze nincs átfogó képem, de mintha a románokat szerepeltető magyar regények – például *A funtinelli boszorkány*, Bodor Ádám művei vagy a szintén Marius Tabacu által fordított Bánffy-trilógia – sem váltanak ki különösebb visszhangot román irodalmi berkekben. Te hogy látod: milyen a magyar irodalom román recepciója?

Vida Gábor: Hát, most már talán nem állunk olyan rosszul, de tulajdonképpen még mindig sehogy se. Mert Bukarestben is annyira érdekli a románokat a magyar kultúra, mint Pesten a román kultúra a magyarokat. Tehát ez kölcsönös. Ha valami Párizsban vagy Londonban fontos lesz, vagy Berlinben, akkor igen, utánanézzünk, de különben nem. Ennek megvannak az okai. Nyilván két baráti ország kulturális vezetői sokat tehetnének azért, hogy ez ne így legyen. Időről időre szándékok szintjén neki is futnak, de aztán ez ennyi marad. Van egy másik probléma, hogy mi erdélyi magyarok tudunk románul, tehát én nem olvasok magyarra fordított román könyvet, legfeljebb belenézek, hogy lássam, milyen a fordítás. No nem mintha jobban tudnám fordítani, ne érts félre, a fordítással úgy általában mindig van egy csomó probléma. Például Cărtărescu nekem is feladja a leckét, pedig azt gondolom, hogy tudok románul, de ővele nekem is meg kell dolgoznom: tehát szótár, s egyáltalán, az egy nagy munka. S hát Romániában még a mai napig is van 32 kisebbség. Nyilván nem mindegyiknek van akkora irodalma, mint az erdélyi magyaroknak. Még a szászoknak se volt: nekik volt pénzüik, meg tudtak gazdálkodni, de nekik se volt olyan fontos az irodalom, mint nekünk, magyaroknak. S persze a magyar–román relációban volt ez a hihetetlen mélységes szembenállás és elutasítás. S ennek a száz-százötven, vagy nem tudom, hány évnek a nacionalista, köpködő és arrogáns politikája meghozta ezt az eredményt. De most mutattak nekem egy oldalt egy román tankönyvből, amiben én meg vagyok említve, mert románra lefordították az *Egy dadogás történetét*, és ott szerepel az, hogy Romániában élnek kisebbségi magyar írók is, és hogy van ez a könyv. Nem tudom, ez valami csoda, de lehet ebben talán mozdulni. De ahogy én a magyar

meg a román kultúrpolitikát látom, a következő ezer évben is körülbelül ilyen, hogy is mondjam, partizánmozgalmakra leszünk utalva, hogy valamiket fordítsunk, adjunk ki, beszéljünk meg. Volt egy időszak, amikor szinte nem volt ember, aki fordítson magyarról románra, most megint van három-négy nagyon jó fiatal román műfordító. Ami a románról magyarra fordítást illeti: azt fontos tudni, hogy amikor én egy román figurának leírom a hülyeségeit, amiket mond, akkor én látom a mimikáját, vagyis nem csak „hallom”, hanem „látom” is, hogy hogy mondja azt románul. Egy magyarországi ezt nem látja. S így egy húsz vagy harminc százalék elvész. Nagyon sokszor, amikor kontrollfordításokat vagy kontrollszerkesztést végeztem, tapasztaltam, hogy nem jön át a dolog, s én sem tudom, hogyan kellene csinálni. Nem egyszerű. A románban például van egy fordított szórend, és a román nyelv ugye kedveli ezeket a barokkos, hosszú, összetett, redundáns mondatstruktúrákat, s amely tagmondat a románban hátul van, a magyarban azzal kellene kezdeni. És akkor ezeknek az átcsatolásoknak a ritmusa... Szóval, ha nekem egy Cărtărescut le kellene fordítanom, meghülyülnék tőle. De ugyanez van, ha mondjuk Esterházy nyelvi bravúrokat kell románra fordítani. A nyelvi szokás, a tapasztalat nagyon sokat számít. Lövétei Lázár László lefordította Filip Floriannak a *Kisujjak* című Bukarest-regényét. A '70-es-'80-as években a bukaresti magyar sajtó a bukaresti közlekedési vállalatot BKV-nak hívta az *Előrében*. S a fordító átvette azt a betűszót, s erre mondtam, hogy figyelj, ha te leírod azt, hogy BKV, akkor az összes magyarországi Budapestre fog gondolni! Szóval sok ága-boga van ennek a dolognak.

Szirák Péter: Az Egy dadogás történetét Andrei Dosa fordította?

Vida Gábor: Nem, a Dadogást Kocsis Francisko fordította.

Szirák Péter: Az Ahol az ő lelkét fordította Andrei Dósa.

Vida Gábor: Igen.

*Szirák Péter: Felolvasok két rövid idézetet az Egy dadogás történetéből: „Anyám is nekem panaszkodik, hogy milyen nehéz az élet, mennyire boldogtalan, messze rokonai vannak, ezek itt idegenek.” [18.]; „Többnyire arra gondoltam, hogy messze, valahol a Hargita tövében rokonaim vannak, ezek itt idegenek.” [293.] A magyar ajkú olvasó azonnal felismeri, hogy ez József Attila *Levegőt!* című versének hetedik strófájára játszik rá:*

Én nem ilyennek képzeltem a rendet.
 Pedig hát engemet
 sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek,
 mint apró gyermeket,
 ki ugrott volna egy jó szóra nyomban.
 Én tudtam – messze anyám, rokonom van,
 ezek idegenek.

Az *Egy dadogás története*, úgy szokta mondani most a szakma, autofikció, egy önéletrajz, amelyben a valóságra való utalás nagyon hangsúlyozott. Ez a könyv beilleszkedik a 2010-es, 20-as évek fordulóján nagyon fölerősödő magyar irodalmi tendenciába, a nemzetség-, család- és ún. aparegények újabb sorozatába, Oravecz Imre *A régi gyermekeitől* és Nádas Péter *Világló részletek*jétől Bereményi Géza *Magyar Copperfieldjén* és Térey János a *Boldogh-ház, Kétmalom utcáján át a Kitelepítésig*. A te könyved leginkább az otthonról, illetve az otthon hiányáról szól. Ugye itt van egy kisjenői, Arad környéki apai ág, egy a magyar Alföld elcsatolt részéről származó család, és van egy baróti anyai ág, egy háromszéki székely család. S a fentebbi sorokban az anya úgy emlegeti a Székelyföldet, mint ami az igazi otthona volna, és a gyerek, illetve majd kamasz főhős is mindig elvágódik Barótra. Két világban, két világ között élnek, s e regénynek – akárcsak a korábbi *Ahol az ő lelke*nek – van egy olyan példaértéke, hogy tulajdonképpen sehol sincs otthon az ember.

Vida Gábor: Hát amikor Ludas Matyit az anyja elküldi a libával a vásárba, onnantól kezdődik a magyar elnyomatás és az otthontalanság. Matyi ugye 21 éves koráig nem járt ki a falujából, na onnantól elkezdődik a számkivetettség. Nyilván ez az anekdota része. Én azt gondolom, hogy az erdélyi magyarok otthon *otthon* vannak. Én azt szoktam mondani, hogy nem kell megmagyaráznom, hogy miért akarok a saját falumban élni. Pesten vagy másutt meg kell magyaráznom, hogy miért jöttem ide, vagy nem tudom, máshova, de azt se kell most már annyira. Az más kérdés, van-e erőm és energiám kialakítani azt a valamit, azt a helyet, ahol azt mondhatom, hogy én otthon vagyok. Vesz az ember egy házat, ha van rá pénze, akkor ültet a kertbe fákat, az tíz év, amire kinéz valahogy. Vagy húsz. Megjavítja a tetőt és megismerkedik a szomszédokkal. Az odaköltözés lehet gyors, de a beilleszkedés ilyen lassú. Aki már elmondhatja magáról, hogy harmadik generáció óta lakik ott, ahol, az otthon lehet. Nem tudom, hányan vagyunk ilyenek. Azt hiszem, hogy a 20. század ebben is feladta a leckét. Az is kellene, hogy a család ne csak temetéseken, esküvőkön és ballagásokon gyűljön össze, hanem mondjuk úgy, ahogy Mikszáthnál vagy Krúdy-nál: időről időre benézünk hozzájuk, átmegyünk a másik faluba, a másik tanyára, ilyesmi. De ezt már nem csináljuk. Többnyire egyedül vagyunk, miközben nem jó egyedül. A csíkszeredai antropológusok leírták, hogy Erdélyben a '60-as-'70-es években esett szét a nagycsalád. Amiben három generáció lakott egy udvaron, egy utcában, egy településrészen, és úgy szegről-végről mindenki mindenkinek rokona volt. Romániában most az zajlik, hogy a család egyik része mondjuk Londonban van, a gyerekek még értenek, de már nem beszélnek románul, ott járnak iskolába, a nagyszülők pedig, akik mondjuk most 70-80 évesek, ők meg nem tudnak angolul. Ez a hihetetlen gyors folyamat elképesztő társadalmi felfordulást okoz: a keresők kint élnek Franciaországban, Portugáliában, Spanyolországban, viszont az anyagi jólétért szétesnek a családi struktúrák. S amikor az otthoniak mennek látogatóba, akkor kérdezik, hogy mit vigyenek? Valami hazai ízt? S zakuszkát kell vinni, mert az nincsen odakint. Magyarországon is van hasonló jelenség, de itt ez a modernizációs folyamat már korábban kezdődött. Például Nagy-Budapest létrejöttével, amikor a fél, de legalább a negyed ország odaköltözött. S az olyan, hogy eleinte haza-hazalátogatunk, aztán eladjuk a nagyapánk házát, s aztán már csak a temetőbe járunk.

S ha valaki háromévente költözik az egyik bérleményből a másikba, annak nem úgy van az otthonosság, mint aki ott lakik, ahol a diófája van.

Szirák Péter: Ami az elidegenített saját otthonról illeti: a beszédes című *Senkiháza* [2023] első mondata [„Ama nevezetes esztendőben, amellyel történetünk fonala kezünkbe kerül, augusztus elseje éppen szombati napra esett.”] Tamási-átírat, mint tudjuk, az *Ábel a rengetegben* így kezdődik: „Abban a nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben, vagyis egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, székelyeket, az én életemben még külön is igen nagy fordulat állott bé.” Az impériumváltás szemléletes képe nálad – némi iróniával – az elbeszélői hatáskörre helyeződik át. Ennek a regénynek a cselekménye nem a ’20-as évek legelején, hanem 1936 és 1945 között játszódik egy Namajd nevű városkában – a fiktív helynévadással csatlakozol a magyar irodalom kisváros-ábrázolásaihoz: Sárszegtől Jajdonig. Egyébként a *Kő hull apadó kútba* és a *Hollóidő* legendás szerzőjéhez, a nemrégiben elhunyt Szilágyi Istvánhoz tudtál kapcsolódni?

Vida Gábor: Jó, beszélő viszonyban voltunk Pista bácsival. S hát az ő regénynyelvé fantasztikus. A *Kő hullban*, a *Hollóidőben*, de még az *Agancsbozótban* is hihetetlen, hogy milyen nyelvi anyagot mozgat. Nem kell úgymond szótárzni, mert érted, de közben *hallod*, hogy ez máshonnan jön: bőáradású, rendkívül dús nyelv.

Szirák Péter: A *Senkiháza* hangütése mintha megidézné ezt.

Vida Gábor: Amikor írtam, nem gondoltam erre, de biztosan ott van.

Szirák Péter: Az *Ahol az ő lelke* 1913 és 1923 között játszódik, s érdekes, hogy 2013-ban, ugyanabban az évben jelent meg, mint Tompa Andrea – akivel, ha jól tudom, évfolyamtársak voltatok – *Fejtől s lábtól* című regénye, amely szintén a 20. század első évtizedeinek Erdély-történetét bontakoztatja ki két orvos párhuzamos életrajza által. Mindkét könyv bizonyos értelemben szerelmi história is. Tompa Andrea regénynyelvé viszont erősen archaizáló, a tiéd viszont nem annyira. Te másképp hívod életre a száz évvel ezelőtti nyelvi világot.

Vida Gábor: Nyilván, amikor az ember egy olyan korszakról ír, vagy olyan korszakba helyezi a történetét, amelyben nem élt, akkor ez valamifajta rekonstrukció. Valószínűleg nekem Krúdy és Mikszáth nyelve, vagy az ezekkel erős feszültségben lévő első világháborús sajtónyelv sokkal többet nyomott a latba, mint mondjuk Andreánál, s mivel az ő elbeszélője intim szövegeket mond, ezért nála az a fajta levelezési-társalgási nyelv, amit civilben használtak, vagy ami Kaffka Margit novelláiban felbukkan, sokkal fontosabb. Az én elbeszélőm inkább kívülről beszél.

Szirák Péter: A férfi szereplőid vagabundusok, vándorlók az *Ahol az ő lelke*ben és a *Senkiházában* is, ide-oda mennek, sokszor nem is lehet tudni, hogy egészen pontosan mi járban vannak – a kémhistóriákhoz is van néha köze e két regényed cselekményének. Ezzel szemben a nők elsősorban a többnyire plátói szerelem

titokzatos ágensei. Szokták is mondani, hogy ritkaságszámba megy a kortárs irodalomban, hogy a szerelmi szenvedély az tulajdonképpen romantikus felhangokkal jelenik meg a műveidben.

Vida Gábor: Lehet, dehát a szerelem legyen romantikus. Ha nem romantikus, akkor milyen? Milyen legyen? Ennyit azért mentsünk át a múltból! A többi lehet szociológia, meg pszichológia, de az első találkozásban, az első rajongásokban azért ez még ott van.

Szirák Péter: Lassan a beszélgetésünk vége felé közeledünk, és *A szépíró olvas* sorozatnak megfelelően azt kérdezném, hogy mostanában mit olvasol? Mennyire követed a kortárs magyar és a külföldi irodalmat?

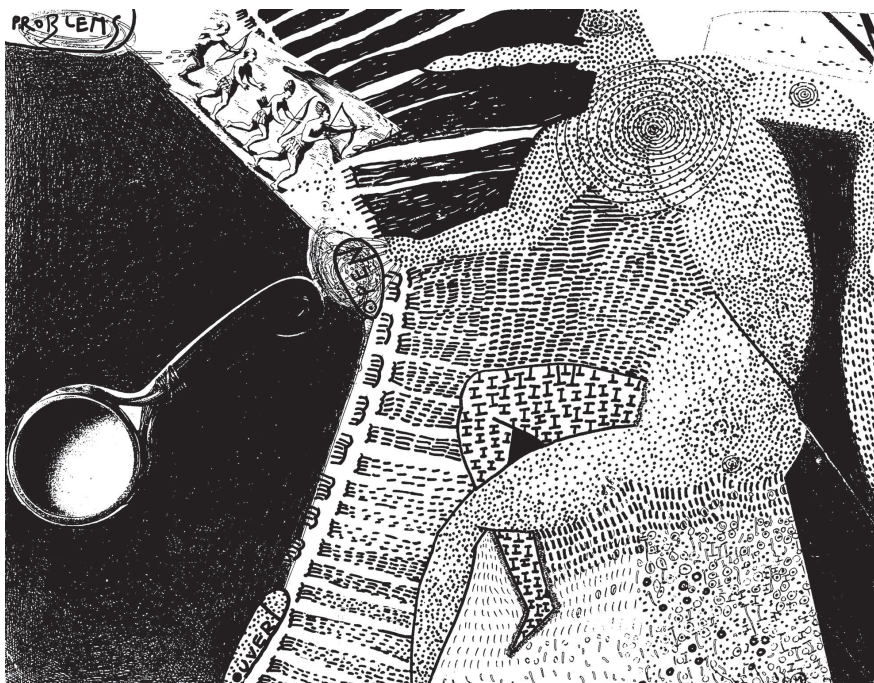
Vida Gábor: Legutóbb Proustot olvastam franciául. A tizenöt kötetből elolvastam 10-et, erre nagyon büszke vagyok. Amikor francia szakra jártam, akkor mondta egy nagyon igényes és nagyon kedves tanár néni, hogy irreális elvárni húszéves emberektől, hogy eredetiben olvassák, de hogy majd egyszer, amikor elérek egy bizonyos szintet, akkor üljek le és olvassam el, mert megéri. Igaza volt. S hát a szerelemhez még Stendhalt szeretnék franciául olvasni, mert a franciák tudnak néhány dolgot, amit mi nem. Szerkesztőként a legtöbb kortárs magyar irodalmat kéziratban olvasom, s nincs is tán olyan magyar szó, amit ne húztam volna ki legalább egyszer. De nem lehet úgyse lépést tartani. Amikor Nádasnak megjelent a *Világló részletek*je, s ültünk az Aegon-díj átadásán, amit akkor ő kapott meg, mondtam is neki, hogy hát igen, az övé 1300 oldal, az én *Dadogásom* meg 300 oldal, no de az egy ekkora család! Most Darvasinak megjelent egy 1800 oldalas regénye, a *Neandervölgyiek*. Nem tudom, hogy a Proust van-e akkora, nem számolom, mert elektronikusan olvasom. De azért én elmondtam mindenkinek, hogy 279 oldalnál hosszabb regényt ne írjatok! Ott van Solohovnak a *Csendes Donja*, na abból 300 oldalt simán ki tudtam volna húzni, nem vette volna észre senki. Pedig klasszikus és alapvetően persze jó. Ijesztő, hogy milyen hihetetlen mértékű könyvtermelés folyik. Én az életem utóbbi 40 évét jórészt azzal töltöttem, hogy olvastam, s a töredékét sem tudtam elolvasni a termésnek. Ha bemegy az ember egy könyvtárba, akkor elszomorodik, mert jó mű is annyi van, hogy ahhoz kellene még vagy tíz élet. A fércműveket gyorsan kell elolvasni, a remekműveket viszont lassan. Proust száz év múltán is maradandó, ugyan abból is lehetett volna húzni, de nem tudok annyira franciául, hogy ezt igazán megítéljem. Mindenesetre majd meglátjuk, hogy ami most szenzáció, az 10 év múlva is az lesz-e, ezért kell *újraolvasni* a műveket, ami persze rontja az újabb könyvek elolvasásának esélyét. S akkor még ott vannak a fordítások is. Mostanában újraolvastam Jack Londont angolul, mert angolul jobb, mint magyarul, s rá is jöttem, hogy annak idején Szász Imre *A vadon szavából* kihagyta azokat a részleteket, amelyek Nietzsche-re utaltak, mert az 50'-es években azok nem voltak kíváncsok. Szóval volna még mit olvasni.

Szirák Péter: S elárulod, hogy min dolgozol?

Vida Gábor: Igen, a szárazajtai vérengzésről írok. 1944. szeptember 26-án Szárazajtán, ebben a háromszéki faluban a bevonuló román martalócok 13 székely fiatalembert,

köztük nőt agyonlőtték meg lefejeztek, szóval egy nagyon csúnya mészárlást hajtottak végre. Ezeket a martalócokat szárazajtaiak hívták be, listát állítottak össze, kiket kell agyonütni meg kivégezni. A férfiak nagy része, így a nagyapám is a fronton volt. A nagyapám ebben a faluban született, román volt, s a mi rokonságunk egy része is részt vett ebben a behívásban és a mészárlásban. Mondták is, hogy darázfészekbe nyúlok. De a családomról lévén szó, hogy nyúlhatnék bele, amikor benne ülök. Voltak tanúkihallgatások, volt bírósági tárgyalás, ítélethozatal, irdatlan mennyiségű és hozzáférhető forrásanyag van. A Gulyás testvérek is készítettek erről egy dokumentumfilmet. Én gyerekkoromban sokat voltam ezen a vidéken, részben itt nőttem fel, s az volt elterjedve, hogy erről nem szabad beszélni, de valójában mindenki erről beszélt. Mindent elmeséltek ezek a román és magyar falusiak: nacionalizmus, vallási ellentét stb., de egyvalamiről mindannyian mélyen hallgattak. Ez pedig a szerelem. Ezt fogom megírni: a szerelemről való hallgatást. A szerelemről, amiről a franciák, pl. Proust is ír, s ami veszélyes, mert olyan, mint a betegség, mert olyan állapot, amelyben nem tudjuk, hogy mi is történik az emberrel, s amiről az igen szemérmes, mondhatni: „viktoriánus” magyar irodalom – Arany és Krúdy kivételével – igen keveset beszél.

Szirák Péter: Köszönöm szépen a beszélgetést!

Tózsér Árpád

Húsmiatyánk

[NAPLÓ, 2022]

2022. október 2. Cselényi Laci mesélte, hogy Simkó Tibor, a máig kevésbé értékelt egykori pozsonyi költő egyszer azzal állította meg az utcán, hogy neki prosztatatarákja van. Cselényi még évek múlva is elhűlve emlegette az esetet: Simkó közönye hökkentette meg. Úgy képzelte, hogy a rák tragédiáját csak hajtépve, átkozódva, végletekig elkeseredve lehet tudomásul venni és mással közölni. – Hát most bennem is valami furcsa közöny van, mikor leírom: prosztatatarákom van. Urológusnál voltam, s az urológus kijelentette (sőt írásba is adta), hogy a vérvizsgám (PSA) és a végbélvizsga alapján csaknem 100%-ig biztos a dolog. – Nem elkeseredve vagyok, hanem elfáradva. Elég volt 87 év ebből a siralomvölgyből. Négy nap múlva itt a 87. születésnapom. Az egészből a kézírataim sorsa érdekel leginkább: három kötetnyi versem van készre csinálva, mi lesz velük, ha hirtelen feldobom a talpam?

Október 16. Ma, hosszú-hosszú évek után templomban (a verekenyei szerény kis imaházban) voltam misén: Erzs, a feleségem hálamisét rendelt a 87. születésnapomra. Volt benne valami felemelő, azt éreztem, nem az a lényeges, hogy hiszünk-e Istenben, hanem az, hogy elismerjük-e, létezik rajtunk kívül s a mi hatalmunkat meghaladó transzcendens hatalom. Persze, az a *condition human* is létezik, amit Nádas Péter úgy fogalmazott meg legutóbb a *Literán*, hogy „*Önmagukat* az emberek úgymond nem érik fel többé ésszel”. Azaz az ember túlnő saját magán, de az távlatilag a pusztulását jelenti. – Mégis: életemet meghatározó eseményeknek nézek elébe. Holnap sor kerül a rákot igazoló biopsziára, s előtte, ma este olyan gyulladásgátló gyógyszereket (Zinat, Entizol) kell bevennem (s egy hétig szednem), amelyek majd olyan galibát okoznak a szervezetemben, mint maga a rák.

18.30 Bevettem a Zinatot és az Entizolt. Az Entizol keserű, mint a méreg. (Valószínűleg az is.) Nehéz a gyomrom, mintha köveket nyeltem volna, plusz erős szédülés. Egyébként mást per pillanat nem érzek. Isten (mindegy, hogy minek nevezem!) kezében vagyok, eljutottam arra a pontra, hogy magamon már nem vagyok képes segíteni. 87 évig sikerült. Nem kis teljesítmény! S mit akarhatok még? Mindent kipróbáltam s végigcsináltam, amit ember kipróbálhat és végigcsinálhat. Világ-Asszony, kifizettem minden tartozásom, mondja meg a kocsmárosnak, hogy az Adóskönyvből kaparja ki a nevemet.

Október 18. Tegnap megvolt a „műtét”. Tizenkét mintát vettek belőlem, azaz a csinos, kicsit Gyömrői Editet formázó urológusnő tizenkétszer belészúrt valami speciális rektoszkóp-tűvel a prosztatámba (nem volt valami kellemes, de ki lehetett bírni), nem csoda, ha utána vérben volt az egész fenekem, s vérzett a végbelem még tegnap este is, feszt, de ma már székletem is volt (spontán, aszalt szilva nélkül!), s vér nélkül. A gyomromat viszont teljesen kikészíti a sok gyógyszer.

Október 19. Tegnap a délutáni órákban felhívott a nővér az urológiáról [ahol a biopsziát csinálták], s a hogylétem felől érdeklődött. Ilyesmi még nem volt. [De Erzi már a műtét után megjegyezte, hogy a nővér arcán angyali jószág van.] Persze ez az érdeklődés azt is jelentheti, hogy ez után a procedura után általában történni szokott valami, hogy komoly következményekkel is járhatott volna a dolog. Hát komoly következményekről nem számolhatok be, de kevésbé komolyakról bőségesen. Először is, mikor beveszem a „Zidant” [sic!] meg az Entizolt, mintha főbe kólintanának: megzavarodom. De nemcsak képletesen: hirtelen nem tudom, melyik a jobb és a bal lábam. Aztán mintha kövek lennének a gyomromban. Csak masszírozás után enyhül valamit a nyomás. S ez tart egészen délig, délután kicsit enyhülnek a panaszaim. [Arcsibbadást, lábmerevséget, szédülést, hasfájást is érzek, a gyakori vizelést és gyomorkorgást már meg sem említem.] Szóval alig várom a mai estét, hogy befejezhessem az antibiotikumkúrát. A nővér ugyanis azt mondta a telefonba, hogy ha nem bírja a gyomrom a gyógyszereket, szerdán este „mőzem ich vysadiť”. – De hová? A szlovák „vysadiť” idióma szó szerinti jelentése ugyanis: kiültetni. Itt azonban azt jelenti, hogy „abbahagyhatom valaminek a szedését”. – Jó nagy káosz kerekedne, ha a nyelv fordulatait mindig szó szerint értenénk, komolyan vennénk. Itt van például a „spektátor” kifejezés. A jelentése: „megfigyelő”, de szó szerint azt a személyt jelenti, akinek „speciés”-e, tekintete, szeme van, szóval azt, aki lát. S ez a két fogalom még összehozható valahogy, de hogy jön ide a „spectabilis”, a „tekint”-élyes, sőt a „tekint”-etes? Csak nem arra akart a kifejezés atyja célozni, hogy a vak ember nem lehet „tekint”-élyes?! Megáll az ész! Ezt a gondolatsort csak versben lehet folytatni.

A SPEKTÁTOR

Az ember a vaksi Világűr szeme,
az Űr a köldökét szemléli vele.
Köldökszinóráján egy csillagködnek
halandó Létezők élősködnek.

16.42 Felhívott T. M. [komáromi volt osztálytársam], s elújságolta, hogy meghalt Sz. F. [szintén iskolatársunk volt]. Én már rég tudtam a szomorú esetről, azt viszont nem tudtam, mi vitte el Ferikét [feminin jelenség volt, azért hívtuk Ferikének], gyanútlanul rákérdeztem a dologra. Bár ne kérdeztem volna: természetesen prosztatarák [bár M. húgyhólyagrákot mondott, de hát ez már tökmindegy]. Szóval M. elkezdte részletezni a betegség lefolyását: gyógyszerek, katéter, végül kórház. S én éppen a részletekre nem vagyok kíváncsi.

Október 20. Lidérces éjszaka van mögöttem: a gyógyszerek okozta hasmenés legalább ötször végére zavart. Nem aludtam egész éjszaka, s ha néha elszunnyadtam, álmomban elképesztő dolgokat hoztam össze. Jobb időkben, ha a szelek megálltak, majd megindultak belőlem, akkor a bélgörcseim szűntek. Hát most felváltva imádkoztam, s kértem az eget, hogy indítsa el belőlem a cúgot. Kb. így: Most segíts meg, Mária, ó, irgalmas Szűzanya, csak egy picike fingocskát! – Szűz Mária meg a fingocska! Meg az orosz Bunkócška! Ugyanis azt is dúdolgattam magamban, kétségbeesve,

így: Jaj, te, fingocska, te, drága. Hol káromkodtam, hol röhögtem, hol imádkoztam. – Azonban mindent meggondolva és megfontolva, egyáltalán nem bánom, hogy csak évekkel később szereztam tudomást a rákról. Így legalább a tudata nem gyötört hosszú évekig, arról nem is beszélve, hogy az orvosok sem gyötörték holmi Entizolokkal és Zinatokkal. – Látom, lassan az én jegyzeteimből is ráknapló lesz, olyasmi, mint Esterházy *Hasnyálmirigynaplója*. Csak én, ha nem volna foglalt a cím, legszívesebben *Rákmenetnek* nevezném e „síron túli” jegyzeteimet. – De Esterházy vajon miért nem emelte könyvének címébe a „rák” szót? Feltehetően azért, mert a „rák” szónak borzasztó rossz a jelentésmezeje, a konnotációi. – Rákos, rákbeteg, a rák mint metafora, a rák egye ki a béledet [mondják a cigányok], hosszan tartó, súlyos betegség, Rákosi Jenő, Rákosi Mátyás stb. – De hát volt Rákosmező is – a magyar országgyűlések szinonimája –, meg hát a rák nevű állatnak sem az a nevezetessége, hogy valami köze lenne a rák betegséghez, hanem az, hogy húsa finom, és ha menekül, hátrálva teszi. Feltehetően azért, hogy közben ollóival védekezhessen, s ez is rokonszenves benne. De vissza a címhez: a „rákmenet”-nek először Günter Grass adott „irodalmi” jelentést, a *Ráklépésben* című regényében a kifejezés az emlékezés metaforája. Én sajnos nem ilyen értelemben használom itt, s nem is az értelmező szótárak adta jelentéséből indulok ki, ha leírom. Az én címben, ha ilyen címet adok majd ezeknek az esetleg a könyvvé összeálló feljegyzéseknek, a rák rákbetegséget jelent, a menet pedig a betegség lefolyását jelenti.

Október 21. A sajtó tele van a „harmadik világháború” híreivel, amelyet Kelet és Nyugat, úgymond, főleg az infrastruktúráik kölcsönös tönkretételével vívnak. Ebbe, úgy tűnik, beletartozik az egymás kórházainak, egészségügyi rendjének megsemmisítése is. Nemsokára, ha orvosokra lesz szükségem, már Bécsbe kell utaznom.

13.57 Mélyen meghajlok Habib Navran arab gasztroenterológus embersége előtt. Elfogyott a Pangrolom, az új körzeti orvosom nem írta ki rá a receptet, hogy azt csak szakorvos teheti meg. Elmentem a fentebb jelzett gasztroenterológushoz, félve, hogy majd esetleg valami komoly gyomor- és bélvizsgálatok után adja ki a kért gyógyszert, de kellemesen csalódtam. A nővér [egy nagydarab szőke nő] ott is hepciáskodott [ahogy általában ezek az egészségügyi cerberusok szoktak], hogy kivizsgálás nélkül az ilyesmi nem megy, de egyszer csak nyílik az ajtó, kilép egy jó kiállású, rokonszenves középkorú férfi, kéri az egészségügyi kártyámat, s két perc múlva azzal jön vissza, hogy mehetek a Pangrolomért a gyógyszertárba. Ezt nevezem ügyintézésnek! Áldja meg doktor Narvant Allah! – Míg a váró termében üldögéltem, szemben a falon egy plakát a végbélrák gyönyöreit ecsetelte – nagy élvezetemre. Rák a várótermek falán, rákcsillag az égen, rák a prosztatámban – mi kell még!

Október 22. Pomogáts Béla ma 88 éves. Cselényi szerint már a hamut is mamunak mondja, s nem tudja pl., hogy Dobos rég nem él. [Míg D. L. élt, jó barátok voltak.] – Megkaptam az októberi *Irodalmi Szemlét*. Gazdag szám, jó szám, csak majdnem semmiben sem különbözik mondjuk a pécsi *Jelenkortól*: csaknem ugyanazok a szerzők, hasonló a színvonal. Igaz, Mizser Attila, a főszerkesztő ügyel az arányokra: érezni, egy-egy számban legalább annyi hazai szerzőt kíván szerepeltetni, mint a magyarországit. Néha sikerül neki, néha nem. Csakhogy mi, idősebbek, akik fiataljainkat

személyesen már nem ismerjük, méltán gondolhatjuk őket magyarországiaknak: írásaik szinte semmiben sem különböznek amazokétól. S ez az irodalomban nem dicséret.

Október 23. Szabó Marcell azt műveli, amit René Char és a szürrealisták műveltek, de az ún. realitást, a tárgyakat és fogalmakat eredeti, természetes és társadalmi környezetükből kiragadva, pusztán a nyelv szabályainak alávetve szerkeszti mozgó és érzelmi egésszé. Szabályos mondatokat alkot megfogható fogalmi jelentések nélkül. Csak a működést érzékeljük bennük. Mindenesetre Juhász Ferenc óta nem volt ilyen nagyszabású költőnk, aki az emberi univerzumból ilyen nagyot merített volna. Főleg a napi egzisztencia éles megfigyeléseiből [a mikroközegből], továbbá az irodalomból, a tudományokból és a filozófiából veszi anyagát. Minden szókapcsolata metaforikus mikrostruktúra. „Minden pórúsával a mozgásban lévő anyaghoz kötődik” – mondja Charról egy monográfusa. S mondhatnánk ugyanezt az egykori Telep tagjairól, de különösen Szabó Marcellról.

Október 26. A kínhoz még csak most fogunk, mi, restek – írta JA 31 éves korában. Hát csaknem fél évszázadot késve én is belefogtam. Nagy a gyanúm, hogy ezek a borzasztó viszketések a péniszemen, s a szinte óránkénti vizelési inger már a R. jele. Eddig tkp. tünetmentes voltam. [A következőkben a nagy R.-t fogom a „rák” jeleként használni.] Az éjszakák a legkegyetlenebbek. Nem elég, hogy a hímvesszőm vége szinte már kirojtosodik a sok vizeléstől, de a pillanatonkénti ébredések és elalvások Lautréamont tollára való zavaros rémálmokat hoznak. Ma hajnal négy után pl. már csak gyötrődtem, nem tudtam visszaaludni, s mikor egyszer néhány percre elaludtam, azt álmodtam, hogy önmagamot operálok, szedem ki magamból markostul a sötétlila, rothadt húscsomókat, s mindjárt be is varrom [vastag, szurkos cérnával] a sebemet. Meg valami hosszú folyosóba mentem be [még a kis piros Fiatommal], tévedésből, s nem tudtam megfordulni. – Halála előtt valószínűleg mindenki megőrül. A halálfélelemtől. Vagy azért, mert a szervezet így védekezik a halál tudata ellen. Ha most egyedül lennék, nem volna családom, valószínűleg én is megőrülnék. A halálos betegségem tudatában. – Meghalt Kabai Lóránt, a költő. Valószínűleg öngyilkos lett. Az öngyilkosság maga az örület. Csak örült állapotban tudom elképzelni bárkiről is. A verseiben volt valami az örült kapkodásából. A tudatos örületbe menekülés erőszakolt szürrealizmusa. Egy időben megélhetési gondjai is voltak. Egy kicsit JA-i szituáció. De eltűnése előtt éppen Pozsonyba készült. Mi történhetett vele az indulása előtt, hogy 180 fokal irányt vett? Csak versben lehet a válasszal megpróbálkozni:

HÚSMIATYÁNK

K. L. halálára

A hétfő szombatnak indult. Amikor hajnal négykor felhívtam, hogy a húsmiatyánkra emlékeztessen, azt mondta, a gazdátlan rózsafűzérhez is mindig akad Pio atya. Mikor eltűnt, a Beszélőben megjelent versei

alapján körözték. Testalkata: szabadvers-forma; foglalkozása: nihilátor; különös ismertető jegye: vakhold a szeme alatt, arcán a permanens kétségbeesés szürreális derűje. Legutoljára a pozsonyi Píramis Rádió épületének lefelé fordított csúcsán látták, épp készült az égbe ugrani. Sokat beszélgettem vele, őt magát sohasem láttam, csak kitalált emlékeimből s bizonyos apokrif versekből ismertem, mindig húsember állt mondatai pultja mögött. Aztán ma reggel, tévedésből az ablakom alatt, sárga lángokkal égni kezdett egy négyezer éves csavart törzsű szálfényő, s jött a sajtóhír: a költő meghalt.

Október 27. Vészesen közeledik az ítélethirdetés napja, bár a doktornő 17-én már az addigi vizsgálatok alapján is jogerős ítéletet hirdetett. Semmi jót nem várok, nem várhatok hát. Próbálom mással elfoglalni magamat: másokat gyászolok. Kabai Lóránt JA-alkatú ember lehetett: sokáig egy sörbárban csaposkodott. Szegény volt a szó klasszikus értelmében, de az arcán mindig valami furcsa tragikus optimizmus derűje fénylett.

Október 28. Már nyakig benne vagyok a rákban: a gyakori vizelezkényszer és a húgycsővem végének gyulladása, állandó viszketése egyértelműen a R. tünetei. Az éjszaka sem aludtam, de legalább nem voltak rémálmaim. – S hátulról hasba vigasz, hogy velem együtt vége lesz a civilizációnknak is: Nyugat és Kelet között annyira felgyűltek megint az ellentétek, hogy a III. világháború kikerülhetetlennek látszik. [Tegnap Joe Bident hallgattam, azelőtt Putyint, ma reggel Orbánt.] – Kabai Lóránt kiment a Ferdinánd híd melletti bozótosba, és megölte magát – ennyit tudtam meg a költő halálának körülményeiről. Megint egy valószínűtlen költőhalál (mint a Borbély Szilárdé volt!). Érdekes, mennyire nem érdeklik a közvéleményt a részletek, pedig azok ismerete nélkül a halál olyan, mintha az elhunyt a teljes fizikai valójában ment volna az égbe. – Nekem a távozásom előtt még Szabó Marcell költészetének rejtélyét kell megfejtenem. Ő csinál valami hasonlót, de még életében s a verseiben: a nyelv, a költészet evilági eszközeivel teremti túlvilágot, aztán teljes fizikai valójában [a magát „a létezés legszélén állónak érző alak” történetével – neurózissal, szexualitással, szakításokkal, sétákkal, várossal, faluval, nyelvelmélettel, filozófiával, irodalommal, politikával, posztthumán teológiával] átsétál ebbe a túlvilágba. – Érdekes, hogy a kritikairodalmunk nagyjai – Radnóti Sándor, Margócsy István, Kulcsár Szabó Ernő stb. – számára Szabó Marcell és társai egyszerűen nem léteznek: nem vesznek róluk tudomást, vagy nem tudnak róluk tudomást venni, mert nincs hozzá nyelvük. Igaz, a fiatalabb évszázát ítéseink is meglehetősen zavarral közelítenek SZM-hez. Költészetét a nagyobb részük „vaklírának” tartja, s csak a kisebb részük lát benne radikálisan új poétikát. Ezek közül eddig Fenyő Dávid ment a legmélyebbre, s érvelt ezen „új poétika” mellett a leghitelesebben. Tőle tanultam például a következő, nagyon pontos

és kifejező terminust: a SzM-vershős „érzékszerveire szétszerelt általános alany”. Én sem hagyhatom szó nélkül ezt a költészetet, életem záró szakaszának s kicsit a civilizációnk végső felvonásának ezt a jellemző irodalmi tünetét. – A tudomány nem gondolkodik – mondja Heidegger. Minél mélyebbre megyek SzM verseiben, annál ismerősebbek. Mintha valamikor [a *Gyalog Péterfala határában*, *Egy hét a Fátrában* stb. idejében] én is írtam volna hasonlókat: az érzékelt dolgokat én is közvetlenül, kommentárok, a gondolkodás folyamata nélkül tettem papírra. [Ezt a gondolatsort még be kell fejeznem! De most képtelen vagyok rá.] – Délelőtt nagyon vacakul éreztem magamat. Nem kellett volna megkérdeznem Hegedűs Gyöngyit, hogy miben halt meg Mátyóki Endre, mert természetesen prosztatarákban. Bár Gyöngyi eufemizálva a dolgot azt írta, hogy „húgyúti betegségben”, a gyászjelentésekben az áll, hogy „hosszan tartó és súlyos betegség” után távozott a fiú [mindössze 68 éves volt], ami ma már egyértelműen a rák fedőneve.

November 1. Hogy lehet az, hogy otthon, a szülőfalumban én sem gyermekkoromban, sem később nemigen hallottam a „rák” szót? [Ha csak a cigányoktól nem: „a rák essen beléd!, a rák egye ki a béledet!”] Ez csak azt jelenthette, hogy nálunk nemigen ismerték ezt a betegséget, esetleg azt, hogy nem fordultak vele orvoshoz, az alanyok nem tudták, hogy rájuk van. – Mindenszentek napja van. Gondolatban otthon járok. A fél temető már a rokonsággal van tele.

HALLOWEEN

Az öt éves Pityuka sírja a kapun túl még mindig elsőnek jelzi, hogy az örök nemfeledés kertjébe léptél, hogy a kapun innen Feketevíz nevű patakot a mitológiai időkben még Mnemoszünének hívták. Egy asszony a temető túlsó halmazában hajlong, egy fagyalbokor derékig takarja, lefelé akár halteste is lehet. Kétségséges: a sírokban egy év alatt mennyire nem történt semmi! Időentrópiára, feltámadásra s effélékre gondolsz. A Pityuka sírjától fél miatyánknyira álló, két gallyból és cukorspárgából eszákabált kereszt is változatlanul hirdeti valakinek az ide-települési szándékát, évek óta várom, mikor emelkedik a véznácska kereszt helyén új Tádzs Mahal. De nem és nem! Megborzongsz: hátha a te eszméleted s valamely eföldi *fekete lyuk* negentrópiája lesz itt a legközelebbi esemény? Közben mellőzöd a fagyalbokrot: a gyertyát gyújtogató nőnek valóban hal-alteste van.

November 2. Várom az urológus értesítését a biopszis eredményéről, de valahogy nem úgy, mint a halálos ítéletemet (hiszen arról már tudok), hanem úgy, mint a végrehajtás elhalasztását, netán felfüggesztését. Erika, az unokahúgom hívott valamelyik nap Budapestről, hogy egy orvos ismerősénél érdeklődött a kilátásaim felől, s az megnyugtatta, hogy 87 éves korban már olyan lassan osztódnak a sejtek, hogy a prosztatatarákkal akár a 100 évet is megérhetem. 100 év, 90 év – mindegy, 13 év múlva éppen úgy én halok meg, mint három év múlva. Már látom is a gyászjelentésemet: *Hosszan tartó és súlyos betegségben...* Úgy érzem magamat, mint V. Károly, aki csendes hüppögéssel végigsírta a templomban (egy oszlop mögött) az életében megrendezett saját temetési szertartását.

17.24 16.00 órakor jelentkezett Dr. Lédererová, az urológusom: megvannak a biopszis eredményei, természetesen pozitívak, L. szinte diadalittasan jelentette, hogy beigazolódott az előzetes diagnózisa. Igen, neki diadal, nekem vereség az eredmény. S most kezdődik az igazi „rákmenet”: mindenféle tablettás és hormonális kezelések, amelyek majd esetleg többet ártanak, mint amennyit használnak.

November 4. A vénségnek [a halálközelségnek?] is van humora. Az unokahúgom jelentése után például ez jutott eszembe: a jóakaróim legközelebb azzal fognak vigasztalni, hogy prosztatatarákkal tovább fogok élni, mint ahogy anélkül élnék. Én fiatal koromban már annyit írtam a halálközelségről, sőt a halálról, hogy talán nem is annyira eretnek dolog, ha most, immár vénen és valóban halálközelségben, ennek a fanyar humornak a megköstolására is késztetést érzek. Madách jegyében: *Nézd komédiának...* stb. Persze a 87 évem [s főleg nem a rákom!] mulattatni éppen nem mulattat, de olyan szükségből erény formán talán ebből az emberi állapotból is ki lehet hozni egyfajta esztétikumot. – Így kezdhethném a majdani *KMPC* című kötetem fűlszövegét. [A címadó *KMPC* című versből kiderül, hogy a betűszó a „kampec” kifejezés rövidítése.] A kötet anyaga tkp. már együtt is van, csak valami kompozícióba kellene fogni, de ehhez valahogy nincs kedvem. Talán azért, mert ennek a fajta humornak mint témának egyszerűen nincs belső szerkezete, pontosabban: nincs saját egzisztenciája – járulékos valami, mindenre ráragadhat, mint a bojtorján.

17.01 Az előbb felhívtam Koncsol Lacit. Néhány hónapja már a komáromi Timóteus Ház [öregotthon] lakója. Legalább tíz éve fekvőbeteg. Ezer baja van, legsúlyosabb a veseelégtelensége, s nagy a gyanúm, hogy prosztatatarákja is van. Az, hogy évek óta csak katéterrel tud vizelni, erre utalhat. – Ma nekem is fáj a prosztatám. Pontosabban: nem tudok ülni, furcsa, kellemetlen nyomást érzek a fenekemben, az ún. gát tájékán.

November 5. Fekszem a vackomon, mert mi mást csinálhat egy rozzant és beteg vénember, s egyszer csak fel kell ugranom, mert mintha izzó vasvesszőt kezdenének húzogatni a húgycsővemben. Hát ha ez a prosztatatarák, akkor inkább a halált! Nem vagyok képes semmire. Elég volt az életből, benyújtom a felmondásomat. De kinek nyújtsam be?

November 6. Kiismerhetetlen a bajom: ma nincs izzó vasvessző. – A *HVG* felsorolja a 2023-as év tíz kockázati tényezőjét: a közeledő, különösen hideg telet, amely élelmiszerellátás- és energiaviálságot eredményez majd, az esetleges Kína–Tajvan–USA

háborút, az inflációs zavargásokat, a Covid újabb, veszélyesebb fajtáját, az orosz–ukrán háború világháborúba torkollását stb., stb. Számomra nem tíz a tíz, hanem tizenegy: a rosszindulatú prosztatadaganatom a tizenegyedik.

November 7. Négy évtizede ilyenkor még az ún. Nagy Októberi Forradalmat ünnepeltük. Mára csak a két jelző, a „nagy” és az „októberi” maradt meg a kifejezésből, de egészen más jelentésében. Ma ha valakinek azt mondjuk, hogy „ilyen »nagy októberit« neked!”, akkor az a valaki nagyon csúnyán fog ránk nézni. Hát egy „nagy októberit” ér már az én életem is. Éjszaka ugyan 21.00 órától sikerült 00.30-ig ébredés nélkül aludnom, de utána már alig aludtam. Hát most így ünnepelem a Nagy Októberit! Viszont sikerült kigyűjtenem s kötetbe rendeznem a kb. három kötetre való versanyagomból a „nyelvhumor” témájúakat.

November 8. A mai nap úgy, ahogy van, egy nagy Nagy Októberi! Pedig nincs is nov. 7. Mától várhatom a behívót a Gottfried Benn „rákosztályára” vagy Szolzenyicin „rákbarakkjába”. Választhatok, hogy hogyan irodalmiasítom majd meg a Heyduk utcai rákkórházat. István fiam ma leadta ott a papírjaimat, s azt mondták, rengeteg a kérvény, a súlyossági fok szerint hívnak majd korábban vagy később. Azaz már abból megítélhetem majd az állapotom súlyosságát, hogy korán kapom a behívót, vagy későn. Persze kérdés, hogy mi számukra a „korán” és mi a „későn”. Mindenesetre megint van miért drukkolnom.

November 10. Mint akire rászakadt az ég! Reggel fél kilenckor csörög a telefon, én a vécén gyötrődöm, megint a széklet kínoz, a feleségem veszi fel a kagylót, s hallom, hogy a Heydukovái rákkórházzal beszél. Kitámolygok: 15-ére rendelték be CT-re. Valaki lemondta a részvételt, s engem tettek a helyére. Ez, szerintem, azt jelenti, hogy az állapotom súlyos. Jelennek meg nyakra-főre a verseim (legújabbban a *Literán: Jónás, A páfrányfenyő születésnapja*), jönnek a gratulációk – de mit ér mindez? Öt nap az élet.

November 11. Küldött egy papírt „Szent Erzsébet” (így hívják a pozsonyi rákkórházat): Onkológický ústav sv. Alžbety [Szent Erzsébet onkológiai intézet]. Nemrég még ha onkológiáról hallottam vagy a szót magát láttam [leírva], átsiklottam rajta, mint ami engem nem érint. Családomban nem volt rákbeteg, a rák engem elkerül! Hát nem került el. Isten tudja, hány helyen támadott már meg, hány helyen van a testemben áttétel [van bennem épp elég alattomos fájdalom, jelzés!], de most majd minden kiderül: a nyomtatványban az áll, hogy a CT-vizsgálat az egész szervezetemre kiterjed majd. Kiderül, hogy már régebben beborulhatott fölöttem az ég, de én, a kivételezettség naiv illúziójában ringatva magamat, nem tulajdonítottam jelentőséget a különböző jelzéseknek. [S talán jól tettem!]

November 12. Annak idején engem a Pangrol nevű enzim hozott vissza [a megálázó, a krónikus hasmenésből] a normális életbe. De óvatosságból, hosszú éveken át csak délben, ebéd után vettem be belőle egy-egy szemet, holott az orvos azt mondta, korlátlanul lehet szedni, ahogy a szükség kívánja. Hát ma reggel bevettem a csodaszert reggeli után is, és most várom az eredményt. [Mert mindig délelőtt

szokott jelentkezni a kibírhatatlan nyomás a jobb és a bal alsó bordám alatt. Úgy gondolom, olyankor a szelek állnak meg bennem, de lehet az akármí.)

12.25 Hát megesz a rák – szőröstül-bőröstül. Egyszer sem mondom, hogy nincs valami hasonló probléma a gyomrommal és a beleimmel is. Hol székrekedésem van, hol hasmenésem, s ez sok mindent jelenthet, csak jót nem. Kérdés: mennyiben van ebben része a reggeli Pangrolnak? S még valami: máskor, ha kiürültem (mint ahogy most), utána megnyugodott a gyomrom-beleim, most továbbra sincs béke a belügyeimben. Nehéz megmagyarázni, hogy mit érzek. Talán valami ilyesmit:

A léglökések nyomán gáz
keletkezik, mely nem talál kiutat a testből,
és szétfeszíti a gyenge szövetet: beomlanak
a csontüregek, leszakadnak az inakból, porcból
feszített hidak, a nedves függőkeretek
megrogyannak, a közös istálló, az epe
engedményt tesz, a tekintet karimáját,
mint egy örökölt ruhát, beszegik, megfeszül
és szétszakad a renyhe bőrpalást.

[Szabó Marcell: *A zseb vallási karaktere*]

November 13. Éjszaka a fiatalkori szorongásaim térnek vissza, s mindegyik felér egy „kis halál”-lal. Ma pl. a vesém csak hajnaltájt kezdett dolgozni, s azt a félelmet, amit addig átéltem, nem tudom leírni. Mert lényegében apám halála óta (1960) egyfolytában a veseelégtelenségtől és az urémiától félek. Pedig meg kellene szoknom, hogy lefekvés után három-négy órán keresztül nem vagy csak csökkent üzemben működik a vesém, s ezt az időt intenzív alvásra kellene fordítanom. De a másfél óránkénti ébredés automatizmusa sajnos már akkor is működik bennem, amikor nem kellene. – Mi foglalkoztat a bajaimon túl? Az amerikai választásokban (mondja a rádióbemondó, holott USA-t kellene mondanía, vagy Amerikai Egyesült Államokat) a demokraták megtartották szenátusi többségüket, ezek szerint Ukrajna megkapja a sok milliárdos „Marschall-segélyt” az újjáépítéséhez. S nem is lenne ezzel semmi baj, ha valóban egy semleges Ukrajna jönne ki a dologból, de amerikai pénzen valószínűleg egy „kis Amerikát” képzelnek oda a demokraták, s ezzel kész is lesz az újabb konfliktusforrás Oroszország és Ukrajna, illetve a Nyugat között.

20.36 S ebben a vigasztalan siralomvölgyben most azon muszáj elmerengnem, hogy mégiscsak mikromiliméter pontossággal helyén van az univerzumban az utolsó porszem is. [Vö.: finomhangoltságú Mindenség!] Hogy mennyivel nehezebb lenne a távozás, ha nem volna családom, ha rühes kutyaként egyedül haldokolnék valahol egy utcasarkon. Önzés, de úgy érzem, hogy per pillanat feleségemnek, gyerekeimnek, unokahúgaimnak az a funkciójuk a létben, hogy távozásomat megkönnyítsék. Hányszor láttam filmekben, olvastam könyvekben, hogy a haldokló köré odagyűl, -térdel a család – most értem meg az aktus igazi jelentőségét, kozmikus funkcióját. Annak alapján, ahogy E. és a fiaim azóta, mióta a prosztatarák tudatával küzdök, milyen tapintatosan, kedvesen beszélnek hozzám.

November 15., 13.43 Na, néhány óra még, s tudós gépek regisztrálják a bajomat. Kellemetlen meglepetést persze már csak az okozhat, ha megállapítják, hogy már más szervemet is megtámadta a kór. De jöjjön, aminek jönni kell. – Úgy látszik, még a saját halálom is annyira közömbös a számomra, hogy egész délelőtt a Telep csoport történetével foglalkoztam [onnan indult Szabó Marcell is]. Meg kellene szerezni Sz. M. új kötetét, írni fogok róla. S amíg feladat van előttem, addig nem távozhatok az élők sorából. Mennyi minden történt a 2000-es év első évtizedében és később [főleg a Telep csoport környékén], amiről mi valamiképpen egyszerűen nem vettünk tudomást! De miért nem, mi takarta el ezeket a történeteket előlünk? A szlovákiai magyar ólvégi malacvisitózások? – A mai CT-vizsgálat eredményét persze valószínűleg csak napok, esetleg hetek múlva tudom meg.

16.31 Fordulatokban bővelkedik a betegségem: ma 16.30-ra kellett volna mennem a CT-vizsgára, felkészültünk, haptákban vártuk a telefonhívást, hogy mehetünk, s az jött is, csak nem azt jelentette a nővér, hogy mehetünk, hanem azt, hogy két héttel elhalasztották a kivizsgálást. Két hét nagy idő, ez alatt sok minden történhet. – Válaszolt a Napkút, küldhetem a kötetem kéziratát, de fizetni tkp. nem tudnak: Szondi Bence [a főszerk.] 100 ezer forintról beszélt, ami kb. 250 Euro.

November 16. Nincsen remény, nincsen remény... Leírta-e ugyan valaki 1939. augusztus 31-én, a gliwicei rádióleadó ellen indított támadás idején a torokszorító Vörösmarty-szavakat? Akkor is helyükön lettek volna, mint ahogy most is helyükön vannak. [1939. augusztus 31-én már négyéves voltam, mit csináltam vajon a támadás idején? Kora reggel történt a világtörténelmi esemény, valószínűleg még aludtam. Mondhatom: átaludtam a II. világháború kezdetét.] Tegnap, november 15-én, mikor nekem CT-re kellett volna mennem, egy orosz gyártmányú rakéta a lengyelországi Przewódba csapódott. Ez a Przewód-ügy kísértetiesen hasonlít a Gliwice-ügyre: bárki ürügyként használhatja egyfajta „megtorlásra”. A NATO, az oroszok, az ukránok, a lengyelek. Gliwice idején a világ azon vitakozott, hogy a lengyelek voltak-e támadók, vagy a németek, most azt vitatják, hogy az ukránok lőtték-e ki a rakétát egy orosz lövedéket megsemmisítendő, vagy az oroszok támadták meg Lengyelországot [a NATO-t provokálendő]. A radikális különbség annyi, hogy én most nem négy-, hanem nyolcvanhét éves vagyok, s nekem van egy saját, fenyegető világháborúm is, úgy hívják, hogy Rák. Világháborúval kezdtem, világháborúval végzem. Nincsen remény.

November 17. Minden az emberiség kihalásának irányába mutat: az elmúlt 50 évben több mint 50 százalékkal csökkent a férfiak spermiumának a száma. A kutatók és politikusok persze ezt is elsősorban a klímaváltozásra fogják, de azt hiszem, nagy része van ebben annak az eléggé el nem ítéhető trendnek is, amit Jakupcsek Gabriella úgy fogalmazott meg a múltkoriban, hogy „a metoo mozgalom egyenlő a férfiak kiherélésével”. Milyen teljesítményt várhat el a társadalom a férfiaktól, ha bünteti az udvarlást? A szerencsétlen férfi megfogja egy nőnek a mellét, s másnap reggel börtönben ébred. – Írtam egy Petőfi-pastiche-t az *Alföld* felkérésére, címe: *Hazafelé a Thermopylé nevű kocsmából*. Rájátszás az *Ivás közben*-re. Írása közben tűnt föl, hogy mennyire kedvelte Petőfi a 4+4+3 sorképletet, ilyen háromütemű tizenegyesekből áll az *Ivás közben* is, és még számos más P.-vers. Feltehetően azért, mert

ez az érzelemhullám felelt meg költő naturájának leginkább: a két lassabb, meditatív ütem után, a kirobbanó indulat üteme: – – – – / – – – – / ∪ – ∪ . Példák, csak úgy kapásból: „Vasvillára / velük, aztán / szemétre!, Jaj, a hátam, jaj, a hátam, odavan!, Hegyen ülök, búsan nézek le róla” stb.

November 23. Koncsol Laci mellé betettek egy orvosbeteget, s az megállapította, amit mi már régen tudunk: Laci apátiába esett, nem érdekli semmi, csak fekszik, és nézi a plafont. S napok óta engem sem érdekel semmi. Hiába olvasok bármit, nem ér el a tudatomig. A behívót a CT-re valószínűleg hiába várom, úgy látszik, a CT-s orvosom is a között a 2000 között van, akik felmondtak, s nyugatra mentek dolgozni.

November 25. Az utolsó pillanatban mégiscsak megjött a Befehl: nov. 29-én (kedden), 10.30-kor jelenjek meg a Heyduk utcai kórházban, éhgyomorral, a kivizsgálás három óráig tart, vigyek magammal ennivalót is. Azaz kb. du. 2 óráig étlen ki kell bírnom. Nem lesz egyszerű.

November 30. Tegnap abszolváltam a CT-vizsgálatot a Heydukován. (Ideje lenne már utánanéznem, hogy ki volt ez a szerencsétlen Heyduk, akiről ilyen baljós utcát neveztek el.) Szóval túléltem a CT-t. S azt kell mondanom, hogy ha ezt kibírtam, akkor már a megállapított betegséget is kibírom. Háromnegyed órát a CT-csőben feküdni, közben valahonnan dermesztő hideget fújnak rád – inkább éreztem magamat egy hullahűtőben, mint CT-ben. De leginkább attól féltem, hogy az éhezést nem bírom ki rosszullét nélkül. Előző este ettem utoljára, s délután háromkor voltunk itthon. Rengeteget kellett várakozni az egyes kivizsgálásokra, a kontrasztanyag adagolására, a pelenkázásra stb. De kibírtam valahogy. A legnagyobb élményem pedig az volt, hogy míg várakoztam, a váróterem ablakából [pelenkával a lábam között] a Manderla tetejére láttam. [Az ún. Manderla egykor Pozsony legmagasabb épülete volt. Első emeletén van a híres Grand kávéház.] Kb. hatvan éve a Manderla legfelső emeletén lakott egy énekesnő-ismerősom, gyakran megfordultam nála, s el nem tudtam képzelni, hogy hatvan év múlva a rákkórház legfelső (negyedik) emeletéről fogom azt a szobát, illetve az ablakát bámulni szomorú nosztalgiával.

December 1. December 19-én kezdődik számomra az injekciókúra. Előtte két hétig tablettákat kell szednem, már ma el kellett volna kezdenem, de a gyógyszerteráiban nem volt nekem való, megrendelték, holnap mehetek érte. Egyébként ma is pocsékul vagyok. Az emberi lényeg: az élet akarása fogyott el belőlem.

December 3. Tegnap kiváltottam a prosztata-gyógyszeremet, a neve, jellemzően, Bicagelan, s a férfi hormonok termelését van hivatva csökkenteni. Végül még nőt csinálnak belőlem. A mellékhatások közül számomra főleg a szívritmia fokozódása lehet majd veszélyes. Hétfőn kezdem a szedését. Kitalálhatnának valamilyen gyógyszert a rémálmok ellen is. Ma éjszaka azt álmodtam, hogy a Csemadok nagytermében kellett volna előadnom valamiről, s már fent álltam a pódiumon, mikor rájöttem, hogy az előadásom szövegét otthon felejtettem. Kerestem a zsebeimben, táskámban, papírjaim között (a közönség szeme láttára),

egyre nagyobb zavarban, sőt kétségbeesésben, végül elkezdtem valamit hablatyolni az előadóterem múltjáról, hogy valamikor ott alakult meg az ún. Masaryk Akadémia [a szlovenszkói magyarok „tudományos akadémiaja”], a közönség meg röhögött. Nagyon meggyötört a dolog.

December 12. Másfél hétig nem írtam naplót, mintha kutya bajom sem lenne. Pedig épp fordítva: több van, mint valaha. A szívem rendszeresen ki-kihagy, főleg éjszaka és hajnaltájt. Napközben kihagyást nemigen tapasztalok, viszont a pulzusom vagy nagyon felgyorsul [80-90, percenként], vagy nagyon lelassul [60-65]. Ma meg a székletelésbe akartam belehalni, s csak most jövök rá, hogy a betegtájékoztatóban a mellékhatások között bizony nagyon ott van a székrekedés is. Eddig, ha ilyen bajom volt, mindig segített az aszalt szilva, most az sem használt. S ennek a fele se tréfa, mert ez a bélmozgás leállítását is jelentheti, s apám ebbe halt bele. Szóval készül szép lassan a saját apokalipszisem. Közben a világ valóságos végéről értekezem: írtam egy formás kis esszét Garaczi Laci *Wesztteg* című kisregényéről. Mintha egyéb gondom sem volna! Kezdetben csak azért foglalkoztatott a furcsa esszéprózaversdráma, mert rá akartam jönni, hogy miért tisztelt meg a szerző egy dedikált példányával, aztán belemerültem az olvasásába, s levél lett belőle Grendel Lajosnak címezve, a túlvilágra: „Kedves Lajos, itt, nálunk, most ferdén suhogó eső fűrészezi a fákat. A képernyőm jobb alsó sarkában nem esik. Legalábbis ez van oda írva: Most nem esik. Itt, benn valóban nem esik. Nem esik az eső, nem esik jól az írás, a munka, még a sör sem. Várom, hogy az evolúció szupernagy képernyőjének bal alsó sarkában is megjelenik a megfélebbeszethetetlen verdikt: az emberiségnek már nem esik jól élni, kifogyott a pucájából az emberi lényeg: az élet akarása. A számítógémem képernyőjéről az erősen könnyező két szemem [szárazszem-szindróma!] pedig azt véli leolvasni, hogy a tudomány mai állása szerint ez a szembaj összefügg a siránkozásaink egyre gyakoribb őszintétlenségével.”

December 14. Még egy ilyen éjszaka, és bedilizek. [El kell olvasnom még egyszer a Bicagell betegtájékoztatóját, hogy a mellékhatások között nincs-e ott a bedilizés is!] Már álomban is a betegséggemmel foglalkozom: valami idegen orvosságok között haboztam, hogy melyiket kell bevennem, mindent elfelejtettem. Ismerős orvosok szörnyűltek rajtam. – Délután kint voltam a városban, nagyon hideg van, a szívaritmiám hidegben még erősebben gyötör. Fúj a szél, egy szürke falevél egéreként futott át az úton.

December 16. A számítógépet az isten is az idős, magányos embereknek teremtetten. Garaczi László *Wesztteg* című könyve arról szól, hogy az ún. digitális magány képes az aktivitás és a közösség illúzióját nyújtani. S az idős embernek pontosan erre van szüksége. Kapom az üzenetet a *Literától* [a kedves Nagy Gabitól]: „Ó, kedves Árpád! Akartam írni, hogy köszönjük, hozzuk, de akkor várom. Szeretettel!!!” A Garaczi-esszémről írja, hogy hozni akarták, de én közben átírtam az egészet, s megírtam NG-nek, hogy várjanak a közlésével. Azután csörög a telefonom: Barak Laci hív. Elolvastam-e már a verskötetét, nagyon kíváncsi a véleményemre. Szóval hiába vagyok immár csaknem halálomon, még mindig benne vagyok az irodalmi

életben, s ez annak a közösségi életnek az illúzióját nyújtja számomra, amelyet már régen nem élek. – Végel László esszékönyvét Fenyvesi Ottó recenzeálja az *Ésben*, így: „Végel *Neoplantája* [Újvidék, Novi Sad, Neusatz] a megismert történet szerint akkor boldog, amikor kozmopolita, az Osztrák–Magyar Monarchiában és Tito Jugoszláviájában. Igen, állítja Végel, Tito bűneit könnyű felsorolni, de Tito volt az utolsó »Habsburg«, aki egy kulturális reneszánszt hagyott kibontakozni.” Meggondolkodtató. A volt Jugoszláviára még mi, egyéb határontúliak is úgy néztünk akkor, mint valami szellemi minőségi másra. De az is igaz, hogy a szabad szellemnek ezt a paradicsomát a délszláv nacionalizmusok tüntették el a föld színéről. Csakhogy: a kozmopolitizmus előbb-utóbb egynyelvűségbe navigálja magát. Az egynyelvűség pedig a nemzeti nyelvekkel együtt eltünteti a világirodalomnak azt a természetes tematikai (és persze formai) tarkaságát, amelyet a reneszánsz óta már megszoktunk. [Lásd a Római Birodalmat és az egységesen latin nyelvű irodalmát! Hol vannak a latin irodalomban például a trákok, a dákok, az arabok és a többi törzsi közösségek mint nyelv, mint téma és forma?] És a kiállhatatlan kozmopolita pöff még a humanizmus idején is mint valami másodrangú, alacsonyabb valamire tekintett *paganus*, a vidék, az istenadta nép szóbeli irodalmára, a népköltészetre és a „barbárok” irodalmára.

December 20. Na, úgy tűnik, már megérem a 2022-es karácsonyt, bár elég vacak állapotban. Tegnap megkaptam az első rákellenes injekciót. A nővér és a doktornő megint fényes volt és életet sugárzó, mint két karácsonyfa. Visszamosolyogtam rájuk, de mikor a nővér egy hurkatöltőre emlékeztető injekciót döfött a hasamba, elment a kedvem a mosolygástól. Azóta is fáj a szúrás helye. Mintha a disznó túlélte volna a leszúrását.

18.02 Du. négykor jelentkezett dr. Lédererová, s megint a kuvik hangján: a prosztatám környékén levő nyirokcsomók szintén rákosak. A CT egyéb áttételt még nem regisztrált. Már semmi sem lep meg, ez az új infó is csak lehangol: elég lehetne már a rossz hírekből. – Előtte Ágoston Attila hozta a naplókönyveim hatodik kötetét: *Akhilleusz beéri a teknőst*. Mennyire messze vagyok én már mindentől, ami irodalom!

December 21. Isten áldja meg a szilvafákat! Világéletemben szerettem a szilvát s a fáit is. Nekünk is volt otthon néhány szilvafánk, különösen egyre emlékszem közülük: kb. egy méterre a földtől kétfelé ágazott a törzse, már egészen kis gyermekként is fel tudtam rá kapaszkodni. De később, felnőtt fiatalként is sokszor időztem az ágai között, elképzeltem, hogy egy fányi nagy gumipuska két ága között vagyok, s bármelyik pillanatban égbe lőhet valaki. De félre a viccel és a nosztalgiával: három napig megint nem volt székletem, aztán tegnap este megettem nyolc szem aszalt szilvát [érdekes, ha eggyel vagy kettővel kevesebbet eszem, akkor nem hat], s ma reggel beindult a perisztaltikám. A hasam [az injekció helye] viszont változatlanul fáj, még mindig meg van duzzadva, olyan, mint egy piros alma, a köldökömtől balra.

December 22. Már csak ez hiányzott: teljesen ledöntött a lábamról az influenza. Reggel vérvételre kellett volna menni [a Heydukovára], de nem voltam rá képes. Megállás nélkül köhögök, fáj a torkom, folyik az orrom.

December 23. Délelőtt orvosnál voltam, az új körzetimnél. Úgy hívják, hogy Zölleiová, de nem beszél magyarul. Viszont a dolgát kitűnően érti. Kenőcsöt rendelt a múltkori injekció begyulladt helyére, megvizsgált, s megállapította, hogy kezdődő hörghurutom van, s penicilint rendelt. Ismerte a Solmucolt, s figyelmeztetett, hogy csak reggel és délben használjam. Szóval alapos, kis energikus nő. De az orvoslátogatással kapcsolatban nem erről akartam meditálni, hanem arról, hogy alig tudtam felkapaszkodni a második emeletre. Annyira elbizonytalanodott a mozgásom, hogy el vagyok rémülve. Holnap karácsony első napja – az idő ködös, akár a tudatom, hó nincs, a két térdem is bejelentette a *la finitát*: nem tudok lábra állni.

December 24. Karácsonyeste, de nincs mit mondanom róla. Ide másolom legalább a ma írt prózaversemet:

NEM TALÁLOM CIPŐMET

Nem találok cipőmet, nálam nélkül ment ki reggeli sétámra, nyugodtan visszafekhetek hát, így is meglesz a jógik által ajánlott napi 2000 lépés. Van madár, amely játszva eltanulja környezete hangjait, pontosan úgy, ahogy tárgyaink eltanulják életünket, és sokszor már helyettünk élnek, dolgoznak, énekelnek. A naptár december 23-at ír. [Na lám, a naptár is szuverén létezőként ír, olvas, számol!] Leballagok a tízéves műkarácsonyfánkért a pincébe, de meg sem tudom mozdítani. Addig hallgatta a gyermekkori fenyőinkről szóló meséinket, hogy a karácsonyok közötti szabad idejét kitöltendő, belegyökerezett a pince földjébe – betonpatak folyik alatta. Másnap hajnalban arra ébredék, a számítógépem képernyője világít, s a klaviatúráján úgy pítiznek a fekete billentyűk, mint pulik a gazdinak, de gazdi sehol, illetve az ágyból próbálja leolvasni a képernyő távírószalagáról a tegnap este üzenetét: *Nem találok cipőmet, nálam nélkül ment ki...*

December 25. Hajnal háromig nem aludtam, háromkor viszont WC-re kellett futnom. Ez az Augmentinnek nevezett ezer grammos penicilin egyébként egy lónak is elég volna, engem megfoszatott csúnyául. Érdekes módon viszont reggel óta még nem voltam WC-n. Jó lenne, ha legalább keddig kibírnám [kedden megyek ellenőrzésre], addig szedném/szedhetném ezt a lópenicilint. Mert a megfázásomnak fele sem tréfa: nincs kizárva, hogy tüdőgyulladás környékez [mondta Zölleiová]. – S emlékezzünk, mit

mondott a híres Korányi doktor a beteg Jókai Mór ágya mellett állva: Tüdőgyulladás és nyolcvan év – mit mondjak még? S nálam ráadásul nem nyolcvan a nyolcvan, hanem nyolcvannyolc.

December 26. Ne legyen az ember semmiben biztos. Máig biztos voltam benne, hogy engem tüdőgyulladás nem fenyegethet, most már egyáltalán nem vagyok benne biztos: ötödik napja köhögök, folyik az orrom, a torkom állandóan tele van sűrű nyállal, míg fel nem köhögöm, fulladozom. Lázam nincs (ebben a pillanatban mértem – 17.54 az idő –, a lázmérő pontosan 36 fokot mutatott), de háromnapos antibiotikumkúra után is úgy érzem, mintha befelé mennék a betegségbe, s nem kifelé belőle. Öt napja nem voltam kint.

December 27. Holnap megyünk a Zöllei doktornőhöz. Előtte mindig tesztelni kell magunkat, hogy nem vagyunk-e covidosak (nem vagyunk azok!), egyébként tkp. nem tudom, miért megyünk. Valószínűleg ellenőrzésre, de hogyan tudja ő azt egyetlen sztetoszkóppal ellenőrizni, hogy milyen állapotban van a hörghurutom? Szóval megyünk kirándulni. Életemben nem taxiztam annyit, mint most néhány nap alatt. – Az *Opusban* egy Fehér Enikő nevű hölgy ír a *Suttogásokról* – nem mond sok újat. De eléggé közhelyesek a kötetről szóló egyéb recenziók, kritikák is. Ez vagy azt jelenti, hogy ez a verskötetem semmitmondóra sikerült, vagy azt, hogy akiknek kiadták bírálatra, azok semmitmondók. Meg azt is jelentheti, hogy ideje lenne abbahagynom a versírást. Elfáradt és megöregedett a fantáziám, mint Takács Zsuzsáé (egy kritikában írják róla). De mi legyen akkor a három kötetnyi kész versemmel?

December 28. Ma szinte egész nap az orvosi rendelőket jártuk. A körzeti orvos elküldött röntgenre, s az *bronchopneumoniát* mutatott ki, ami nem más, mint gócos tüdőgyulladás. Beigazolódott hát a sejtésem: tüdőgyulladás és nyolcvannyolc év – mit mondjak még? 2023 nekem valóban végzetes lesz. De legalább nem prosztatarákban halok meg, hanem egyszerű, becsületes tüdőgyulladásban. A halál oka: *tüdőgyulladás*. Jobban hangzik, mint a *hosszan tartó, súlyos betegség*. [Hess, tüdőgyulladás! Muszáj másra gondolnom, hogy meg ne örljek.] – Még három nap, és vége az évnek. 2023-t kezdünk írni. Megpróbálok visszamenni száz évet az időben. 1923 októberében, tehát száz éve született Pista testvérbátyám. De hol? [A frissen egybekelt apámék akkor saját lakás és állandó lakhely nélkül költöző madarakként költöztek ide, oda, egyik faluból a másikba.] Helénke nővérem Péterfalán született (1926-ban), akkor feltehetően Pista is Péterfalán látta meg a napvilágot. [De például Géza testvérbátyám 1930-ban már Dobfenekben, a szomszéd faluban született.] Csujka Károlyék háza mögött volt egy kis vályogviskó, valószínűleg oda költöztek be anyámék az esküvőjük után. Talán egy ideig együtt laktak Köből Géza keresztapámékkal – onnan a keresztkomaság.

December 30. Nincs más témám, csak az, hogy beteg vagyok, az meg kit érdekel. Az egész napot megint csúnyán átköhögtem, s majd csak átköhögöm már magamat lassan a másvilágra. Semmi javulást nem észlelek, pedig ma már beveszem az utolsó Bicagelt (antibiotikumot) is, bár azt mondják, ez csak később szokott hatni. Legyen úgy! – Igyekszem egyre üresebb életemet kósza gondolatokkal, napi hírekkel kitöl-

teni. Visszatérek például a *Suttogások sötétben* című kötetem kritikáira. Talán Bedecs László mond figyelemre méltót a kötetről, illetve rólam a *Kalligramban*: besorol a jelenkori magyar irodalom „nagy öregjei” közé, így: „Lator László, Gergely Ágnes, Ágh István, Takács Zsuzsa és Tolnai Ottó mellett Tózsér Árpád is a nagy tiszteletnek örvendő, megbecsült, a magyar költészet sok-sok poétikai változását átélte, sőt saját munkáikkal is alakító [idős] költők sorába tartozik.” – Csörög a telefon [az idő 19.41], Cselényi jelenti, hogy meghalt Duray Miklós. 77 éves volt, pontosan tíz évvel fiatalabb nálam. A halál oka [azóta az interneten már rákerestem a hírre]: „Hosszan tartó, súlyos betegség”. Azaz rák. Isa pur es chomuv vogmuk.

December 31. Az év utolsó napján kezdem el szedni az új antibiotikumot, neve *Sumamed*, mellékhatásai között még az ájulás is ott van. Most reggel 7.46 az idő, 8.00 órakor iszom ki a bürökpoharat. Nem tagadom, távolról sem vagyok olyan nyugodt, mint Szókratész volt: ha bármi történik velem, ezekben a csupaünnep-napokban orvost találni is lehetetlen lesz.

Radics Viktória

Távolodás és közeledés

KONTEMPLÁCIÓS NAPLÓ

[RÉSZLET]

Június 1. Zenta

Nap mint nap megújuló kérdés, hogy tudok-e imádkozni, vagy sem. Másképp mondva képes vagyok-e Istenre szegezni gondolataim piciny, de talán centrális – vagy fordítva: centrális, de piciny – töredékét. Nem mondhatom, hogy centrumát, mert a gondolatvilágom nem kerek egész, és nincs középpontja. Mindenekelőtt úgy érzem, le kellene kaparni az Isten-gondolatról, ami rátapadt, felvakarni, mint mikor a sparhelt oldalát sikáltam. Le kell építeni az áhítatot, megnézni, hogy mi marad belőle, ha nem engedek az előírásos érzelmeknek. A magasztalás, a dicséret például idegen tőlem. Csodálni és csodálkozni tudok, de „magasztalni az Urat” – ennek nem látom értelmét, nem tudom ezt gyakorolni.

Az udvar, ahol lakom, arányos, a diófa meg a fenyőfa úgy terebélyesedik és magasodik előttem, mint egy templom. Ezt a helyet a magamévá tettem, a szemzőgemet a teraszon nem szeretném nélkülözni. Bármely nap- és évszakban jó hely ez, de mitől „templomi”? A fák formáitól és a leheletüktől, meg a téralakzat okán. Az udvar nincs lebetonozva, régi, csorba, mohás téglák borítják, a szomszédaszony rózsái és a lugasa szegélyezik. Ez a szeglet egyszerre nyújt védeltséget s nyit a transzcendensre. Mi a transzcendens, a meta-fizikai? Az, amikor alapvető kérdések merülnek föl a csendben: mi ez a fa, mik ezek a formák, mit jelent ez a „szép”? Egy fa eleven formájában a Szépet sejtem, azt, ami már-már szent. Attól transzcendens

és már-már szent, hogy hiába bámulom örökké, nem szokványos, nem az ittlétem rekvizituma, hanem több annál, több nálam és a környezetemnél; a kozmikussal, az istenivel, az ismerős ismeretlennel érintkezik. A „magasztalásnak”, „dicséretnek” egészen spontán és, hogy úgy mondjam, természetes formáját űzőm ilyenkor, amikor ebben a „templomban” „imádkozom”, vagyis szemlélődöm, minden technika nélkül. Csak ahogy magát adja. Sosem kényszerítem magam imádkozásra, hanem csak hagyom, hadd jöjjön.

Volt egyszer Kőbányán egy református lelkész, akinek elmondtam, hogy én úgy imádkozom csupán, ahogy a folyó vagy a tó párolog. Méltányolta ezt a hasonlatot az idős lelkész. Schubert: *Gesang der Geister über den Wasser*.

Jézus is természeti lény volt, vidéki ember, aki a Genezáreti-tó meg a Jordán partján meditált.

Mi is az ima? Hozzáfordulás, aki több, mint én vagy bárki, és hát mi sem evidensebb, mint hogy létezik ő, a valaki, aki más és több, nem evilági, túl van az észlelésem határain, bár a határon keresztül érintkezik velem.

Rettenetes dolog az „én”-be bezárva lenni. Vagy a „mi”-be. És ami körülvesz, az mind azt közli, hogy az „én” mily kis torz csekélység. Tényleg nevetséges ebbe a groteszk, felemás létezőbe belevetemedni, beleodvasodni, belefeketedni, mint a dió húsa a héjába. Vagy ebbe az óhatatlanul szociális világba beleszorulni, belefúrni magad, és a szociális jelentések hálójában rekedni. De elég belemeditálni magad egy fába, és máris kint vagy.

Ha az Isten-fogalmat megszabadítanám a pátosztól, minden jobb lenne. Az Istennek hétköznapiinak kell lennie. Ne csak karácsonykor, húsvétkor, esküvőn meg temetésen bukjon föl az árból röpké időre.

Nem, nem is a test, hanem az *ego*, az egocentrizmus és a *mi*-centrizmus a fullasztó zárka. Meglehet, a test többet-jobbát, finomabban tud, mint a szellem. A szellem patetizálta az Istent. Pedig az Isten mindig valami más, az intellektus nem tudja elkapni. Ezért a jó ima-percek azok, amelyek a testből indulnak el, váratlanul. Mondjuk átúszom a Tiszát, és ülök lovaglóülésben a folyóba dőlt fatörzsön, a mohán, nézem a piciny gombokat vagy a felhőket, és akkor, a nagy ég alatt... Egy lény vagyok a sok közül.

Macska, kutya, Isten, rigók, fa, galamb, szürkegém – ma reggel ilyen sorrendben követték egymást a lények, akikkel találkoztam, és akikkel nem beszélgettem, mert nem beszélnek az emberi nyelvet. Arra gondolok, hogy Pilinszky-nél az *Apokrif*-ban a „Szavaidat, az emberi beszédet / én nem beszélem” és a „Nem értem én az emberi beszédet, / és nem beszélem a te nyelvedet” – ez nem [csak] a versalany megnyilatkozása, hanem ez a válasz is fölülről avagy odaátrol; mind a kettő. Mégiscsak egy néma dialógus.

Június 2.

Mégiscsak egy néma dialógust folytatnak a karthauziak a nagy csöndjünkben? Egyszer rég láttam egy dokumentumfilmet róluk, de valahogy el is tudom képzelni őket, hiszen én is hasonló életmódot folytatok, és szeretem, méltányolom a csendet. Reggel úszom a Tiszában, minél korábban, mert akkor még nagy csend van, és egy-egy pecást kivéve nincs senki a parton. Ezzel a csennel ellentétes azonban

a sok olvasmány, ami végigmegy rajtam, sok csak úgy, mint a víz, anyagcsere-formán. Eszem a szavakat. A testem hiába tisztul meg a Tisza vizében, ha a tudatom teli van mindenfélével, és nem is rendezetten, ritkán rendezem. Rengeteg szeméttel, mondaná Eric Berne. Dugig telt a tudatom, ezért sem sýnylem túlságosan a magányt. *Hiányod helye telt, hiányod helye telt*, ezt jegyeztem le és ismételtettem ma, amire aztán rárimelt Weil egy mondata Pilinszky fordításában: „Látnunk kell, és ha valóban látjuk is, hogy a mindenségből tökéletesen hiányzik Isten, akkor e tökéletes hiányban magát Istent szemléljük.” Ez szerintem nem negatív teológia, hiszen csakúgy teltség-ről beszél, mint én. Mindenki feledésbe merül a semmibe, ami Isten, jegyeztem le egy Tisza-parti gondolatom. Teljesen mindegy, hogy az illető híres-neves ember-e vagy sem, a *személye* mindenképp feledésbe merül – a művei, azok nem ő, hanem műtárgyak, műalkotások, szövegek, kották, befőttésűvek, egyebek. A *személy*, a *voltaképpen* szubjektum teljesen megsemmisül, és ezt nem valami „rossz”-ként gondolom el, hanem semlegesen.

És a semmiben meg a tökéletes hiányban mégis ott van a *van*, Weilnél is. Ő azt is állítja, hogy Isten „kenyér formájában” van velünk jelen. Amióta rajongója lettem a Faragó János biokenyerének, amihez teljesen vegyszermentesen termeli búzáját és nagy figyelemmel süti a sötétbarna cipókat, azóta a természetes és a természetfeletti kenyér találkozik a képzeletemben. Ennek a sötét, tömör, súlyos, kereszt alakban felhasított kenyérnek a dicséretét zengem, érzem benne az emberi figyelmet, gondot, gondoskodást, a kétkezi munkát és a nap könnyűségét, meg a talaj súlyát is, a fény, a nedv és a levegő átjárta búza létfolyamatát, a tüzet.

Az anyagot már kiskoromban csodáltam, a nagyapám darálójában a kását, darát, kukoricát. Ezeket az ujjaim közt érzékelni volt a legkedvesebb játékom. Most is szeretem a különféle természetes anyagokat. Ma a homokot, a vizet, a követ és a fűvet csodáltam meg. No és az anyagtalan fényt. „Elle est retrouvée! / Quoi? l'éternité. / C'est la mer mûlée / Au soleil.”

Régóta a legkedvesebb négy sorom, Rimbaud: *L'éternité*. A pillanatnyi, táncoló csillogás, mely örökké változik. A változó örök.

A tudat lomtára és üressége, túlsúfolt üressége – a víz színén tündöklő, nyughatatlan szikrák. A vízfelszínnek és a napfénynek ez a találkozása voltaképpen borzasztóan efemer jelenség, és lám – örökkévaló. A tudat lomtárával pedig úgy kell bánni valóban, mint a kukával. Ami megmarad, megmarad: sárga kása, dara, kukorica, ahogy az ujjaim közt sikamlík. A természetes anyag szeretete – és ilyen anyag a bőr is – ugyanaz, mint a teremtés szeretete. A Teremtő pedig folyton széjjelsziporkázik.

Igaza lehet a buddhistáknak, hogy semmit sem kell megtartani akarni. Talán ez volt az egyik első gyerekkori élményem és tapasztalatom: a megtarthatatlan.

Június 3.

A megtarthatatlan élet. Kipörög az ujjaim között. Az élet megtarthatatlanságát óráról órára és napra nap tanulmányozhatjuk, magunkon és minden másón. Talán innen ered a kapzsiság és a kuporiság. A tudattartalmak is megtarthatatlanok, valóban csak a dogmák tudják megtartani őket, felszegecseelni, és én viszolygok a dogmáktól. Hagyom az állandó átrendeződést a tudatomban. Amikor makacsul ragaszkodtam

egy-egy tudattartalmamhoz, az mindig bajhoz vezetett; az eltűnésük, átformálódásuk sokkal kevésbé gond.

Igaza van Beckettnek, hogy a bukások és a szerencsétlenségek, kínlódások nem is bajok, sőt a révükön lehet mélyebb tudáshoz jutni. Ma ötödször is megbuktam az autós vizsgán, és már elég semlegesen fogadtam, többi bukásom és kudarcom után még egy. Ha nem tudok vezetni, akkor vezessen ez a meditációsorozat. Közben értesülök, hogy a legjobb barátnőm szájában rosszindulatú tumor van. Együtt lépkedtünk az életben lefelé. Megcsappant bennem az *élan vital*, de mégis ismételtetem magamban Kosztolányi mondatát, amit az orvosának mondott: „Tedd, hogy éljek!” Tedd, hogy éljen. Ez is egy ima, és pontos. Hozzá fogom illeszteni a Miatyánkhoz, csak appendixként, mert a Miatyánkot tökéletes szövegnek tartom.

Ámbár az „Atyánk” képzet teljesen ködös a fejemben, a saját apámra sem néztem fel sosem. A gyakorlati segítségét mindig éreztem, de abban nem volt semmi „atyi”. Nem éreztem a védelmét. Az apa segít, az enyém ezt mindig megtette, az Atya véd, oltalmaz. Oltalmat soha az életben nem tapasztaltam. A lelkem *oltalmatlan* volt. Vagy talán mindenkié az, kivéve, akit nagyon és értőn szeretnek.

Egyszer régen egy szerelmi krízishelyzetben, a bántalmazott nő szerepébe pottyanva az Adriai-tenger partján, fohászkodtam a már halott apám oltalmáért. Néma maradt minden a szélcsendben.

Az oltalmazó égi Atya [elképzelése] viszont csodálatos lehet. És van, akikben megvan ez az érzés, azokban, akik hisznek. Habár azt éreztem és érzem gyakran, hogy valami nem enged belezuhanni a szakadékba, miközben a szakadék szélén lépegetek, s néha egy hajszál választ el a zuhanástól. A vízben, a hullámokban nem félek. Voltaképpen az egyetlen hely, ahol egyáltalán nem félek, a víz.

Dehát az ég a felhőivel, páráival is víz, nemde? Az égre nézve sem féltem még soha. Ellenben a földön!

Június 4.

Ellenben a földön az élethossziglani aggodalom és szorongás volt az életük az enyéimnek. Úgy éltek, hogy csakis a saját erejükre és képességeikre és a saját két kezük munkájára voltak utalva. „He cares for me”, súgta a mai meditációm. Ezt ők sose érezték. Ez az egyik legérzékenyebb pont: hogy érzékelisz – elgondolsz-e valamiféle gondviselést, meg- vagy fenntartó erőt, s ha nem, akkor máris jön a görcs, a neurózis, vagy végül a pánik. Én ennek a „he cares for me”-nek a halványát érzékeltem; nem gondoltam, hanem érzékeltem egy kicsit. Néha nagyon.

A mai nap legnagyobb eseménye az esőcseppek hullása volt a tócsába. A csöppek koncentrikus köröket indítottak el. A pocsolyának volt fénye és a neszeknek, a rajzolatoknak ritmusa. Egy percnyi pszichedelikus állapotot hívott elő, mert nagy volt a szemlélődés gyönyörűsége. Ez volt akkor a Föld. A júniusi záporok utáni lecsengés *ambient music*-je. Az emberi arcok vetekedhetnek néha a természet arcaival. A hangjaival meg semmi. Nem teszek fel zenét, hogy halljam. Az illataival sem. Az egész Tóparti utca hársfaillatban úszik. És ma virágzott a Tisza. *Danas je cvetala Tisa*, mert ez egy kétnyelvű városka. A sok nyelv zenéje – magyar, szerb, angol, német, francia – is nélkülözhetetlen része az életemnek. Mi az, hogy nélkülözhetetlen?

Június 5.

Nélkülözhetetlen az, ami nélkül csak gyöngén és satnyán nevezhető életnek az élet, és ami nélkül a halálgondolat maga a szintisza borzalom, amire tulajdonképpen gondolni sem lehet, s nem is szabad. Találni kell olyan mozzanatok, melyek által a halálgondolat nem teljességgel elviselhetetlen, és amelyek az életet parányit megemelik, megszabadítják a gyakorlatiasság egyeduralmától, a nehézkedés olykor már-már örült erejétől, és belelopják a szellem, a gondolat szikráit. Ilyen mozzanatok nap mint nap adódnak, csak reflektálni kell rájuk. Az üde júniusi záporok, melyeket oly hálásan fogad a föld, a növények és a madarak ilyen felemelő életmozzanatok, melyre a válasz az együtt-örülés a természettel. A dús színek és az illatok, amelyeket a zápor hoz, szenzuális-esztétikai örömszemcsék. Ezek a keserves lelkiállapotot is képesek lehetnek átvilágítani, áttetszőbbé tenni. De lehet egyetlen ingyen kapott mosoly is jótékony. Rálátás egy arcra, amiben van „valami más”. Mi ez a „valami más”? Ami több mint szükségszerű, ami parányit szabad, és amiben van, igen, van szeretet, kedvesség, *kindness*, egy gyöngye vertikum. Szólj egy jó szót! Nem okvetlenül kedves szót, hanem találó, igaz szót. Ilyen találó szó volt ma a „szellemtelenség”, amit L. M. kopogott le egy chatben, és ami valóban az egész magyar kultúreletet jellemzi. Egy „negatív” szó is lehet felemelő, ha igaz. Ilyen volt a „bizakodjunk” szó is, ami az én számat hagyta el a betegségtől fenyegetett barátnőmmel beszélve, ámbár közben arra gondoltam, hogy nem eléggé meggyőzően, kevés hittel, bátortalanul mondom. Abban a pillanatban a saját hitetlenségem nyomasztását is átéreztem.

Istenfüggő vagyok, addikt, ezt vállalom. Simone Weil „megszakítatlan kötelezettségről” beszél. A lélek csatlakozhat Istenhez, vagy elutasíthatja őt, írja, „hozzájárulhatunk” Isten szeretetéhez, vagy sem. Tetszik nekem itt ez a „hozzájárulás” kifejezés – tehát máris *van* valami, amihez hozzájárulhatunk, ha akarjuk. Ebben a naplóban, azt hiszem, a megszakítatlanság a lényeg, hogy egy napot sem szabad kihagyni a „hozzájárulásban”. Vehetem ezt babonának is: ha egy napot kihagyok, vesztettem. Azon a résen beférkőzik az értelmetlenség, melynek hajlama van az elrákosodásra. Az abszurditás viszont lejárt lemez. Ebben a mai világhallapotban az ellenkezőjére van szükség. Az abszurditást már végigcsináltuk, a tanfolyamát kijártuk. A lélek az értelemért lobog, és nem jó látni, hogy már a nagyobbacska gyerekekben is tanyát ült olykor az értelmetlenség érzése. A hetedikes Dušan Anne Frank naplóját olvasta szerbül, és gratuláltam neki – senki más nem volt ebben az osztályban, aki igenelte volna a könyvolvasás értelmét. Ezt én még soha nem kérdőjeleztem meg, és amikor „a Szentlélek elleni véték”-ről olvasok [ami halálos bűn számba megy], akkor ez a mentségem.

Június 6.

Lehet, hogy nincs mentségem. „Lélektani okok.” Tudok-e dönten?

Június 7.

Dönten?

Ma úgy döntöttem, hogy mégis harcolni fogok. A létjogosultságomért. Az eltipratásom ellen. A kisemmizés ellen. Valamikor rég feladtam a harcot. És harcolni fogok azért is, hogy elfogadjon az Isten. Akceptáljon. Csak az Isten adhat erőt ahhoz a harchoz, hogy elfogadjon az Isten. Mikor és miért adtam fel a harcot, hogy látsszak, hogy itt legyek *nyíltan* az ég alatt? Milyen szép kifejezés ez, hogy „Isten ege alatt”. Hiszen az ég csakis az övé. Miért gondoltam úgy, hogy én már nem fogok harcolni, és nincs más hátra, csak meg fogok halni? Mibe nyugodtam bele? Hogy hagyom, legyen, aminek lennie kell? És aminek lennie kell, az a pusztulás, az idő pusztító munkája? Nem lehet-e az időnek valamit kibontakoztató, érlelő munkája? Miért hagyom magam dobálgni?

Miért félek az emberektől? Én nem Istenfélő vagyok – miért kellene Istentől félni? –, hanem emberfélő, emberkerülő. A létjogosultságomat Istentől kaptam. Meghalni csupán? Mit akarok? És miért hittem úgy, hogy Isten akarata a pusztá elmúlásom? Honnét ez a sugallat?

„Gyöngeségem tudatában elfogódva és nagy izgalommal...” „A lélek és az erő bizonyítása...” „Hitetek Isten erején alapuljon...” Pál első levele a korinthusiakhoz, második fejezet. Ezt át kell tanulmányozni. „Amikor gyöngé vagyok, akkor vagyok erős.” A második levél, tizenkettedik fejezet. Ezt is át kell olvasni.

Egyáltalán honnan meríthető erő? A hétköznapi élet túlmutató erő? Ez az egyik nagy titok. A szeretet lehet-e erő? Mert nem valaki/valami ellen kell harcolni, hanem valamiért/valakiért; egy vonzásban élve. Pál megtérése ez a fordulat volt, alighanem.

Amihez nekem erő kell, az Isten-kutatáshoz, ahhoz csak Isten adhat erőt. Motivációt. Lendületet. Ez a paradoxon.

Június 8.

A paradoxonok mellett azonban analógiák is léteznek. Az istenszerelem és a szerelem tényleg analógok. A szerelem hiánya körülrajzolja a szerelmet, az istenszerelem hiánya pedig az Istent. Szerelem híján pokol a szeretkezés vagy a csókolódzás. Nehezen tudom megbocsátani magamnak, hogy szerelem nélkül szeretkezett velem. Persze tudom, hogy a kölcsönös szerelem kegyelem. A perce, az órája vagy a napjai. Ez volt a legnagyobb élményem ma a Dunában úszva: a szerelem hiányának az elgondolása. Világosan láttam a szerelem hiányát. A csókban a nem-csókot. A nemi szervben az irtózatot. Ugyanennek az embernek a nemi szervét negyven évvel ezelőtt a szájjammal érintettem, ma pedig egy ujjal sem bírtam hozzányúlni. Szikrája sem volt bennem a szerelemnek. Helyette az üresség a lélekben és a testben.

A Dunában úszva már tudtam, hogy a szerelem isteni érintés. Más szóval kegyelem, ami nem adatott meg. Nem történt meg az átváltozás. Tudtam azt is biztosan, hogy nem tehetek semmit érte, vagyis azért, hogy megtörténjen. Nem szomorú érzés volt, hanem kietlen, sivatagos. Aztán a vízben eszembe jutott, felrémlített a szerelem meglétének a tudata, annak ellenére, hogy most nincs. A víz és a természet nagyon élt. Én nem. Kellott ez a kontraszt.

Sose szeretkeztem legalább képzelt szerelem nélkül. Most még a képzett szerelem is nagyon távol volt, örökkévalóságnyira. Ez a hiányállapot rendkívül kínos. Azért írtam, hogy pokoli, mert kínos, feszélyező és lesújtó. Mindez a káprázatosan

dús természet ölében. Borzalom, tulajdonképpen, csak nem hiszterizáltam, hanem elfogadtam és alaposan tudatosítottam. Tudatosítottam a tudattalant.

Ez most NEM az én vétkem volt. Egy büntudattal kevesebb. Ellenben a víz ölélése hiteles volt, mindenemet átölelte a víz. Ez volt a mai nap leckéje. Nem volt rossz érzés az arcomon érezni az igazat. A nemszeretetet. Nem képzelegtem és nem hazudtam. Tanultam kíméletlen lenni magamhoz, és úgy kíméletlen hozzá, hogy abban ne legyen agresszió vagy bármi számonkérés. Most azt mondom, hogy érdemes teljesen átérezni a kínos NEM-et. Hajszál választott el attól, hogy azt gondoljam, akkor hát minden ilyen sivatagi. De közbeszólt Rimbaud: *l'éternité. / C'est la mer mélé / Au soleil*. És a közel ötven éve ismert férfi is tudta, amit tudott. A legkíméletlenebb kimondott vagy ki nem mondott vallomás férfi és nő között a NINCS. Megszenvedtem. MAGAMAT nem fogom kímélni. Szerelem vagy van, vagy nincs, és ez az istenszerellemmel is így van.

Miközben a Népkertből idedübörög a teraszomig a techno- és speed-ekszztatikus zene, annyit tudok, hogy tudni kell elfogadni és elviselni, lehetőleg mélyen, a NINCS-et, amit adok és/vagy kapok, az ekstázis hiányát és a szerelem/szeretet hiányát, az istenhiányt is beleértve. De mégis gyertyát gyújtottam a teraszomon az éktelen hangzavarban. Utálom a mű-extázisokat a fene tudja hány ezer wattal meg a szeszekkel, drogokkal. Akkor inkább jöjjön a lelki szárazság. A negatív ekstázis.

Június 9.

Negatív ekstázisban, a negativitásba való mélymerülésben jó sokszor volt részem, abba is ugyanúgy bele tudom magam élni, mint az örömbé. A vertikális embere vagyok, és az ilyenek, hogy is mondta Hölderlin, képesek felfelé zuhanni. És lefelé röpülni, tenném hozzá. Tegnap is például elemi csapásként éltem át a kirándulást, amiben a vizek és a növények látványa volt e mentőöv. „You are not the darkness you endured. You are the light that refused to surrender.” Szerzője ismeretlen. A sötét napokon is gondolnom kell Istenre. Plótinossal mondom, hogy az isteni folyamatos figyelemmel követése és az isteni jelenlét szüntelen gyakorlása a napok és éjjelek kötőereje, s ami összeköti a napokat. Ma hála Istennek csönd van. Magamhoz tértem. „Moja usamljenost dobila je svoju usamljenost / i tako sada idu ruku pod ruku. / Dobro je da bar nisu same”, olvasom egy szerb költőnőnél. „Magányom elnyerte a maga magányát / s így most kar karban járnak. / Jó, hogy legalább nincsenek egyedül.” Nem jó a magálynak egyedül lennie.

Június 10.

Lennie kell igazi, hamisítatlan minőségnek, ami annak az ellentéte, amit ma láttam egy filmben, magát a hamisítatlan hamisságot. *Two Ticket to Paradise*. Milyen bágyatag és hazug elképzelése ez a jónak, sokkal rosszabb, mint a mézeskalácsszív. Nem volt méreg, csak limonádé; a méreg a L.-vel eltöltött huszonnégy óra volt, azt kellett most csillapítanom evvel a limonádéval. De nem baj, hiszen meg kell tanulnom lazítani és csak úgy lenni. „Vagyok.” Ha majd ezt ki tudom mondani szilárdan, akkor lesz jó. Ezt a „vagyok”-ot gázolta le L. a belőle ömlő hangos és hangzatos hamisságáradattal, ami viszont egyáltalán nem volt fikció. Huszonnégy órán át a torkomon akadtak a szavak.

Az Istentől mindenekelőtt tisztaságot kérek. Valami hamisítatlanságot. Még ha rossz is, kellemetlen, legyen hamisítatlan. Igazából mindig ez volt az igényem. S amikor a szerelmi életbe belevegyül a hamisság, az már véteknek nevezhető.

Ennek ellenében létezik az istenvágyam és istenkapcsolatom. Érzem, hogy megvan. Ha nem is vagyok igazából, de ez a relációm megvan. Sose ápoltam a kapcsolataimat úgy, ahogy kell, azonban ezt most meg kell tenni. Dolgozni kell rajta. Úgy, ahogy az Alpokat meg a Jurát másztam meg Svájcban, kitartón, már-már erőmön felül. Nem szabad több időpocsékolást megengedni magamnak. „Elpazaroltam mindenem, / amiről számot kéne adnom.” Ez az az év, amikor én számot adok. Nem a „saját élet”-ről kívánok számot adni, mint Szilasi, hanem arról, hogy hogyan követtem és hogyan nem követtem az én Ariadné-fonalamat, miért ejtettem ki a kezemből, és hogy csippentettem fel ismét. Első jobb esszém a *Via negativa* címet viselte. Huszonhárom voltam. Most visszafelé kell megtenni az utat. Csak a tarkómmal nézni hátra.

Mi is a kairosz? A nyilazós hasonlat mellett itt a nőiesebb, „beim Weben beschreibt Kairos den Moment, in dem das Schiffchen durch die Fäden des Webstuhls geführt werden kann”. És igen, a tarkóján kopasz volt, hogy hátulról ne csíphessék el a grabancánál fogva. Kairosz a megfelelő, az alkalmas, a kijelölt időpont. Arisztotelész szerint „das Gute in der Zeit”. A Jó az időben.

Június 11.

A Jó az időben, azaz Kairosz tegnap éjfélkor váratlanul bekocogott a sötét ablakomon az igazi Kedves képében, és pitymallatig maradt, a madarak ébredéséig. Nem emlegettünk föl semmi rosszat, hagytuk működni a Jót, múlt és jövő nélkül. A régi Kedves nem volt sem régi, sem új, hanem időtlen éjszakai Lélek. *Seele*. És ezzel a lélekkel csak a testen keresztül lehet kapcsolatot teremteni, mintha az a pórusaiból párologna ki. A testi beszélgetés sokkal mélyebb volt, mint a verbális. Szinte semmit sem lehetett szóvá tenni, a száj nem beszédre szolgált. Nem kérdeztem sem alá, sem fölé, mert ez nem a kérdések éjszakája volt, a feleleteké sem. Sajnos az ajtót be kellett csukni, így nem térhetett be az éjszaka a levegőjével. Hagyom így firtatás nélkül. Csak semmi *overthinking*. Van, amiről nem kell gondolkodni? Van, ami csak úgy van, történik magától. Nem elmúlt szerelem, nem jövődő szerelem, csak egy sem erős, sem gyenge kötődés lejátszódása.

És ez foglalkoztat engem, a kötődések fizikája és metafizikája. „Félnek / emlékeim, mert messzi van a kedves.” Az enyéme most nem félnek, bár ő távol van már, és nem hívom vissza. Nem félnek, mert nem is akarok semmit. A „harcom”, amiről Knausgård ír, más szinten zajlik. Élő embereket nem fogok belecibálni. Ez a kötődés immár maradjon lágy, kiszolgáltatott, esendő. Kezdek nem félni a kiszolgáltatottságtól, és átadni magam Kairosznak. A gondolkodást finomabb alapokra kell helyezni, mindig és mindig finomítani. Az érzékiség és a spontaneitás ebben segít. Az érzékiség monológjai és dialógusai lekottázhatatlanok. A plótinoszi „grâce” [franciára fordítva] a Jó átsugárzása a bájón, ami a francia nyelvben egyúttal kegyelmet is jelent. A „grâce” gyakorlása Plótinosz szerint az isteni folyamatos figyelemmel követése. Azt gondolom, hogy ehhez *szereteterő* kell, ami bennem gyenge. Néha eksztatikus, azaz pillanatnyi.

A mai kedvenc mondásom kínai: „Ha békét kívánsz, azonnal megkapod”. És ez alighanem így van, hiszen már a kívánságban ott van a béke. El ne rontsam. Hiszek a Rontásban, állandóan lesekedik, bennem és kívülem. Elhiszem a középkori és barokk-kori ördög-látásokat is, és nem fogom mellőzni az Ördögöt a gondolkodásomból. *Apage Satanas!* Sikerülhet kicsukni. Hiszen ha békét kívánsz, azonnal megkapod.

És az éjjel a hamisítatlanság megvolt, legalábbis a töredékei. Ámbár Thich Nhat Hanh azt írja, hogy minden hamis és igaz egyszerre.

(folytatjuk)

Fried István

„Jaj, Aranyra gondolok”

EGY TANDORI-VERSCIKLUS „KÖRBEJÁRÁSA”

Csak új havával
az ég sem áll!!
Összeintézi
szilenczek által.

[Tandori Dezső: *A szilencz*]

A *Felplusztulás, leplusztulás*¹ [alcíme: *Előzetességek és utólagosságok*] kötet, amelynek összeállítása a 2018–2019-es esztendőkhöz fűződik – mint azt a kötet gondozója, Tóth Ákos állítja –, Tandori Dezső „utolsó” könyve, azonban nem abban az értelemben utolsó, hogy lezárná az egyébként azóta is a hagyatékból előkerülő, különféle műfajú művek sorozatát. 2023-ban jelent meg – ugyancsak Tóth Ákos értő gondozásában – „...most már csak néz beszédem” címmel [és magyarázatul egy belső lapon: „*Rajzok (főnév) / Rajzok (ige)*”]² több rajzciklust tartalmazó, az előzőleg említettől hasonló kiállítású, borítólappal ellátott kötet,³ mely 2015 óta várta megjelenését. Utolsó kötetről olyan értelemben szólhatunk, hogy Tandori Dezső életének zárásául még maga tervezte meg, levelezte le szerkesztőjével, foglalta élete utolsó két esztendejében össze, ami összegzést sugalló felfogásában vált utolsó „üzenetté”, mondhatnánk nagy szavakkal: szellemi végrendeletté. Ebben a kötetben sokszorosan tudatta, miféle lírához tért vissza annyi év kihagyása után, mikor is nem tett közzé új – az eddigi pályán megszokott – verseskötetet. A *Felplusztulás, leplusztulás* sem teljesen az, hiszen nemcsak rajzok³ iktatódnak be; a versciklusok után és előtt rajzciklus töprengtet el a könyvet átlapozókat, hogy immár kevésbé meglepőnek tűnő szerkesztésben mi változott [például] a *Jaj-kiállítás*hoz⁴ képest. Valamint *Szellős Ottlikológia* címmel érkező prózáinak minősíthető, a megjelölt évszámnál korábbi válogatott [első olvasáskor úgy gondoltam, nem a legszerencsésebben válogatott, ma már úgy látom, hogy a kötet számára kiszemelve az ide talán leginkább illő(?) írásokból ideemelt], Ottlik Gézaról szóló dolgozatokból szerkesztett „ciklus” lényegében hasonlóképpen ta-

- 1 Tandori Dezső, *Felplusztulás, leplusztulás. Előzetességek és utólagosságok (2018–2019)*, szerk. Tóth Ákos, Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2019. E dolgozat folytatása az alábbiak: Fried István, *Széljegyzetek az Utsó könyvhöz. Tandori Dezső Felplusztulás és leplusztulásának poétikája*, Tiszatáj 2023/2., 81–94. Előkészületben a záró ciklus elemzése.
- 2 Tandori Dezső, „...most már csak néz beszédem”. „2015”, Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2023. Kiállításban hasonló, ám megszerkesztettségben eltérő: Uő, *Rilke és angyalai. Önéletrajz égiekkel. Műfordítások, rajzolások, hódolatok és vallomások. 1959–2009*, szerk. Hafner Zoltán, Kortárs, Bp., 2009.
- 3 Az egyszerűség kedvéért pusztán rajzot említek, eltekintek az ideogramma, szellemrajzok, rajzolás, rajzpróba, próbarajzolás, „fejrajz” jelölésektől. Szétvetné a tanulmány kereteit, ha elemezném, mikor melyik megnevezés a találóbb.
- 4 Tandori Dezső, *Jaj-kiállítás*, Scholar, Bp., 2011. A számomra dedikált kötetben: 85–86., és „utolsó” oldalra hívta föl figyelmemet. Az amott idézett vers első versszakához kézzel az alábbi írt esszé/publisztika kötetéről [Csodakedd, rémszerda]: „alap—egzist—esszé kötetem/szerk. Tóth Ákos.

núskodik egy költői-írói-értekezői-„rajzos” pálya érdekeltségi irányairól, próbáiról, lehetőségeiről, a Tandori-univerzumot átható „választott rokonságokról” [a goethe-i Wahlverwandschaften jelentésében], mint a versciklusok, a versprózák–prózaverssek gyűjteménye. A kötet arányait úgy alakította ki a szerzői és a szerkesztői közös munka, hogy a Tandori-életmű kitapogatható irányai közül néhány legfontosabb határozottan érvényesüljön. Ami egyben érthetővé teszi, hogy mind a rajzok, mind az írásos anyag fölmutatják az említett univerzum *belső* elrendezettségét, a maga benső világterének leírhatóságát, a meg/elnevezések, rá/összegondolások olykor a nyilvánosság elé tárt, máskor rejtett összefüggéseit. Már itt jelzem, hogy ebben a kötetben az egyik legtöbbet emlegetett név Arany Jánosé, nem pusztán az ő főszereplésével összeállított versciklusban, amely nagyon kevésbé talányosan *A szilencz* címet kapta [nagyon kevésbé talányos, hiszen már a szokatlanságával kitűnő szó régimódi helyesírása [cz] a múltat a jelenbe ölelő nyelvi szándéokra látszik utalni]. A kötet kézírással szemlélhető ajánlása legelőször Aranyt említi, a lírai én már az első versciklus harmadik versében „Arany János áldása”-ban reménykedik [*Rajzaimról*], majd a *Kosztolányi*-versben rekonstruál egy költői-emberi magatartást: „Arany János óhaja: / ne zavarja város zaja. / Tölgyek alatt pihenhessen, / tölgyek felett⁵ tűnődhessen”. Mely sorok térszemléletében a lent és fent utóbb többszörösen bejárt viszonyaiból rajzolódik ki a környezet; a körülmények párhuzamosító, e párhuzamok révén ellentétekre utaló, az ellentétek segítségével a gondolat, a nyelv és a „világ” egymásba játszó, egymásba fonódó határait mintegy léte [a lét] határainak érzékelteti. S hogy a prózavers–verspróza gondolataiban földereng a múlt, a felidézésre a beszéd aligha talál megfelelőbb kifejezést, mint a csupa nagybetűvel írott DALIÁS IDŐK-et. *A Ki se zöldül* még csak utalásszerűen foglalja a maga szólásába a *Mindvégig*⁶ kezdő sorait: „Alantok, alantok, / nem hallják ott a lantot, / húromat, mit pengetek [...] Alant a lant mit jelent” [Jellegzetes tandoris szójáték a szavakban vagy azok mögött búvó szavakkal, valamint a feltételezett hatást megcélzó, magas és mély hangrendű szavak váltogatásával, a kint–bent, fent–lent majd a variálásra sok lehetőséget kínál].

Talán ennyi hivatkozással megelégedhetek, igazolván, Arany János költészetének felidézését tekintve, részint a szókölcsonzések egyszerű formáját látva beépülni a Tandori-beszédbe, részint ennél összetettebben, olyan utalásalakzatok integrálását szorgalmazza a Tandori-vers, amely a „húnyt Mester”⁷ alakját nem kevésbé vonja be a verstörténésekbe. Egyfelől finom életrajzi utalással, amely azért minden esetben verssé váltan lehet érdekessé, másfelől egy Arany-műcím vagy fordulat belekomponálódása jelöli meg a kétféle versbeszéd találkozását. *A szilencz* lényegében úgy van Arany Jánosnak szentelve, hogy még a külsőlegesnek vélhető jelenések és jelenségek [Arany János életének egy anekdotikus epizódja] is a Tandori-líra *belső* rendje szerint tagozódik be a számára fenntartott helyre, megtartva különleges jelentőségének ható-kisugárzó erejét.

5 Noha Arany verseinek elkészült új, modern kritikai kiadása, mégis a régebbiből idézek, mivel Tandori ezt használhatta. Arany János, *Kisebb költemények*, s. a. r. Voinovich Géza, Akadémiai, Bp., 1951. Az alatt-felett, utóbb alant-felent Arany felé irányít.

6 *Uo.*, 84–85. „Letésem a lantot. Nyugodjék. / Tőlem ne várjon senki dalt. / Nem az vagyok, ki voltam egykor, / Belőlem a jobb rész kihalt.”

7 Babits Mihály, *Arany Jánoshoz = Uó, Összegyűjtött versei*, szöveggond. Kelevéz Ágnes, Századvég, Bp., 1993, 97.

Joggal vetődhet föl a kérdés: a 20. század megannyi irányai között navigáló Tandori Dezső miért fordult vissza, természetesen nem ebben a kötetben először, Arany Jánoshoz, akiről [az általam ismert művei alapján kockáztatom meg] soha nem írt olyan értekező művet, mint többek között Ottlikról, Babitsról vagy akár Nadányi Zoltánról és tanulmányköteteibe foglalva vagy folyóiratok lapjain egyéb szerzőkről, kiknek merő felsorolása is jócskán megnövelné a terjedelmet. A *dal változásai*⁸ ugyan jelzi Arany [és Petőfi] közelségét, mármint azt, hogy sosem volt közömbös a lírai és a verses epikai életmű több jelentős darabja iránt. Ez azonban magyarázatnak bizonyára felületes. A *szilencz* [a silence játékos megkurtítása], mely szintén Tandori szóteremtései közé tartozik, a szavak szótári alakját a maga által kialakított szótári alakba tervezi át, akár a silentiumtól⁹ „ihletett” jelentést is magába foglalhatja. A ciklusban feltárul, hogy itt Hamlet végszava a forrás, Arany János fordítása és Gábor Miklós legendás Hamlet-alakítása neveződik meg előszöveg gyanánt, így A *szilencz* messzire [Shakespeare-ig ívelő] asszociációkat indíthat el, mint ahogy a ciklusban nemcsak elindulnak, hanem a versebe illő formához is jutnak.

Megkockáztatható, hogy az Arany-életmű különféle, nem egyszer csonkítva–torzítva idézett darabjai, más alkalommal utalásszerűen, ám más irányba tájékozódó mondat részeként, időnként különös szövegösszefüggések közé applikálva meglepetést okozóan vagy természetes igényt kielégítve jelen vannak a Tandori-szövegekben, beillesztésük magától értetődőnek tetszik; jelölten vagy (többnyire) jelöletlenül sugallják, hogy a Tandori-mű sűrűn használt forrásai közé tartoznak. Nem megszorításképpen, mégis szükséges megjegyeznem, hogy nyilván nem az Arany-életmű az egyetlen gyakran felhasznált szövegegyüttes, az sem igényel magyarázatot, hogy Kosztolányi és Szép Ernő nem egyszer fontosabbnak, poétikailag, sőt világképileg érdekesebbnek tűnő ajánlatokként tartatnak számon. De a maga „irodalomtörténetét” [mely ugyan kitér a régebbi korok költőinek néhány sorára, például Berzsenyiére] Petőfivel és főleg Arannyal kezdi, nem annyira az értekező prózában [ott a 20. század – magyar – költészeté a vezérszólam], inkább a versebe fogadottság, a vers által kinyilvánított szemléleti tényezővé emelés segítségével létrehozott, rétegzett nyelviség működtetésében. Amit olyképpen értek, hogy a jelölt és a jelöletlen Arany-idézetek ismert fordulokat reprezentálnak, nyílt és rejtett létezésükkel hívják föl magukra a figyelmet, olykor nyelvi különbözősük ellenére a Tandori-szöveget segítenek továbbmondani. Arany és Tandori „nyelve” az idézetek és azok illeszkedése révén egybeér, együtt alkot valamit, ami a továbbiakban szétszálazhatatlan lesz. A *szilencz* ciklus, a cím megadta alaphangnemnek megfelelően, programszerűen „aranyjánosi”, az Arany-idézetek, -utalások, -emlékeztetők itt a középpontba kerülnek, rajtuk keresztül mindaz, ami szorosabban vagy kevésbé szorosan az életműhöz fűződik: így szervesül a ciklusba Gábor Miklós említett Hamlet-alakítása vagy a József főherceghez fűződő Arany-anekdota.

Nem önmagam cáfolatául térek egy jóval korábbi Tandori-fejtegetéshez, melyet meghívott egyetemi előadóként tartott. Kiemelkedő jelentőséget tulajdonított Arany „dal”-ainak. Az értekező próza akként érvel, hogy láthatóvá teszi az Arany-életmű

8 Tandori Dezső, *A dal változásai*, ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Bp., 1994, 8, 11, 12, 13, 21, 22.

9 Silentium: csend, hallgatás, nyugalom, tétlenség, németül is: kollégiumban a csendes tanulás ideje.

egy jelentékeny újítását, mely szintén besorolható a „dal változásai” közé. A közvetlen hivatkozás előtt két apró megjegyzés: 1. A láthatóvá tétel az elbeszélésben¹⁰ fölfedezett vers beépítése a mondandóba, 2. Az idézett vers perdöntő érvnek tetszik a dal-fogalom körüljárásakor: „a dal ősi műforma, ősi emberi eszköz, nem csupán a kifejezés, de létezése is.” Eltekintek attól, hogy Tandori „dal-formái”-val igazoljam a költő tézisé, mármint a létezés „műformája”-ként érvényesített dalt (dalszerűséget). A gyakori idézetek szerint az Arany epikai műveiből származó kifejezések, mondat-töredékek, versfoszlányok a Tandori-versben nem egyszer dalként artikulálódnak [erről alább részletesebben]. A *dal változásai*ból idézek: „Természetesen, utaltam Arany János kifejezésére, ama bizonyos jobb részre, mely belőle [állítólag] kihalt, s ezért tőle dalt senki se várjon,¹¹ a dal felértékelése nem utólagos fejlemény. Hiszen, ha ez, még ha metaforikus is, a »dal« fogalom használata itt, a letett lant versében, igen nagyra tartja ezt a kifejezési lehetőséget a költő. Nem azt mondja, például, hogy tőle pedig epikus költeményt, trilógiát etc. senki ne várjon.”¹² A dal ebben az Aranyra hivatkozó felfogásban központi jelentőségű a műfajok között, mintegy „a költészet metaforája.” A leánya emlékezetére kezdett vers abbahagyását jelző „Nagyon fáj, nem megy” fordulat Tandorinál „Nagyon fáj, megy” – ehhez több ízben visszatér.¹³ A félbehagyott Arany-versről még megjegyzi, hogy a „némileg epikai (önelbeszélő) szakasz hangja dalszerű”. Ennél fontosabbnak tetszik, hogy Arany *Népdalok a kornak* című versét azért értékeli nagyra, mivel a népdal külső formájával is képes elhatárolódását közvetíteni, a népdal szemrevételezett korszerűség-imitációjában a daltól látszólag elkülönülő jelenségre felfigyelni. Az alábbi versszakhoz fűzi megjegyzéseit az értekező: „Úgy ég a tűz, ha lobog, / Úgy élek én, ha lopok, / Ha is lopok, ha is nem, / Elélek már, úgy hiszem.” „E szakasz majdnem fájdalmas majdnem-bölcsessége csakis nyelvvizsgálati figyelem fókuszában fénylik fel [...]” vagyis – ahogy Arany egy »népdalban« is – anyanyelvünk lehetőségeit faggatta, itt a kurzivált kifejezőmód lehetőségeit, egyáltalán.¹⁴ Hogy aztán Weöres Sándor *Ars poeticája* felőli olvasásra hívjon meg, másutt viszont egy Kafka–Arany sugalmazást enged szabadjára.¹⁵ A *Ki nem feküdt halál* kötete mottójának származási helye: Shakespeare–Arany: *Hamlet*: „...a test természetes rázkódtatásai”.¹⁶

Újabb példával illusztrálom, hogy egy viszonylag korai Tandori-műben miként transzformálódnak Arany versrészletei, miképpen lesz az Arany-olvasmányból vett néhány fordulat egy Tandori-vers által exponált helyzet jelződéssé. A Tandori-életrajznak/életrendnek/„világ”-nak epizódja, mely feltétlenül megörökítést igényel: a meghalt madarak temetése, sírjuk keresése, kijelölése/megjelölése a Tabánban. Ez a „gyászmunka” prózai és verses alakban egyaránt felbukkan a Tandori-írásokban.

10 Tandori, *Felplusztulás...*, 12–13., 19. etc.

11 Arany, *I. m.*, 335–336.: „A lantot, a lantot / Szorítsd kebeledhez, / ha jó a halál, / Ujjod valamíg azt / Pengetheti, vigaszt/ Bús elme talál”.

12 Tandori *A dal változásai*, 11.

13 Tandori Dezső, *Az evidenciátörténetek*, Magvető, Bp., 1996, 11: „Nagyon fáj. »Megy«. Másutt megirtam már.”, Uő, *Vagy majdnem az*, Balassi, Bp., 1995, „AZ ÉLET stb, Nagyon fáj, megy jelígre”.

14 Tandori, *A dal változásai*, 13.

15 Tandori Dezső, *Tórmellék = Uő, Az Oceánban*, Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2002, 148. A ciklus mottója a *Hamlet*ből való [„Egy puszta tőrrel”].

16 Tandori Dezső, *Ki nem feküdt halál*, Jaffa, Bp., 2009.

A *feltételes megálló*¹⁷ e cselekvés felértékelődéséhez keresett és talált olyan szövegrészeket az Arany-életműben, amelyek bármely csekély hasonlóságával a költészet emelkedettségét a leírás és mintegy a gyászszertartás mozzanatait kísérlik meg úgy láttatni, mint a verses példa nyomán gyakorlott rituálét. „Most az ég / borította el havával. És ha arrébb / lapozok az eposzban, emlékezetből, és / azt mondom, *mind komornyikának, olyan / a járása.*” A *szilencz*-ciklusban¹⁸ ekképpen formálódik az idézet első fele: „Ihom és íhhom, / sír végén Bence, / nincs arra mi-nyom / Toldit jelentve, / Csak új havával / az ég nem átal! / Összeintézi / szilenczek által.” Ennyivel a ciklus nem elégszik meg, egy újabb versben tovább alakítja a *Toldi estéje* záró szakaszának „költői kép”-ét, írhatnám, szubjektivizálja, egy, az Aranyétól eltérő lírai alakzat körébe vonja: „Túl fiatalon meghalt. / Sírjánál ott állt Bence, / jó Toldit képviselve / S ahogy visszakanyarodnék, / Hóval borítá el az ég. / Engem itt mi hó borít el...” Hosszas magyarázkodás helyett emlékeztetől Arany „eredeti” strófája, az elbeszélő költemény történéseit véglegesen lezáró, ám Tandori révén annak lírai rétegét kibontó, újrafogalmazó, más közegbe integráló szövege egyszerre emlékeztet és természetszerűleg tér el az átírás gesztusa révén: „Harmadnap olyankor, egy fölleges estén, / Domb emelkedett már Toldi Miklós testén, / Amelyet az őskert, bánatja jelével, / Behinte lehulló sárga falevéllal. / Nem jelölte a sírt drága érc, vagy márvány; / Bence volt az emlék, lába felett állván: / Egy ásót ütött le, arra támaszkodék, / S elborítá a sírt új havával az ég.”¹⁹ Látnivaló, hogy nem pusztán a történésekhez inkább illeszkedő versforma változik meg, A *szilencz* ciklus versei a sietős, rövid sorokkal élnek, és kevés gondjuk van a zeneiséget kölcsönző tiszta rímekre, oly lényegiséget demonstrálnak, amely megelégszik a történéseknek néhány elemével. Egyrészt feltehetőleg azért, mert ismertnek gondolja az Arany-művet, nincs szükség minden mozzanat újramondására, másrészt azért, mert a ciklus versei csupán hivatkoznak (ám azt súllyal teszik) az Arany-versekre, nem célozzák meg az aemulatio oly hálásnak tűnő műveletét. Inkább arra vállalkoznak, hogy a mondandó érvényességét és jelentőségét az Arany-utalásokkal, allúziókkal fokozzák. Az akár abszurdnak, mitikusnak vélhető záró kép, Bence maga válik síremlékké, egybeolvad a természettel, akár önkéntes (ember)áldozatról is szólhatnánk. A *szilencz* ciklusban a beszélő belép az általa mondott versbe, úgy szól önmagáról, hogy kívülről szemlélve mintha önmaga másikját állítaná előtérbe. Ehhez lehet fölhasználni a *Toldi estéjéből* ide átemelt „képet”, a történések lezárultát tartalmazó versmondatnak mintegy kivonatát. Ennyi azonban nem elég a beszélőnek, korábbi idézetünk a *Toldi* első részére is utal, torzítottan, de azért jól felismerhetően. Ez a *hangzás* szempontjából majdnem ismétlésnek tűnő, a változtatással elidegenítő, alulretorizáló fordulat kizárja a följebb említett emelkedettséget, nemcsak némi komikai szint lop az előadásba, hanem eltérít a történésektől (mint komor bikáé: egy hangulatot, egy indulatot idéz meg, az előszövegből vett hasonlattal tesz igen szemléletessé). Az alulretorizált változat nem sokban tér el a mintától. Annyiban mégis, hogy „értelmes”, ám szinte abszurdá [de]formálva a hangsort, a távolítás eszközéül használja. A jelen

17 Tandori Dezső, *A feltételes megálló*, Scolar, Bp., 2009, 432.

18 Tandori, *Felplusztulás...*, 111–123. Vö. még e kötetben: az *Elmúlt–Megvolt (Kötött–Szabad)* ciklusból: *Monokinó, József fhg. meghívja Aranyt, Arany, a tölgyek.*

19 Arany János, *Az elveszett alkotmány, Toldi, Toldi estéje*, s. a. r. Voinovich Géza. Akadémiai, Bp., 1951, 215.

változat: alakzatként nem egyszeri rátalálás, groteszkbe hajló, képességét megőrző, hangulatilag összecsengő és jelentésileg drasztikusan kikülönülő variánsai [Arany verseivel összefüggésben is] korábbi kötetekben is meg-megjelennek. Annyit még, hogy *A szilencz*ben az Arany átültette *Hamletről* meglehetősen sok szó esik, „eredeti” mű és fordítás azonos szinten alkotják a megidézendő életművet és annak szerzőjét.

A *Szellem és félálom* kötet²⁰ „összekötő szöveg”-gel megtámasztva, bőségesen merít a régebben írt, Tandori önnön „magkánon”-jába tartozó versekből, helyet biztosítva az aforisztikus versnyelv kísérletinek tetsző sorainak. Hatását nem egyszer úgy igyekszik biztosítani, hogy rögtönzéses módszert produkál, mely nincs tekintettel egy alkotásban érvényesülő/érvényesíthető logikus egymásutánra, egyáltalában: a gondolati indítékot nem kevésbé törekszik elrejtteni. Az *Álpetőfik*, *álmások* kisciklus a címben jelölt egyszeri szóalkotásokat variálja, az „Álpetőfik” nem a Petőfi halálát követő évtizedekben felbukkanó ál-hasonmások versikéit mímeli, hanem inkább az álmások közelítését az álommal összefüggő, álomból képzett kifejezésekhez, melyek nem funkcionálisak, nincs körülírható lényegük, sem középpontjuk, pusztán hozzájuk fűzhető feltevések igényelhetik a megfejtés megkísérlését. Furcsa szövegkörnyezetből bukik ki Arany neve, legfőljebb távoli asszociációk nyomán gyanakodhatunk Arany-vers közel/távollétére. Emígy egy szakasz: „Cézanne, kicsit elnőtt / delnök / valódin hevernek, táncoznak. / Arany versében / ál-mosnak, / Csoda, hogy elálmosodnak? / Elmosódnak?” Nem csekély képzelőerő szükséges, hogy Arany versei közül idegondolhassuk az Ágnes asszonyt, amikor a szójáték, az össze meg a vissza mutatkozik lényegesebbnek. Annak próbája ugyanis, hogy az álomtól, álmástól nem függetlenül miféle alakváltozatok képezhetők, melyeket ezúttal talán a véletlen hoz kapcsolatba Arany Jánossal. Ám a bizonyára sokat forgatott-olvasott Arany nem hagyja nyugodni a szót, mivel a csillaggal elválasztott következő verseike ott látszik folytatni, ahol előbb abbahagyta, hogy aztán a folytatás pusztán kiindulópontja legyen egy teljesen másfelé fordulásnak. „Arany ezüstje / Kései Arany.” Az arany–ezüst játék éppen úgy valószínűsíthető, mint a „kései”, az *Ószikék* Arany Jánosának pillanatnyi megidézése, a nemesfém értékű költészetre utalás. A *szilencz* verssorai közül ilyeneket írhatok ide: „Arany aránya, Az arany-szelence, Arany szilencze...” Kiegészítésül a *Vagy majdnem* az-ból idézek: „Ál-modom?/ Ál-módom.../ Működöm?/ Mű-ködöm.”

Még egy Arany-vers játszik fontos szerepet a Tandori-vershivatkozások között. Olyannyira – bár nem *A szilencz* ciklusban –, hogy a *Felplusztulás*, *leplusztulás* fontos helyein a beszélő mellőzhetetlennek véli a minősítést. Például ekképpen: „Ételem: léten. / Lételem: Drégel?? / apródja. [...] Dré-/geli Arany. [Jánosi / mősír].” Majd az x y z x y y jelzetű strófákban így:

Ezzé lett él ez pl.
ételem, Drégel.
Dr. gél, rossz vicc.
D’ rég el! El, el,
el, Drégel! Él

20 Tandori Dezső, *Szellem és félálom*, szerk. Tóth Ákos, Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2013, 43–47. A *Hamlet* emléke belejátszik e kisciklusba.

napra napok.
 [Drégeli – joyce-i.]
 Napra nap élek.
 Kérem másolni,
 egy másolatot
 [joyce-i-drégeli.]
 Énnekem vissza
 – Drégel – kül-
 deni.

Végül a Z x y v w z *Felplusztulás, leplusztulás*ban: „Műfű nappali kérdés,/ Drégel napja/ leszáll./ Finnegan napja kél.”²¹ Ez utóbbi az utolsó versek közül való. Ezeket összeolvasva részint arról lehetne hosszabban elmélkedni, hogy az egyre rohamosabban fogyó élet, a belátható vég közeledte ellenére a beszélő nem fogy ki a változatok kínálta szóötletekből. A szójátékok az élet, a létezés világba küldött jelei, melyek a ki-kihagyó életfunkciókkal szemben a szavakba fogódzó képzelet játékaival adják hírül a szellem ellenállását a visszafordíthatatlan ellenében. Teszik úgy, hogy a korábban fölfedezett, sajátta birtokolt vers betűihez és szelleméhez egyként ragaszkodva, mégis nyitva hagyják, hogy Arany a kevésbé reményteljes [országos] helyzetben miként tudta verssé fogalmazni az ellenállás szavait. Az is tudatosulhat, hogy nem az Arany dalnokai megverselte hősi halál bizonyul [e végső pillanatokban sem] méltónak a szövegi létre, hanem az emlékeztetés a hajdani időkre, mikor a *Szondi két apródja* olvasása nyomán versek születtek, saját versbe épített sorok alakultak Tandori-verssé. A *Mindvégig* „intelme” életbeli valóságként lesz verssorrá, a versnek immár a létezés kimondása a tétje. A *drégeli Arany*: az Arany-életmű metaforája, az ellenállás végső próbája, a szellem szójátékos-„tandoris” utolsó, sőt „utsó” kísérlete.

Tandori Dezső 75. születésnapjára a *Tandori light elérintés*²² kötettel ajándékozta meg magát, olyan [verses]kötetel, amely a maga képzelte „best of Tandori-ba” gyűjti össze kedves és legfontosabbnak gondolt verseit. Közéjük sorolta az Albert Pálnak, egy időben a Szabad Európa rádió párizsi, kulturális témákkal foglalkozó munkatársának ajánlott *Lelkem, újra Párizst...*című versét. Ennek jelentőségét növeli, hogy a kötetben a *Párizsi mindenszentek* után sorolódott be, melyet ugyancsak a költő egy képzeletbeli antológia fontos darabjának szánt. A párizsi helyszíneket megidéző két költemény az ott töltött hétköznapiak nyomán keletkezett otthonosságélményről ad számot, nem pusztán a bensőségessé, dalszerűvé emelt tónussal, hanem az utóbbi vers indításával is: „Felhőbe hanyatlott a rue de la Pompe”, amit gondolatjel választ el a folytatástól, a versmondó és az olvasó számára némi szünetet írva elő. Így lehetőség nyílik annak végiggondolására, hogy a drégeli *rom* és a rue de la Pompe rimel egymással, mind a szótagszámot, mind a hangzást illetően a magyar és a francia sor összeecseng, egymásra másolódik, ugyanannak a másikját képviseli. Ilyen módon feloldódik a feszültség, amely a magyarból a francia nyelvbe térés során

21 Ha korábban Kurtág György figyelt Tandori „töredékes” versbeszédére, itt Tandori törekszik versbeszédére fordítani Kurtág „töredékes” énekbeszédét.

22 Tandori Dezső, *Tandori Light / Elérintés*, Scolar, Bp., 2013, 64–65.

keletkezhet, mivel a francia vonatkozás csak részben fedi el a magyar „eredeti”-t, míg a láthatóvá-olvashatóvá tett magyar indítás után természetesen következhet a francia helymegjelölés. A szövegköziség lehetővé teszi, hogy a történelmi és a jelenkori [a múlt idő megmarad közösnek] ne zárja ki egymást. Persze, nem egyszerűen folytatja a francia a magyart, hanem áthelyezi egy másik térbe, melynek hétköznapisága ugyan nem rendelkezik a [nemzeti] történelmi emlékezet fenségességével, csupán az élet eliramlásának elégiába hajló tónusát szólaltatja meg. S ha a *Szondi két apródja* a hősi halál magasztossága, a történelmi emlékezet hű őrzése mellett tesz hitet, a *Lelkem újra, Párizst...* a lóversenyemlék életbe játszó allegóriájával valósítja meg az elégikus hangzás dalszerűségbe átváltódását. Az Arany-vers a magyar történelem egy epizódját úgy örökíti meg, hogy kettős narrációval rekonstruáltatja a történetet, a párizsi vers beszélője a végtelenbe, azaz a Semmibe tágitja a történelem terét [Semmi felé és semmi felől]...²³

A *Tandori light*-ban magától értetődőleg viszontlátjuk a *Madárzsokét*, ám ezúttal az önleírás funkciójába helyezett magyarázattal, mely – tudomásom szerint – más újraközlésekben nem lelhető föl: „Maga ez a vers a leírásnak induló ballada Petőfi Arany felé tartó mintapéldánya lenne... ha a belső megbolydulás ki nem térítené”.²⁴ Szempontunkból azért [is] sokat mondó ez a megjegyzés, mivel a vers kettősségére enged következtetni. Arra ugyanis, hogy első indulatában balladai vonásokkal bocsátotta volna a nyilvánosság elé a beszélő, de ennek a „belső megbolydulás”, a vers formálódása közben támadt módosító szándék akadályt állított, a történés versmondástól a történéstől mentes alakzatig vezetve a verset. Mint oly sokszor Tandorinál, az információ nem feltétlenül igazít el, esetünkben egy feltételezés és annak tagadása nem teremt tiszta helyzetet, a *belső megbolydulás* akár enigmatikusnak gondolható el. Az azonban feltételezhető, hogy *A dal változásaiban* előadott „történeti” sorban Petőfitől/Aranytól korántsem haladva egyenes vonalúan [Szép Ernő és mások közbeiktatásával] ama belső megbolydulásokat sem hagyhatjuk számításán kívül. A magam részéről ideillesztem mindazokat az újra/át/szétírási javaslatokat, melyek a Tandori–Arany viszonylatokban szerephez jutnak. Mint ahogy följebb [is] láthattuk, ismert versek, verssorok oly módon lesznek Tandori-verssé, verssorrá, hogy felismerhetők az „eredeti” megfogalmazások, ám az át/szétírással más tónust kapnak, másféle hangoltság szólamaivá válnak. Úgy hoznak valami meglepőt, hogy az ismertre épülnek rá, kiegészítenek vagy torzítnak, továbbgondolnak vagy visszavonnak. Ha az előzőkben a *Szondi két apródja* első sorának változása a téri viszonyokra hatott ki, e ballada utolsó strófájának átokformulái – ha lehetséges – a személyes nézőpontból elővezetett vonatkozás alulretorizált szókincsével nem megfordítják az átkozódás irányát, az én–ők szembenállás megőrződik, hanem az indulatot felfokozva az átokkal határolódik el a magányát fenyegetőtől: „Rohadjon le a száj, ki nevem szájra veszi, / Szakadjon le a kéz, ki a »kedves Barátom« levelet ír...” Az indulattól elfúló hang tudatosan véti el az időmértéket, de megőrzi a gondolatritmust, rájátszik az „eredeti” szókincsére [„Száradjon le a kar...”], így a familiáris megszólítás az átokformula része lesz.

23 Tandori Dezső, *A komplett tandori – komplett eZ?*, Palatinus, Bp., 2006, 146–14., Uő, *Aforiz dió*, *Aforiz mák*, Scholar, Bp., 2012, 113.

24 Tandori, *Tandori Light...*, 81.

Hogy itt Aranyra utal a beszélő, erre célzás az önértelmezésben hangzik el, a versvilág összetettségét hangsúlyozandó. Ehhez képest *A járó beteg* című kötetnek a 70. lapján olvasható idézet – „Istenem, istenem, mért nem adál szárnyat” (*Mátyás anyja*) – alig tűnik föl, jól illeszkedik a kötetben kijelölt helyre, a legkevésbé sem okozhat értelmezési nehézséget.²⁵ Ugyanakkor kérdésként merülhet föl: a 19. századi magyar költőkre hivatkozás, némely versük kiemelése, más soraik transzformáló befogadása merőben a rétegzettség igényének eleget tévő gesztus-e, vagy a Tandori-szövegbe kerülésük éppen ellenkezőleg: a kortársi olvasás-értés lehetőségét igyekszik szemléletessé tenni? Másképp fogalmazva: Arany János (vagy Petőfi, esetleg még Ady) irodalomtörténeti gesztussal emelkedik-e be a Tandori-„modernség” keretei közé, vagy a Tandori-líra modernség-történetéhez tevőleges hozzájárulások hangsúlyozhatók-e? Előbb egy jelentéktelennek tetsző, talán csak mellékesen odavetett kijelentésre hivatkozom, mint amely a formakérdések iránt különleges figyelemmel lévő elmélkedő problémájaként merül föl. Másrészt a megjegyzés, mert a formakérdések mellett (váratlanul-e?) kinyílik, kitágul, líratörténeti jelentőségre tesz szert. Mindössze egy ragozott mutató névmásról esik szó, melynek többek szerint fölösleges használata elsőrendűen „nyelvhelyességi” probléma, a Tandori-szövegben azonban a költői beszéd minéműsége körül forog a szó: „Ráérek lemezeket cserélni, mert épp nincs munkám. Azaz van, lesz, fix, csak a fő-fő fordítási munkához még nincs erőm, közbe is jöhetnek a kisebb dolgok, melyek azt [Arany János fordulata, nem merném nélküle használni, ezt az »azt«-ot, Hamlet] megszagatnák, egyvégtézését. Mellesleg: az »azt«, »kárhozat« rímpár, Aranynál, főleg, hogy a kárhozatra csap le az azt, Szabó Lőrincet, Pilinszkyt hozza már, e dolgaikkal.”²⁶ A *Hamlet* szavaira utaló rímpár az asszonánc használatának történetét hosszabbítja meg a 20. század költészetéig, másfelől a fölöslegesnek hirdetett utalás költészeti funkcióját rehabilitálja. Az Arany-fordítás ekképpen olyan hivatkozási alap, melynek ismerete segít, hogy vitatott kérdéseket tisztábban láthasson a beszélő. Nem a múlt megidézése, hanem a múlt jelenben folytatódó élete, egy kanonikus mű(fordítás) szabadítja föl a szöveg szerzőjét a nyelvvédők okozta gátlásoktól.

Exkurzus

Az alábbi feltételezések természetesen feltételes módon olvasandók. Nem a magam bizonytalankodásaira készítek előre védelmet, hanem egy nem tárgyátörténetileg indokolható összevetést szeretnék bevezetni. Éppen a *Felplusztulás*, *leplusztulás* kötet hatalmaz föl arra, hogy a kötet egyik perdöntően fontos megszólítottjának, Arany Jánosnak életrajzilag számon tartott, ám viszonylag keveset értelmezett verseire tekintsek a szokásosnál valamivel terjedelmesebben. Előzetesen annyit: közhelyszámba megy annak emlegetése, hogy Tandori Dezső „baleseteit”, betegségeit, öngyógyító igyekezetét mily gyakorisággal emlegeti, szinte költői eseményekként tartja számon. Hol prózában, hol verssé tördelten számol be a nagyvárosi forgalom áldozataként élete e történéseiről, ezzel hasonló hangnemben írja le, minuciózus pontossággal,

25 Arany, *Kisebb költemények*, 335–336. „Apadjon el a szem, mely célba vevé, / Száradjon le a kar, mely őt lefejezte...” Tandori Dezső, *A járóbeteg*, Magvető, Budapest, 1998, 43. Uo., 52.: Tóth Árpád-allúzió [„Csak megszűnni. És mi lesz a lélek / ily fényűzéséből”].

26 Tandori Dezső, *Gergely-naptár fahangra*, Forrás 2006/1., 24.

a betegségtüneteket. Egyáltalában: a költészet történetébe applikálódik mindaz, ami a testtel történik, és az utolsó kötetben már-már lecsupaszítottan a szó szerint értelmezhető szenvedéstörténet tekint ki a test történetéből [egy helyütt még Arany „korai” halálára is történik célzás]. Ha belelapozunk Arany János levelezésébe, nem feltétlenül időskori lírájába, persze, abba is, hasonlóképpen bukkanhatunk rá a testi gyötrelmek, a panaszok szólamaira. Még a *Toldi szerelme* egy megragadó epizódjában is, miután elbeszélte a gyógyforrás keletkezésének regéjét, nem egészen váratlanul a hála szavaival folytatja, a beteg költő ott keresett gyógyulást, s ha valaha célhoz bír jutni ez ének, köszöni a forrás csuda hévvizének. Ezúttal azonban olyan verscsoportra hívnám föl a figyelmet, mely ugyan besorolható volna a betegségversek csoportjába, de önironikus-játékos hangvételével inkább ama távolságot hozza tudomásunkra, amely a beteg és a betegség kommentálása között feloldja a rossz közérzetet. A „karlsbadi” Arany-versek²⁷ a virtuóz verselővel ismertetnek meg, aki rímtechnikáját csillogtatja, hogy elfedje, amiről nem kíván szólni, de amit humoros formába öltöztetve mégis tudathat: „Isten veled Karlsbad szép tája! – / Örökké az ember nem állja, / Rothad neki tüdeje-mája: – / Így végződik a földi pálya, / Alás’szolgája.” Más versformában, de hasonló hangnemben szól ez a két sor: „Azt hittem a télen, hogy fűbe harapok: / De látom, ez egyszer tán még fűbe kapok.” Még két versrészletet írok ide annak érzékeltetésére, hogy bizonyára nem a nyilvánosságnak szánt „szösszenetek”-ben kevés gondot fordít a státusához illő versformálásra, önmagának jegyzi le tapasztalatát a test gyarlóságáról: „Tegnap mint ma / Hurut, flegma, / Gyilkos asthma / Emphysema, / Meg rheuma, / Örök téma”. „Oh rút / Hurut! / Az ember mindig hurút [ige] / Míg egyszer megmurút [oláh szó]”.

Bizonyára fölösleges sok szót vesztegetni arra, *A szilencz* és más ciklusok nem ezt az Arany Jánost hivatkozzák. Azt sem állítom, hogy Tandori Dezső szorgosan forgatta Arany János műveinek azt a kötetét, melyben Voinovich Géza közzétette a költő rögtönzéseit, papírszeletekre írt akadémiai bökverseit, töredékeit. Jóllehet ismerhette, hiszen Arany János versei kritikai kiadásának első hat kötete viszonylag korán megjelent, hozzáférhető volt. A magam részéről azonban megfontolandónak vélem, hogy Aranynak ezek és az ezekhez hasonló versikéi és Tandori versbe szedett aforizmái között valamiféle kapcsolat létesíthető. Anélkül, hogy a Tandori-versek forrásvidékét az Arany-versek szoros környezetében gondolnám fölfedezni. Inkább az foglalkoztat, hogy mégis, a számadás igényével összeállított „utsó” kötet az itt idézetekkel valamiképpen egybevethető rímjátékai, időnként fájdalmas iróniával telített versei akaratlan előzményeiként Arany János efféle verseit jelölhetnének meg. *A szilencz* versei közé nem fértek ilyen nyelvi játékok, a verset közlő lapok oldalán található transzformációs szóismétlések ebbe a vonulatba nem sorolhatók. De a Tandori-lírában bőséggel lelhetők föl a költői nyelvet egyszerre leegyszerűsítő, a rímtechnikával azonban jó értelemben mesterkedővé tett szövegek, melyek épp a gondolatiságot igyekeznek elfedni, úgy tenni, akár Arany, mintha a verses-rímes játék volna a lényeg, nem pedig az, ami mögötte rejlik.

27 Arany János, *Zsengék, töredékek, rögtönzések*, s. a. r, Voinovich Géza, Akadémiai, Bp., 1952, 149., *Zöld vers a ligetben*: 160, *Elégia*k: 178. A *szigeten* című versben idézi meg a főherceg alakját Arany: 172. Az eddigieket egészíti ki az *Áj-váj* kezdetű verseike: 148.

Tandori önleírásai sem tartalmaznak illúziókat. Versben, prózában kíméletlenül sorolja kisebb-nagyobb bajait, betegségeinek tüneteit, befogadástörténete esetlegességeit, úgy néz szembe személyisége változásaival, hogy a nyelvbe vetíti a másképpen alig felfoghatót, akképp módosítja, alakítja, torzítja, ironizálja, súlytalanítja létezésének paradoxonait a testi gyöngeség és a szellem szüntelen mozgása, színre lépni akarása között egymásnak feszülő, ám az ellentéteket jól szervezett nyelvjárással a háttérbe szorító beszédébe tömörítve, hogy Arany Jánoshoz hasonlóan, ám nálánál rejtettebben a háttérbe utasítódik, amikről inkább eufemisztikusan szól, mint nyíltan. A *Slamp-poetry* ciklus egyik darabjában összefogja a századok művész-reprezentánsaihoz szólást, miközben a lét vagy a nem-lét hamleti kérdését variálja:

A LEGRÖVIDEBB

út innen főleg Je-
ney Zoltánnak és
Kurtágnak, en-lét és
nemlét ez, ez azzá,
az ezzé, balladai tö-
mörségben [drégeli]
Aranynak, a teljes
világosság hadd tej-
üveg búrakkal fényes-
kedjék nekem, a 2
drégeli apród en-
szonett, tenepigramma.

S hogy visszatáljunk A szilenczhez, a „*Hamlett*” című Tandori-szövegre hivatkozva folytatnám az idézettel megszakított gondolatmenetet, miszerint az Arany-költészet nem-múló hatása, társítva a Shakespeare-fordítással, a meghatározó jelenségek, a lényegiségek megnevezését hozza elő, mint olyan költői cselekvést, amely felmutatva, hogy még ilyen körülmények között sem mellőzhető a nyelvi játékok bravúrájának bevetése, az alapkérdések ellentétes tényezőit mint a létezés mellőzhetetlenül fontos fogalmait segít tudatosítani.

A SZILENCZ CIKLUSRÓL ÚJRA

Kint tengés
bent lengés
Aranynál Hamlet
végső vérengzés
végső elkezdő
fenti ha lenti
fent se lent se ő

fentre *szilenczző*
 benti *szilenczre*
 némán is kezdő
 némán is kezd ő
 kinti *szilenczet*
 a többi néma
 csend fölösleg lett
 lent csent fölösleg
 csendlent fölös lett
 fölös példánya
 Hamlet halála
 Arany aránya
 fent-lent: Utána!

A ciklus első verse („*Hamlett*”) teljes első strófáját idéztem, bemutatandó, miféle szóhasználat, rímtechnika, verselés, ismétléses-előrevetítéses-visszaütalásos elgondolás határozza meg a versbeszédet. A gondosan elhelyezett idézetek figyelmeztetnek, mely tárgykör feldolgozását kapja meg az olvasó, ugyanakkor az idézetekkel nem sok eligazítás jár, hiszen még az idézetek is variálódhatnak, nem maradhatnak „eredeti” alakjukban, mert tüstént követi módosulásuk. Arról nem is szólva, hogy a strófában mindössze két írásjel lelhető, ráadásul mindkettő az utolsó sorban. A szavak többnyire elveszítik informatív jellegüket, mivel még a legegyszerűbb szerkezetbe (összetett szóba) illesztve, jelzőként-jelzett szóként funkcionálva, többek vagy inkább kevesebbek lesznek, mint önmagukban: összességükben folyamatot, szinte szüntelenül áramló gondolatiságot reprezentálnak. Mindez nem akadály a komolyan gondolt játéknak, annak ugyanis: a szó-, mondatáramlás egyben utat jelez egy közelebből meg nem jelölt, mert nagy valószínűséggel bizonyossággal megjelölhetetlen cél felé. Afelé, hogy megnyugtató végpontban halkuljon el vagy csúcsosodjék ki mindaz, amiért papírra vettek. A cím idézőjele eleve rejtvényfejtést igényel. Az idézőjel esetleg magyarázható volna akképp, hogy a magyar színpadokon gyakorta játszott, könyvformában magyarul 1790 óta olvasható, majd több próbálkozás után Arany János átültette színmű némely mondata, netán jelenete, onnan kölcsönzött kifejezése [mely feltehetőleg az *Egy talált tárgy megtisztítása* új kiadásához mellékelt előszó óta bukkan föl e minőségben a Tandori-életműben. Jóllehet a Gábor Miklós főszereplésével sikeres előadás már korábban segítségére volt Tandorinak, hogy verseskötete letiltott címe helyett újat találjon] adja meg a versek „alap”-hangulatát, tónusát, „világ”-ának jellegét. Viszont a név *tt*-vel, a múlt idő jelével közlése több mint szokatlan, bár halvány előzmény itt is akad: a *Párizsi Mindenszentek* első szakasza második két sorának „önállósuló „*tt*”-je [„olyan ez csak mint pécses »*tt*»; / vagy Székesfehérvár is »*tt*”) – jóllehet itt egy létező nyelvi változatra utal a vers. Idézőjel és névváltozat – hangsúlyos helyen! – szolgál bevezetésül, hogy ezután a szokványostól, az egykorúnak tekinthetőtől, a racionális mondatszerkesztéstől eltérő, ám a merészebb asszociációknak sem szabad utat engedő mód legyen eszköz is és (talán) cél is – egy versvilág elfogadtatásában. Mert a maga felfogása szerint a vers nem állít olyat, amit a *Hamlet*ben ne találánk: a „végső vérengzés” (Hamlet, Laertes, Claudius, Gertrud

nem természetes halálára gondolva): „igaz”, a szilencz–silence idézet, amiként a többi néma csend is. E nyelvi „realitás”-ok köré fonódik, ami hozzáadódik, tüstént az indítással: egyfelől a kint–bent szembesítésével (egy lapot fordítva a kötetben apró dőlt betűvel a jobb oldalon megismétlődik változott helyesírással, majd transzformálódik, jelezvén megjelenési lehetőségének sokféleségét, befejezésül visszavezetvén és előre utalván a „fő”-szövegnek tekintendő versekre), másfelől az *ng, nt* hangcsoportok „értelmen túli” üzenetével. Megalapozódik egy olyan versbeszéd, amelyre a ciklus többi darabját építeni lehet, méghozzá oly kötetlenül, hogy a hasonló hangzású, de más jelentéseket sugalló változatok egyszerre ígérjék az ismétlések erősítő voltát és az eltérések kikülönülő igényét. A vers második versszaka mintha fellebbentené a fátylát a beszélő titkáról: „Csak minden oda, / ha *kimódolta*. Én kimódoltam / lenti fiókon”. A *kimódolás* szelíd erőszakos beavatkozás, némileg pontosabban: tudatos tervezés, a spontaneitás bármely formájának, alakzatának, megnyilatkozásának határozott elutasítása. Költészetszervezés, amely a szavak egymáshoz fűződő jelentéses, de még inkább: „hangi” kapcsolhatóságának fortélyaival él, azonosság és különbözőség között nem feltétlenül feltételez(tet) akadályt: „Össze vagy vissza, / eszi vagy issza...” – sokkal fontosabb, hogy a vissza tartalmazza az „isszá”-t, a két szóból következik az *ezi* meg az *azi*, persze feltételhez ([ha] kötve, hogy a következő két sor újból, ám egy másik feltételezésbe futtassa ki: [„Az ezi-azi / de összevissza!”]).

A következő vers címe még nem enigmatikus: *További: „Hamletnek”*, tematikus továbblépést állapíthatunk meg. Ebbe a versbe lép be Gábor Miklós és T. D. A vers fő problémája az ellentétként beállított térképzetek elhelyezése (elhelyezkedése): „Vagy fenti-lenti, / vagy kinti, benti / vagy kint mi, / bent ti / vagy benti, lenti, / Vagy vagy le, benti / vagy felenti / Felenti lenti, /egészti-kenti.” Ez az elhelyezési kísérlet: a térrendezés dilemmájának ad hangot, elsősorban hangot, széttartás és összegondolás módozatain töpreng el, fokozatot felállítva, a „fenti-lenti” még lazább kapcsolat, a „felenti” már kontamináció, csak olyannyira feledtetve a szóalakot, hogy a „lenti”-vel szembeállítható, egybefoglalható legyen. Gábor Miklós beléptetésével új szereplővel ismétlődhet a játék, Arany János mellé vagy vele ellentétes pozícióba kerül, mignem „T.D. leinti / Hamlet legyinti.” Hadd utaljak ismét arra, hogy a leinti–legyinti összecsengés a lényegi tényező, más síkra pozicionálás, a játék oly megakasztása, hogy azért a dallam [?] – *nt* – ne változzék.

A ciklus harmadik verse kapja a cikluscímet: A *szilencz* bevezetőjéül a cím vonzásereje próbáltat ki: „Hamlet szilencze / Arany-szelencze”: egy helyesírási „trükk”-kel; nem lévén írásjel a két sor között, fölmerülhet annak a lehetősége, hogy az Arany (sorkezdő nagybetű) csupán jelző. E kétséget csak a következő sorok oszlatják el: „Hamletje fent-e / Aranya lent-e”. Az ellentétes helyek a színmű és fordítója pillanatnyilag láttatott jelenései, a továbbiakban csak új mondat kezdekékor lelünk a sor elején nagy kezdőbetűt. A beszélőt illik komolyan vennünk: a továbblépés megvalósul, új információkkal gazdagodik a beszéd, mely zajzenébe csap át, *facsarodva, csavarozza*, ám ez sem töri meg a *szilencz*et, mely kintlét is, bentlét is. E szilencz mégsem tökéletes: „Zajával kinti: bentjét jelenti.” Új elemként ismét a cselekmény egy mozzanata bukik ki: „Pergeti kinti, / kard hegye rejt, / rejt a mérget, / a nem az igen, / az igen a nem / hamletölésnek, / akármilyen szeren Hamletölésnek.” A *Hamletet* a *Toldi szerelme* megidézése követi. A már korábban emlegetett *Toldi estéje*-zárás allúziót viszont

efféle sorok térítik el rövid időre: „A vívópáston / nincs már pástétom!” [Az írásjellel a kitérés szövegidegensége jelződik. A befejezésben a *Hamlet* és a *Toldi estéje* halálai foglalódnak egybe, hogy aztán az eddig még nem szereplő megszólított felé forduljon a figyelem, bizonytalansággal jelzett létezése tagadó formájú állítást előlegez: „Vagy vagy, vagy nem vagy, s csak így se tréfa”. Mert ugyan a beszélő játszik a szavakkal, a téri viszonyok fölcserélhetőségével, a hol az egyik, hol a másik „szereplő” helyre lelésével, mégsem illeszthető rá a tréfa, hiszen a lét vagy a nem-lét fel/megoldhatatlan kérdésével küszködik a színmű hőse, megszólaltatásával megfordítója, új versbe szövője. Nincs válasz a kérdésre: „Két fél végtelen / hajlik karéjba. / Az igen, a nem.” Oldalt „*Hamlet*”-töredéket olvashatunk 9 sorban lent–fent–vagy, megismételve a főszöveg sorát: „vagy vagy nem vagy”. Az aprónak tetsző módosítás háromtagúvá bővíti a választás lehetőségét, mely valójában kevésbé tűnik választásnak [ld. még alább].

Kiti: furcsának ható címmel jeleskedik a következő vers. A megoldás az utolsó sorra marad: „én te ő miti kiti előtte.” A beszélő következetes, ott folytatja, ahol az előzőekben beszéde abbamaradt. Persze, továbbblendíti: „Élre-él élté. / Napra-nap napja / Hamlet holnapja, / holnap *honlapja*”. A kortársi szókincs beszüremkedése (már a *honlap utáni* kötetcímben 2005-ben) korántsem a technikai korszak beépítése, ám valamivel több pusztá ötletnél, a holnap jövő időt vonzhat. Az ismerős szembeállításokról azonban megtudható, hogy „alap”-ul szolgálnak, amit az él-élet-élté beillesztése sejtet, mint ahogy a „kinti keretje / bent lekerítve / kint kerítve” nemkülönben, ezt látszik konkretizálni az idézett záró sor, a személyes névmások sorolása, a többesszámúak összevonása, majd együtt értelmezve a „miti” és a „kiti” kérdő névmással dúsitott alakot a mind helyettesítését sugallva e formulával.

A *nyíresen* meglepőnek tetszhet, hiszen az Arany-versre utaló első sorban ez áll: „Üldögélünk tölgyesen” – ismét jelezve a szóújításban feltáruló poeticitást. A versben előrehaladva érthetővé válik, hogy miért módosul Arany János [s a versben hangsúlyosan Szép Ernő] Margitszigete: „Csehov meg a nyíresbe / invitálgat engem be”. De addig még hallgatnunk kell Szép Ernő szolamát, majd a beszélő önleírását, beemelve korunk technikáját, ugyanakkor tagadva is [„Mobilom sincs, / tévém se, / nekik se vagyok én se.”]. Hiszen nem külsőleges élet a tét, hanem az Aranytól és Szép Ernőtől örökölt hagyott szemlélet, „létokok, nemlétokok” között navigál a beszélő. Mint aki bizonyos dolgokon túllépett, elsajátított egy másfajta nézést, mellyel túllát az esetlegességeken. A bizalommal megélt létezés engedni közel elődeihez, életük megértéséhez, abba a portrészorozatokkal, portrészériákkal emlékeztetőül és hatástörténetük tanúsítójaként „pantheonizáló” történetbe beleláttatva, amely egyszerre a sajátjáé és a befogadottaké, semmiféle elhatárolást nem tudomásul véve, az ideogrammak és vázlatok, a rajz/képirás és a mögéjük/általuk gondolt irodalom együttes tanúságtételül szolgáló versbeszédet hitelesíti. Csehov és Mándy nem először kerülnek egymás közelébe, itt kiegészítve Simenonnal és Maigret-vel, hozzájuk csatolva Dosztojevszkij-herceget (így), nyilván Miskint. „Ezt így mind összefoglalom, / odaadtam-visszakapom” – egyfelől az irodalom Goethe óta elismert mozgásformájaként [hiszen éppen ez a szüntelen kölcsönösség ösztönzi az irodalom szerzőit/olvasóit, hogy ne ellentétpárokba rendezzék a kisugárzás–befogadás tényezőit, hanem egy és ugyanazon „művet” egymást fedő két oldalának]. A kapcsolat valójában kölcsönös kapcsolat, a hatás sosem igazodás, hanem válogatás, körültekintést követően,

majd valamely rendbe foglalás, hogy ne merőben összetorlódás legyen. Ekképpen az Arany Jánost az érdeklődés középpontjába állító igyekezet sem feledkezik meg arról a lehető legtagabb kontextusról, mely egy vers vagy/és egy portrészorozat által rajzolódik ki. A tét itt sem kevesebb, mint az előzőekben, tölgyesek és nyíreszek együtt alkotják a „természeti” (a szellemi) háttérrel, amely előtt a színre állítás munkája megtörténik. Mi más marad a költőnek, mint az alábbi: „Búsulok, örvendezem: / tölgyek alatt, nyíresen, / hirtelen vagy híresen, / túl lassúgors létezem.”

Az Aranyra rálátott Csehov, a Csehovra rálátott Arany, versre a színmű, *A tölgyek alatta a Cseresznyéskert*: irodalmi táj, a létezés tája, ugyanakkor a mű alkotásáé, a műalkotásé, mely magába foglalja, ami magába foglalhatatlannak tetszett. A kiegészítés a lap baloldalán az értelmező, egy részletet kifejtő, Aranyra ajánlott *Tartások* című verse:

Mik ezek a tartások?
És mi mind a tartás-ok.
Hogy ezek nem tölgyesek,
Ezek Csehov-nyírfások.
Aranyra a főherceg
tévedésére lenget.
Lásd fentebb [azaz a főszövegben]

A verse – nem mellékesen – figyelmeztet, hogy irodalmi emlék és anekdota, miként közeli és távoli, összeérnek, együtt, egymásra vetülve alkotnak „világ”-ot.

A ciklus leghosszabb verse a *Hegy-völgy*. Előbb a címben jelzett térség bejárását tervezi a beszélő, kibontja a *Hegyfa-völgyfa*²⁸ jelöléssel ellátott környezeti színteret, hamar e környezet belakásával kísérletező Szép Ernőhöz és Krúdy Gyulához irányít. Majd vissza a környezethez, hangulatához. A beszélő önmaga alkalmatlanságát teszi szóvá, mivel egyelőre nem képes kimozdulni a meg nem nevezett, ám a szereplők révén fölismerhető Margitszigetről. Hiszen a megnevezések, amelyekkel próbálkozik, nem bizonyulnak teljesen alkalmasnak, a „hegyfa, völgyfa” közelebből szemlélése sem biztosítja a hív leírás megvalósulhatását. Egy pillanatra visszautal a „tartások”-ra, de elmozdítja a korábbi értelmezést, tanácstalanságát hozza összefüggésbe a másfelé irányuló gondolattal: „mitől tartok? Van pár ok”. Egy margitszigeti séta dereng föl, a járókelőket követve-figyelve, nyugtalanodását sem a másokkal-, sem az egyedüllet nem enyhíti. Inkább visszafordul: „híresen vagy hirtelen / tölgyesen vagy nyíresen”. Választási lehetőség nem lévén, az ellentétpár harmóniába nem simítható, ellenben egy kötőjellel egymásra vonható: „Görbén-nyílegyenesen.” A margitszigeti „földi terek”-ből nem nehéz és fáradságos az átlépés az irodalmi mezőre, belép a *Toldi* estéjébe, annak záró strófájába mint szimbolikus térbe: „Engem itt mi hó borít el, / hadd végezhessem jó szívvel / a közel-se végtelent, / bűnös vagyok-e vagy szent? / Bűnös vagyok, annyi szent.”

28 Az efféle összevonások a sietős versbeszédet szolgálják, élnek a metaforizáló nyelv kínálta lehetőségekkel, rétegzik a versnyelvet, az összetett szó mindkét tagja magával hozza és megőrzi jelentését, az összetétel során erre épül az új érvényességű beszédmód.

Ez az utolsó két sor a Tandori-életműben sűrűn visszatérő *bon mot*, ám a jelen esetben maga mögött hagyja *bon mot* jellegét, miközben nem adja föl aforizmusát; a megelőző néhány sor egy irodalmi helyzet konstrukcióját követőleg a „végső kérdés”-t célozza meg; az eufemizmust a Tandori-költészetre szintén jellemző szófordulattal [ezáltal számos „rokon hely” idegondolásával] alkalmazza. Ám a végtelen felbukkanása nemcsak a képzelet működtetéséről árulkodik, hanem a fenyegetettségéről is, amely a végső kérdésekben eleve ott rejtőzik.

Mintha nem egy Arany Jánosnak szentelt ciklusban volnánk, a következő strófában leplezetlenül és védtelenül lép elő a beszélő, a „végső kérdések”-re nem annyira feleletet keres, mint inkább önmaga létezésének esélyeit faggatja egy kérdés-feleletszerű beszéddel; töprenghetnénk számadásra törekvésről, de számvetésről is. Kulcsszavai: végzés, folyton, egy pont közt, mi már ok, viccnek, ezeket kurziválja, a kurziválatlanok közül: kezdeném, örök, fáj, örökdrámák. E kulcsszavak köré fonódik az előadás, e kulcsszavak a kezdet és a vég közé lokalizálódnak, mint amelyekkel való munka, amelyekre ráhallgatás, lehetőség, feladat, messze nem fel/megoldás, de a „valahogy”-gyal jelzett állapot megnevezése. Ami „valahol” elmarad, a *folyton* újak és régebbiek követelik a magukét, „minden örök maradna, / rövidebbet szaladna.” Csakhogy ezt legfeljebb a máshonnan, rajzról is ismerős paradoxon ígéri csupán: „A legrövidebb út: egy / pont közt”.²⁹ S mert paradoxon, nem jut tovább kijelölt „státus”-ánál, de kínálózó helyettesítése sem: „Ne már *viccnek*” – degradálja ötletét, „1-ről 2-re jut, / ez se legjobb rövid-út, / magából ez is kifut” A belenyugvásnak tetsző sem egyértelmű: „a vég kezdetem, legyen. / Mi van valahogy? S nem / volt, lesz úgy, vesztí mását.” Az áthajlás kiemeli a múltat, ezzel némileg gyengíti a jövőt, melyet befoglal a tagadás körébe.

Az utolsó strófában újra megjelenik Hamlet, Toldi, „a tölgyek alatt rímeltet”-ő, kurziválva van a *diferencz–szilencz* rímpár. A visszaidéző verssort a rím kedvéért beiktatott tréfás követi, de a feloldás csak pillanatnyi, időnyerés [volna] a cél. Kétségek között jelenik meg újra mindaz, ami irodalmi utalás. A beszélő mindent elkövet, hogy visszatartsa a végszót, többszörös közbevetésekkel késlelteti, ismétlések, ellentételezések, még mesébe illő fordulat sem képes[ek], legfeljebb elodázní, amit csak legvégül kell, szabad, merészel kimondani. A szilencz túl zajossá lett, „túl-kavarc, mire elül, / s jön az alul-se-felül, / jön a szánom-se-bánom, / se hetedhét határon, / se elvenni a kedvét / nem tudja VÉGTELENSÉG.” A ponttal egy [élet?]szakasz lezárul.

Az utolsó vers, a *Fűkellék* [jellegzetes „tandorizmus”, a függelék módosítása] 25 sorból áll, mint a *Kiti*. Szövegek, bölcselet[ek] között tévelyeg [vagy bolyong?] a beszélő, Hamlet, Héraklit, Arany, egy Vörösmarty-sor *A vén cigányból*. A félelem: „kifogysz a rimből”, a kötet cím applikálása („Felplusztulás segítse, / leplusztulás se rontsa”), kívánság-formába átalakítása, visszatérés az ötlethez: Aranynak, *Toldijának* szentelt kicseng[et]és. Egyáltalában: a megalkotás hogyanja, az önmagának adott

29 Tandori, *Az evidenciátörténetek*, 74. Nem vállalkozhattam egy alaposabb konkordanciajegyzék összeállítására. Ehhez az életmű egészét, legalábbis jelentékeny hányadát fel kellett volna dolgoznom. Ez viszont eljelentéktelenítette volna dolgozatom vállalását, egy teljesen más értekezést segített volna kialakítani. Megmaradtam annál, amit célul tűztem ki, ezért csak néhány példával tudtam igazolni az „ismétlések”-et, melyek az életmű darabjait szorosabb egység felé terelik.

utasítás, az össze nem tartoz[hat]ók között [ál-]választás manipulálása, egyszóval a zűrzavar látszata: semmi törekvés nem érződik az összegzésre, mindössze annyi, hogy szeretne visszavezetni a kiinduláshoz, legalább a ciklust lezárni, az „ábrá”-t felmutatni. A beszéddel szemben érzékeltetett kétely pusztán az ide-oda mozgatható szólás állandósuló oszcillálásával teszi lehetővé, hogy az összegzés-funkció eliminálása ne veszteségnek tételődjék. Az írógép mellőzésével immár a kézírásra hárul a feladat, hogy a gépen található jelzéseket rögzítse (amilyen: % vagy =), ezáltal a hozzágondolható írásképpé változzék. A kérdés az elsősorban kérdőjel nélkül „Elébe, vagy utána”; ebből sok minden lehet, főleg akkor, ha kihasználódik az átváltás néhány lehetősége: „Utolérés – elébe./ Előbb-élés utánra”. A *Fűkellék*³⁰ a *Hamletra* emlékeztet, erre jön „Héraklit”, majd a „megittad az/árát”, valamint a „többi az/összevisszaság” [ahol a perjelek nem a sortörést jelzik]. Ezután merül föl a rimből kifogyás rémképe, a saját módszer körülírása, mely szintén az elbizonytalanodást szemlélteti: „Ez az, / az ez, jön a szó-váltás, / visszaállás, átállás, / süketülő áthallás, / süketelés... Elhagyás.” A plusztulásban a *plusz* a halvány remény, a többi ugyan nem egészen néma csend, de nem is biztató perspektíva. „Toldii vagy hamleti / holtán Arany dől neki.” A ciklus végső szava az irodalomé, a ciklusba foglalt költőé, művéké, melyek kevésbé lezárnak, inkább kifelé mutatnak. A múltakból megőrződött, immár hagyománnyá lett „javak” többszázados létezése tűnik föl annak, akinek élete meghatározott évszámokhoz, korhoz, munkához van kötve. „A génusz: géni juss”, az örökség, öröklődött gondolat, mű, tehetség létformaként neveződik meg, hogy az önmagát megszólító erőteljesen figyelmeztessen: „Vagy megállj, bármerre fuss”, ne térjen ki az intést is tartalmazó viszonyokból, mert azok az utolsó két sor tanúsága szerint az irodalom terei.

A ciklus olvasásának a végére értem, a dolgozatban exponált bizonytalankodásaim azonban nem szűntek meg. Néhány tény azért felsorakoztathatok: a többi néma csend [silence–szilencz] már egészen korán, az *Egy talált tárgy megtisztítása* második kiadása [1995] előszavában köszön ránk, magyarul, angolul és „bécsiiesen”, majd az aláírást követő PS [post scriptum, utószó] nem más, mint rövid sorokból álló, többnyire páros rímű, játékos versek, mely az előszó és a kötet anyaga között közvetít. E rövidsoros, aforisztikus megoldások a *Vagy majdnem* az kötet anyagából is megismerhetők, mint ahogy az Arany Jánosra hivatkozás sem a végső kötetek számára van fenntartva. Az mégis valaminő megfontolást igényel, hogy az *Úgy nincs, ahogy van* pontversei, portrészorozata és műhelyitkai feltárásához hasonló, többé-kevésbé „szabályos” verskötetet nem követte újabb. Tandori Dezsőt érdeklődése, kíváncsisága más [ám nem tagadhatóan költői és rajzos] tájakra vezette, több „válogatott” kötetéhez „összekötő” szöveget szerkesztett. A *Felplusztulás, leplusztulás* részben mintha a régebben kikísérletezett versformákhoz tért volna vissza: e tézist olyanformán helyesbíteném: megformált egy olyan verspróza- és versalakzatot, mely magába ölelte az életmű egynémely periódusának költészettanulását, részint a szorosabb értelemben vett versforma, részint a tágabb értelemben vett szövegköziség érvényesítésével; nem szorítkozva az irodalomra, nyomatékosítva az olykor Hérakleitoszra, olykor Wittgensteinre visszavezethető kiindulás módosított formájú folytatását.

30 Tandori, *Szellem és féltalom*, 108–109. Összefüggésben Babis Mihály *Esti kérdésének* záró hat sorával, valamint az arra történő rajzos utalással.

Az élettörténettel párhuzamosan szerveződik a költészet állandóan önmagára reflektáló története, felemlegetve mindazokat, amelyek – akik e végsőnek bizonyuló „performansz” részeseiként szerephez jutottak, és jutnak továbbra is a Tandori-oeuvre kiépülésében. A *szilencz* két utolsó versében párosuló [tőlük elkülönülő? – lehet, hogy mindkét kérdés jogosan tehető föl, szinte állítássá fokozva] versei olyan kérdéseket fogalmaz meg, melyekre aligha adható bármilyen megnyugtató(?) válasz. Már az sem teljesen deríthető ki, valójában mire irányul a kérdés. A megkockáztatott válaszok pedig nagy valószínűséggel ideiglenesek. Íme, az első: „Hogy is van? / Majd volt valahogy. / Hogy is volt? / Majd van valahogy. / Hogy is nem lesz? / Nem lesz »hogy is!«” Biztonsággal az állapítható meg, hogy az időben cikázik a gondolat, innen oda, onnan ide röpködnek kérdés és felelet, a felelet kiigazítja a kérdést, mivel a kérdés nem képes irányítani a feleletet. A második: „Hogy is van? / Majd hogy is volt. / Hogy is volt? / Majd hogy is van.” A kiasztikus szólás a múlt és jelen, „majd”-dal sejtetett jövő bárminő megfeleltetését tagadni látszik. Az első versei kivonatának tűnik a második, lerövidül, még a lényeg is kurtább lesz. A másodikban az állítást pusztán az biztosítja, hogy elmarad a mondat végéről a kérdőjel. Ez volna A *szilencz* kicsengése? Tipográfiaiilag vitathatatlanul. Ám a lap oldalsó részére nyomtatott (vers)sorok nem teszik-tehetik érvénytelenné a főszöveg sokfelé tájékozódó, különféle médiumokat mozgósító állításait-feltételezéseit [Gábor Miklós révén a színház fontos darabjává válik az Arany/Hamlet/Toldi/Bence-vízióinak, mely egyszerre irodalmi előképe és végkicsengése a Tandori-líra fontos, e kötetre bízott felismeréseinek, melyek közül a *További: „Hamletnek”* oldalsó kísérő verséből idézek]:

vagy vagy, vagy nem vagy
 agy agy, agy nem agy
 agy vagy, vagy nem agy
 agy vagy, vagy nem vagy
 [...]
 agy vagy, agy nem vagy
 agy agy, vagy nem vagy
 vagy agy, agy nem vagy
 vagy vagy, agy nem vagy.

Az alábbi fűzhetem hozzá: a vagy–vagy³¹ feltehetőleg a lenni vagy nem lenni, a lét vagy nem-lét szinonimája. Eljátszik azzal, hogy a választást bejelentő, ígérő, sürgető kötőszó és a létige önmegszólítást lehetővé tévő alakja egybeesik, mely vonzaskörbe emeli be az értelemmel összefüggő agyat. A korábban oldalvást olvasható *Hamlet-töredék* még nyíltabban fogalmaz: „vagy vagy, vagy vagy nem vagy.” A bonyolított állítás kvázi választás, a „vagy”-ok játékában csekély a lehetőség a kitörésre. Ami adatható: a vagyból következő többfelé-irányultság. Ezek bármelyike megtörténhet, és függőben maradhat, ha esélynek gondolható, ha nem. A kötetben a *Mintegy mintha* alakváltozatait is megkapjuk. A *szilencz*-ciklusra is ráolvasható volna, összeírva és/vagy

31 Tandori, *Aforiz dió, Aforiz mák*, 85. előlegezi a kötőszóval: „Vagy vagy / vagy nem vagy. / Itt nincs vagy–vagy”.

széttagolva: „Mint egy mint ha.” The rest is silence – ismételhetjük, akár magyarul is, akár bécsiiesen. De figyelmeztetőül, reményen túli reményül hangzik a plusz, melybe még a felplusztulás, leplusztulás, a fel-le, kint-bent, fent-lent eldönthetetlenségében is fogózni lehet...³²

Füzi László

Kilépés az irodalomból

ADATOK, ÖSSZEFÜGGÉSEK NÉMETH LÁSZLÓ *Irgalom* CÍMŰ REGÉNYÉNEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

[1.] Utolsó regényét, az *Irgalom* című, a hősnő, Kertész Ágnes erkölcsi fejlődését bemutató regényt szerzője már a megírása időszakában is összefoglaló és a pályáját lezáró műnek gondolta, ennek megfelelő megfontoltsággal foglalkozott vele – annak ellenére, hogy hosszú időszakokon keresztül nem adta látható jelét annak, hogy írta volna. Igaz, közben számos más munkája született meg, mondjuk úgy, a szűken vett sajkodi időszaka ekkor terebélyesedett ki. A külső szemlélő azt is gondolhatja, hogy szándékosan más feladatokat vállalt magára, szinte csak azért, hogy a regénnyel ne kelljen foglalkoznia. De nem volt ez így, a többi, a regény melletti írásra is szüksége volt ahhoz, hogy az *Irgalom* megszülethessen, s hogy az előzményekre alapozódó sajkodi időszaka a maga összetettségében kibontakozhasson.

A regény írásának megkezdésétől a megjelenéséig tartó időszak valóban hosszú volt, Németh esetében pedig különösen annak tarthatjuk, mert számos esetben megfigyelhettük, hogy gyorsan dolgozott. Ha teljes egészében azonosult az őt foglalkoztató munkával, akkor hetek-hónapok alatt tekintélyes terjedelmű szöveget hozott létre. Az *Irgalom* megírásának kezdetétől a regény lezárásáig tartó éveket, azaz az őt régóta foglalkoztató téma ekkori kidolgozására vonatkozó időt különösen hosszúnak tarthatjuk, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a regény alaptörténete, az apja orosz hadifogságból való hazatéréséhez kapcsolódó eseménysor megtörténéseinek pillanatától, azaz az 1920-as évek elejétől íróként is foglalkoztatta, s a következő évtizedek során többször is kísérletet tett annak az időszaknak irodalmi műben való megörökítésére. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a történet véglegesnek gondolt megírásának a különböző pályaszakaszokon való késleltetése, s az, hogy az *Irgalom* „megírása” uralta a sajkodi időszak éveit, ugyanarról a tőről fakadt, abból, hogy az összefoglalás hosszú évtizedeken keresztül lehetetlennek bizonyult Németh számára.

32 A *Túl nan* (*Slamp-poetry*) ciklus 270. oldaláról nem írom ide a több ízben „deformált” Wittgenstein-idézetet („Amiről hall / lehet gatni”), csak jelzem, hogy erre épülve az alábbi következtetésig jut el a vers beszélője: „Ez a / szonett lényege, / az aforizma lé- / nyege, és egyálta- / lán LITERATÚRA!” A záró írásjel talán azt sejteti, hogy a másutt „elmúlt”-nak nyilvánított „szerelem” esetleg mégsem múlt el egészen. Tovább olvasva a ciklust, az önmagára vonatkoztatott beszéd mintha végső értékelést/értelmezést közölne: „Életem főmű. / Főművem műfű. / El-élek életem. / Életre élek.” Hogy aztán e versike így érjen véget: „Élekre élek, / napokra napok. / Félsötétben írt / főművet hagyok. / De nem abba. Ebbel!” Kétellyel átszínezett örökhagyás, amely magába fogadja a külön ciklussal körbeírt Arany János-émlékezetet, mely nem más, mint költői párbeszéd, Arany szavaival: „Át téren és időn.”

Talán éppen a megírás szándékának elhúzódsához, s így a gondolkodása összetetté válásához kapcsolódó időbeli rétegződés magyarázza, hogy regényei között alig találjuk meg az *Irgalom* párját. Számos vonatkozásban különbözik Németh többi regényétől, azonban a különbözőségét nehéz meghatározunk. Ha például regényei személyességét nézzük, csak a regényeiet, mert valójában az egész életmű személyes hangoltságú volt, akkor látnunk kell, hogy számos regényében írt önmagáról, hol közvetlenül, hol áttételesen, sőt, még az is előfordult, hogy önmagát mellékszereplőként szerepeltette, ez a személyesség a regények összességére kivetítve annyira általános, hogy ezen az alapon nehéz párt találnunk az *Irgalom*nak. Ugyanezt mondhatjuk el regényeinek úgymond társadalmisága kapcsán is. Írt társadalmi regényeket is, nehezen összehasonlítható vonásaik mellett ebbe a csoportba sorolhatók az *Emberi színjáték*, a *Bűn*, az *Utolsó kísérlet* és az *Égető Eszter*, de az *Irgalom* aligha sorolható be ebbe a csoportba, noha társadalmi vonatkozásai nem tagadhatók. Ha a főhősök-hősnők létérzékelését, a külső világhoz való kapcsolatát tartjuk szem előtt, akkor létrehozható egy *Emberi színjáték* – *Gyász* – *Iszony* – *Égető Eszter* – *Irgalom* csoport, melyből azonban mindenképpen kiemelendő a *Gyász* és az *Iszony*, ezek ugyanis egy leszorított-leszűkített világot ábrázolnak, hősnők az íróval csupán(?) az őket életre hívó életérzés kapcsán tartanak kapcsolatot, talán – áttételesen keresztül – az *Iszony* olvasásakor érezzük, hogy az „ideológus” Németh néhány társadalmi tétele is a regénybe került. A másik három regény világa jóval tágasabb az előbb említettekénél, ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a világuk közvetlenül összekapcsolható lenne. Az *Égető Eszter* című regényen – nem véletlenül viselte eredetileg az *Örültek* címet – a társadalmiság, a vásárhelyiség vagy a csomorkányizmus mibenlétének kutatása uralkodik. Marad tehát összekapcsolható párként két egymás mellé, s egymással szembe is állítható regény, az *Emberi színjáték* és az *Irgalom*. A pályát kezdő és a pályát lezáró regény.

Ez a két regény természetesen különbözik egymástól. Az *Emberi színjáték* Németh életművében a teljesség regénye, társadalmi regény és énregény, az önmaga alkotára való rádőbbenés regénye. Németh üdvösségkeresésének és üdvösséghajszolásának, a minőségeszme felbukkanásának regénye, az én apoteózisa. Szereplői bonyolult rendszer szerint kapcsolódnak egymáshoz, a szerző mellett pedig mintha már ott állna a *Tanu* kiütkereső esszéit író Németh László is. Az *Irgalom* letisztult szerkezetű regény, főhősenek, Kertész Ágnesnek a társadalommal kapcsolatot kereső és találó, s nem a társadalomból kivezető útját mutatja be, merthogy az *Emberi színjáték* főhőset, Boda Zoltánt az általa megtett út kivezette a társadalomból. Az *Irgalom* írója mellett az etikai kérdéseket vizsgáló Németh László áll, s a regény olvasásakor egy percre sem felejtethetjük azt az utat, amit Németh a regény írásáig, s etikai gondolatainak kialakításáig megtett. A két regény különbözőségük mellett azonban rokon is egymással, kapcsolatukról Kabdebó Lóránt így írt: „Kertész Ágnes valahogy a mi korunk számára átfogalmazott Boda Zoltán. És a két pillér közötti íven ott a minőség forradalmának programja, amelyik épp a Boda Zoltán-modell közösségi meghosszabbítása: benne van az akkori 'nem' és az egyéniség kiteljesedésének igénye.”¹ A regények rokonsá-

¹ Kabdebó Lórántnak az *Emberi színjáték*kal foglalkozó írása a *Tiszatáj* 1967. szeptemberi számában jelent meg, a szerző az írást átemelte a *Jelenetek egy regény befogadásáról*. Németh László: *Emberi színjáték* című írásába: Forrás 2021/4., 3–37., itt: 26.

gát, egymáshoz elválaszthatatlan kapcsolódását mutatja és magyarázza az is, hogy ugyanabból a világból, Németh korai, ha tetszik mélyvilágából nőttek ki...

[2.] Az *Irgalom* című regényben bemutatott történet megírása szinte egész életében foglalkoztatta Németh Lászlót. Képzletét erősen fogva tartotta az általa nagyra tartott apa alakja, az apa hétéves hadifogsága kései serdülőkorá időszakára esett, így emlékezetében a távolodó valóságos alakot mitikus fénnel övezte, nem beszélve arról, hogy az idősödő hazatérő apa által mondott számos történet, majd pedig a háborúval és a hadifogságának éveivel foglalkozó emlékirata még a távoli eseményeket is kitörölhetetlenül a családi történelem részévé tette. De ha nem is lett volna ez így, Németh önmaga apa nélkül megélt időszakára akkor is emlékezett volna, hiszen valódi eszmélkedése erre az időszakra esett. Ekkor zajlott anyja általa közeli figyelt „kalandja” is – ez végképpen az apja mellé állította. Az apa hazatérésekor, a csóti táborba írt levelében merült fel benne először a történet megírásának vágya. A levelet az apjának való bemutatkozás, szellemi felajánkozás részeként írta, önmagára, a maga szellemi fejlődésére akarta vele ráirányítani a figyelmet, a levél a család békéjét, majdhogynem derűjét, hogy ezt a regénnyel kapcsolatba hozható kifejezést használjuk, a „hűségesen váró Pénélopeia”² emlegetése volt hivatott jelezni, noha a hazatérő foglyot fogadó derű ugyancsak álságos volt. Ezt követte a *Nyugat* novellapályázatát követő erőltetett nagy elbeszélő rohamában írt *Télemakhosz* című elbeszélése, az *Emberi színjáték*ban is feltűnt ez a történet, erre következett a *Gyász* megírását követően a harmincas évek első felében az *Irgalom* első változatának papírra vetése. A *Gyász* párdarabjaként írta volna meg az *Irgalom* című regényét, ez a munka azonban nem készült el. A későbbiekkel kapcsolatosan érdemes tudatosítanunk azt a bekezdést, amelyet Németh az el nem készült *Irgalomról* írt a *Magam helyett* című önéletrajzában:

Még egy harmadik regényt is kezdtem ekkorában, ennek is nő volt a hőse, egy egyetemi hallgatónő, aki politikai fogságból szabaduló apjában a hőst várja vissza, s egy szegény roncsot kap; azon kell megtanulnia, hogy az eszményítő csodálatnál mennyivel nagyobb, emberibb érzés az irgalom. Mint a *Gyász*-t és a *Színjáték*-ot, ezt is magam ellen készítettem; lelkem kemény aszketikus erényei ellen védtem a szív természetes erényeit, az igényes, távol tartó csodálattal szemben az igénytelen, életeket összemossó részvétet. Ez lett volna az a regény, amelyben talán sikerül legyőzni magamat, de amikor befejeztem volna, vége szakadt a száműzetésnek, s az *Irgalom* töredék maradt.³

Ebből a szövegegységből két utalást érdemes kiemelnünk. Az egyik szerint ez lett volna az a regény, amelyet maga ellen írt volna, s amelyben talán sikerül legyőznie önmagát, a másik szerint a regény eszméje az irgalom lett volna, az általános emberi érzés.

2 Németh László levele Németh Józsefnek, 1921. november 10. = Németh László *élete levelekben 1914–1948*, szerk., s. a. r. Németh Ágnes, a jegyzeteket írta Grezsa Ferenc, Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1993, 48–49.

3 Németh László, *Magam helyett* = Uő, *Homályból homályba*, I., Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1977., 435–436.

A regény megírását nyilván a *Tanu* világának kiteljesedése akadályozta meg, azaz az önmaga által betölteni kívánt szerep, ekkor már nem csupán Németh formálta a maga műveit, hanem azok is nyomot hagytak rajta, s szellemi-alkotói mozgásterét is meghatározták. A megkésetttség, a folytonos halasztódás magyarázatát pedig az *Irgalom* világától különböző léthelyzetek eluralkodásában láthatjuk, annál is inkább, mert Németh a műveiben nem egyszerűen történeteket mondott el, hanem önmaga emberi-gondolkodói léthelyzetét is rögzítette.

Végül meg kell említeni a *Magam helyett* című önéletrajzát is, ebben, amikor időrendben elérkezett apja hazatéréséhez, a történetek pontos leírását adta – ahogy Németh önéletrajzi írásai a tények szintjén mindig pontosak. Mindezt tudva fel kell tenni a kérdést, miért nyúlt vissza életének ehhez a történetssorához akkor, amikor már több változatban is rögzítette azt. A válasz nyilvánvaló, feltehetően az addigiaknál összetettebben, gazdagabban, a történetekből más összefüggéseket kiemelve akarta megragadni a számára fontos eseménysort.

[3.] Az *Irgalom* írását Németh 1957. június 19-én kezdte el, gyors munkára készült, úgy tervezte, hogy augusztus végére már olvasható lesz a teljes regény. 1957. június 28-án írta Illés Endrének: „Csak röviden tudósítalak: kb. tíz napja belekezdtem az *Irgalom* [téma: hazatérő hadifogoly] írásába, s most már túl vagyok azon a ponton – hacsak valami nagy izgalom nem ver le a lábamról –, amin túljutva a regény még elaludhat”.⁴ A levél címzettje szépíró és esszéista, Németh nemzedéktársa, aki évfolyamtársa is volt az orvosi egyetemen, egyben a Szépirodalmi Kiadó igazgatója. A Szépirodalmi Németh egyik kiadója volt, a másik a Magvető, ma már hasonló párhuzamosság nem nagyon fordul elő, az akkorit különösen érdekessé tette, hogy – a rendszer természetéből következően – állami kiadó volt mind a kettő. Illés Endre kiadóvezetőként természetesen fontosnak tartotta a Németh Lászlóval való fontos és bizalmi kapcsolatot, de fontos volt ez a kapcsolat Németh számára is, mégiscsak általa becsült nemzedéktárral és íróval oszthatta meg az írásai közlésével kapcsolatos elképzeléseit. Tulajdonképpen ennek köszönhető, hogy a hozzá írt Illés Endre-levelek megőrződtek, Németh ugyanis időnként elégette a hozzáérkezett leveleket, de az Illés Endre által írtaknak megkegyelmezett, s ahogy azt az 1958. február 2-án írt levelében írja, azokat, „mint a múltban is egyszer-kétszer”, Ágnes lányával visszaküldte.⁵ Ennek köszönhetjük, hogy kettejük kapcsolatába, s az *Irgalom* megírásának történetébe valamennyire beleláthatunk. Igaz, levelezésük egésze többet mutat meg kettejük kapcsolatáról, Németh gondolkodói világáról, s személyes életéről is, mint történetesen az *Irgalom* megszületésének „műhelytitkairól” – ezzel kapcsolatban valójában csak arra találunk utalásokat, hogy Németh mikor foglalkozott a regénnyel, a tartalmával, mondandójával kapcsolatosan – tőle szokatlan módon – semmiféle megjegyzést nem tett. S nemcsak ebben a levelezésben nem érintette a regény tartalmi kérdéseit, hanem más írásaiban sem, ha igen, akkor már visszatekintve, összefoglalónak szánt írásaiban tett néhány megjegyzést a regénnyel kapcsolatban.

4 Németh László levele Illés Endrének, 1957. június 28. = Németh László élete levelekben, I., 1949–1961, szerk. Németh Ágnes, Osiris, Bp., 2000, 464.

5 Uo., 518.

[4.] A regény megírásának szándéka mögött fontos életrajzi tény áll: 1957. május 31-én meghalt Németh édesanyja, így az író azt érezhette, hogy most már a személyes érzékenység érintése nélkül foglalkozhat szülei egymáshoz való viszonyával, a maga kettejük közötti útkeresésével, s az apja hadifogságból való hazatérésével, azzal, hogy az anyjának az apa hadifogságának időszakában kapcsolata alakult ki. Láttuk, ez az egész problémakör egzisztenciális mélységekben érintette Némethet, emberi törekvéseit és írói motívumait is meghatározta. Azzal, hogy legújabb írói tervét Illés Endrével megosztotta, azt egy időre a kettejük közötti levelezés fontos témájává tette. Illés Endrét nyilvánvalóan „hivatalból” is érintette a regény terve, de a regénnyel kapcsolatosan jóval többet tett annál, mint amit egy kiadó vezetőjének meg kellett és kell tennie. Szinte Németh bizalmasává vált, az akkori, egyáltalán nem egyszerű politikai és irodalompolitikai helyzetben információkkal látta el, és tanácsokat adott neki. A rendkívüli érzékenységgel megvert Némethtel majdhogynem pszichológusként foglalkozott, tudatosította benne munkái fontosságát, a pályáját minden támadáskor lezáró, s a kéziratait visszakérő íróval hosszú leveleket váltott lépése elhibázott voltáról, a szükségesnél is hangsúlyosabban dicsérte a kevésbé fontos munkákat és a még kevésbé sikeres színműveket is, időnként tanácsot kért Némethről, s állandóan napirenden tartotta az *Irgalom* ügyét, akkor is, amikor a szerzője sem foglalkozott vele. Levelezésükből most csupán pár, az *Irgalom*mal kapcsolatos részt emelek ki, ám tisztában kell lennünk azzal, hogy ez a levelezés és maga a szellemi kapcsolat összetettebb és gazdagabb volt annál, mint amire az idézett részek utalnak, s tudnunk kell azt is, de ez feltehetően a levelekből is érződik, hogy Illés Endre állandó biztatása nélkül ez a regény nem született volna meg.

Az *Irgalom* megírásának tervére Illés Endre általunk nem ismert levelekben reagált, erről a következő idekapcsolódó levélben olvashatunk: „Két levelemre nem kaptam választ. Remélem, hogy a hallgatás csak azt jelenti: dolgozol. Írj néhány sort magadról: hogy vagy, hogyan halad a regény, nem zavartak-e?” Az aláírás alatti sorokban ez olvasható: „Az *Irgalom* és a *Gyász* 2-3 mondatos tartalma nagyon kell! A tervben szerepeltetnem kell új írásokat is – az *Irgalom* mellett a *Gyászra* gondoltam”.⁶ Az *Irgalom* történetét, eszméjét Németh postafordultával így foglalta össze: „A regény hőse egy harmadéves orvostanhallgató, akinek az apja, az első világháború hadifoglya, akkor tér haza; az anyjának pedig fiatal kedvese van. A lány előbb az erkölcs szigorát képviseli: kiragadni apját a szegycmentelen házasságból, anyját a maga elfogultságával tőri meg. A két gyenge ember vergődése azonban átalakítja felfogását az emberi életről, felfedezi magában azt a sajátosságot, mely pályáján, társvalasztásában, társadalmi tevékenységében is irányítója lesz: a szenvedő iránti részvétet, a nővéri irgalmat.”⁷

Ugyancsak ebben az időszakban írta Németh Gulyás Pálnénak: „egy regény írásába keveredtem [*Irgalom*, szép téma, a *Gyász* testvére], s az most sokkal nagyobb teher nekem, mint régen, úgyhogy estére, főleg a fogalmazás, nagyon kiszipolyozza az erőm”.⁸ Akkor, amikor Judit lánya férjét, Dörnyei Józsefet letartóztatták, abbahagyta a regény írását, „Elkészült volna az *Irgalom* is eddig, de az, hogy itt át kellett adnom a házat, kiszolgáltatott Pestnek s az irodalom idegtépő kalandjainak – a kortársak

6 Illés Endre levele Németh Lászlónak, 1957. július 17. = Uo., 469.

7 Németh László levele Illés Endrének, 1957. július 18-20. = Uo., 470.

8 Németh László levele Gulyás Pálnénak, 1957. július 17. = Uo., 468.

cibálásának. Most, ha kerékvágásba zökkenek, hamar befejezem a regényt is. Egy hetet (a jövőt) a *Sámson* kidolgozásának akartam szánni, aztán veszem elő az *Irgalmat*, ha nem jön semmi közbe, karácsonyra kész vagyok vele” – írta Illés Endrének.⁹

A terv azonban nem valósult meg, ezzel kapcsolatban írta Illés Endre a következő év februárjában: „És bármit is írsz az *Irgalomról*: én bent hagyom az évi tervben. Nem mondok le róla semmiképpen. Önkényesen és erőszakkal írok nevedben új meg új határidőket, amik egyre szorosabban megkötnek.”¹⁰ Ezt követően az *Irgalom* minden évben szerepelt a Szépirodalmi Kiadó évi tervében. A tervezett regény címe csak 1959 júniusában bukkant fel újra a levelezésükben: „Lacikám, s megint csak az *Irgalom!* Hogyan állsz vele? Írod? Befejezted? Mindentől és mindenkitől függetlenül nem szabad félbehagynod! [A felkiáltójeleim.] Gondolj az *Iszonyra*. Kéréssemre – elég nehéz években – befejezted. Most az *Irgalmat* ugyanúgy kérem tőled. Elsősorban, én kérem tőled, régi barátod s olvasód.”¹¹ Németh pár hónappal később válaszolt, nyilvánvalóan a közéleti-politikai történésektől terhelten: „Amit az *Irgalomról* írsz, azon én már csak rezignáltan mosolyogni tudok. Még ha valami csoda folytán annyi erő költözne is belém, hogy a regényt befejezhetném: csak nem lennék örült benyújtani. Hisz magad is tapasztalhattad, hogy tőlem nem azért kérnek kéziratot, hogy azt ki is adják, hanem hogy legyen min át meggyötörni. Ha csak egy olyan ember lenne vezető helyen, mint Köpeczi, már kizárt volna, hogy új dolgom megjelenjék [s újat azért kérnek csak, hogy a régit megtagadhassák]; de van nem egy, hanem ég tudja, hány.”¹² [Köpeczi Béla ekkor a Kiadói Főigazgatóság egyik vezetője volt.]

Az írás első nagy hullámában a hét részből álló regény első két fejezete (Ágnes útja az egyetemről hazafelé, beszélgetése egyetemista társaival, Máriával, Halmival és Vetésivel, megérkezése haza, ütközése az anyjával, s anyja udvarlójával, Lackoviccsal, aztán az apja hazatéréséről szóló hír fogadása, majd a hadifoglyok, köztük az apja hazaérkezésének a leírása), s a harmadik rész [az első ütközések anyja és apja között, a tükrösi út] fele készült el. 1962 májusában, egyik naplóbejegyzése szerint Németh már önmagától is azt kérdezte, hogy miért nem fejezi be ezt a regényt.

Az *Irgalom* méri a hanyagságom: a legjobb regényem lehetne, s öt éve áll félbehagyva, [...] ahhoz, hogy itthon megértsenek, a magyarság jobb részének kell felülkerekedni, megokosodnia; ahhoz, hogy a világ megértse, mit csinálok, a megújhodott magyarságnak kell felmutatni. Nem érdemes hát máson dolgozni, csak ezen. [...] Regénytémaim közül is azok vonzanak, amelyek ennek az emelkedésnek lehetnének az iskolái: az *Aranykor* például. Vagy ha az már nem az én nagyságrendembe eső volument kívánna; az életrajz legalább, amelynek a nagyobb része megvan, s tanulságok poklán-purgatóriumán vinne fel – addig a szomorú s mégis szép félgőzelemig, amelyben most agonizálok: küzdök és haldoklok.¹³

9 Németh László levele Illés Endrének, 1957. október 18. = *Uo.*, 488.

10 Illés Endre levele Németh Lászlónak, 1958. február 19. = *Uo.*, 528.

11 Illés Endre levele Németh Lászlónak, 1959. június 10. = *Uo.*, 648.

12 Németh László levele Illés Endrének, 1959. augusztus-szeptember = *Uo.*, 659.

13 Németh László, *Naplók* = *Uő, Utolsó széttekintés*, Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1980, 53.

Ez a bejegyzés önmagában is jelzi, hogy 1957 után miért nem írta tovább a regényt, a történetből kibomló mondandó mögé még nem tudott odaállni.

1962-63 telén aztán a regény hátralévő részének nagyobbik felét megírta, Domokos Mátyás a Szépirodalmi Kiadó szerkesztőjeként 1963 márciusában már azt kérte Némethől, hogy ha lehet, májusig fejezze be. Ez nem történt meg, ugyanekkor Németh arra kérte Fodor Andrást, hogy készíttessen másolatokat az 1922-es újságokból, ahogy egy másik levelében olvashatjuk, 1957-ben, amikor a regény elején dolgozott, ebben a részben találjuk a budaörsi csatára való utalást, még egy egész kötetnyi újságot kölcsönöztek neki. 1963-as válsága újra elakasztotta a munkát, így a regény írását 1964-ben fejezte be, ekkor, utolsó részletként mintegy száz-százhusz oldalt írt meg, ahogy a hipertónia-levelekben elmondta, már csak a délelőtti másfél és a délutáni egyórás „műszakokban”.

Életrajzi összefoglalójában Lakatos István a következőket jelzi: „1964. május 17. Ágnessel ketten szállítjuk fel a Volkswagenben az *Irgalom* elkészült részének kézirat-tömegét, amit elég gyűrött és összekevert állapotban Németh Ella az egyik szekrény alján talált meg.”¹⁴ 1964. június 6-án írta Németh Illés Endrének: „Mihelyt megint jobban lettem egy kicsit [még egy kéthetes pesti felmenekülés árán is], befejeztem az *Irgalmat*. A befejezés persze csak azt jelenti, hogy végigírtam – a legépeltetés, minthogy kb. 30 íves műről van szó, még órási feladat. Azt hallottam, hogy a regény benne van a Ti jövő évi tervetekben. Valóban kiadásra kerülhet-e, s meddig kell átadni? A Kortárs elkérte folytatásos közlésre, ezzel kapcsolatban mi a kiadó álláspontja, s ha ők, mint ígérík, nyolc számban le tudják hozni, mikorra kell befejezniük?”¹⁵ Válaszában Illés Endre arra utalt, hogy a regényt a következő év könyvhetére kellene megjelentetni.¹⁶ Németh válasza: „A kiadó várja az *Irgalmat*???! Nem lenne annak irgalom! Különben is minden munkám az övé.”¹⁷

Júliusban már azt írja Illés Endrének, hogy a regényt vagy annak az első felét hamarosan megkapja, mert a felesége barátnője eljön Sajkódra, s annak lediktálja. „Persze különöst ne várj – írta –. Ez is nő-regény, nem jobb azoknál – s amikor elővettem [57-ben], mint a legkönnyebb, erőmhöz mért témához fordultam hozzá: összefoglaló ismétlés legrégibb emlékrétegekből.”¹⁸ Az időrendben haladva Domokos Mátyás emlékezése kapcsolódik ide, aki a regény kiadói szerkesztőjeként látogatta meg Németh Lászlót Sajkodon:

Gyakorlati tennivalókról volt még szó aztán, s köztük a legfontosabbról; néhány, szőrén-szálán eltűnt kéziratoldal pótlásáról. Németh László legyintő beletörődéssel fogadta a hiánylistát, amit átadtam neki a sajkodi kisházban, ahol az ablak elé állított asztalon a regény befejező részeit írta, s rámutatott az ablakpárkányon föltornyozott, nyolcadrét alakú, tintával írt kéziratkazalra: — Ezekből is kifűjt mindig egy csomót a szél, valahányszor

14 „Az író – vállalkozás”. Németh László, *Életrajzi kronológia 1949–1975*, összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta Lakatos István, Argumentum, Bp., 1998, 237.

15 Németh László levele Illés Endrének = Németh László *élete levelekben*, II., 574.

16 Illés Endre levele Németh Lászlónak, 1964. június 13. = Uo., 576–577.

17 Németh László levele Illés Endrének, 1964. június vége = Uo., 589.

18 Németh László levele Illés Endrének, 1964. július 14. után = Uo., 594.

a nyáron rámnitották az ajtót. Sokszor egész délutánokat töltöttünk Ellával, míg összekeresgeltük a kertből a szétrepült lapokat. Olyankor is mindig újra kellett írnom néhány lapot, emlékezetből, mert elvesztek vagy szétáztak a nedves fűben. Kellett hozzá egypár pillanat, míg keresztül szalad rajtam a kép: Németh László agya e fölösleges másolások, újraírások borzasztó robotjába fogva...¹⁹

A gépelés azonban nem ment gyorsan, a munkával végül szeptember végére készültek el, ekkor is úgy, hogy Judit készülő kandidátusi disszertációja ellenére átvette a kézirat olvasásának-diktálásának terhét. „Így – írta Németh Illés Endrének – a középső két negyednek csak a javítása maradt rám [ez épp ezért rosszabb kézirat lesz, mert hisz ő mégiscsak meg-megtéved a kibetűzésben]”. Ekkorra már megint elvesztette a munkájába vetett hitét:

De a sokféle külső győtrelemnél is jobban késleltette a munkát a belső csüggedés. Amíg írtam a regényt, s csak a célt láttam [hogy érik a nyers, fiatalos erkölcs, egyetlen ember megmentésének a „kafkai” feladata belátással – negyven esztendőm fejlődését szorítva hősnőm tíz hónapjába], nem értem rá hátranézni, a regény tökéletlenségein rágódni; a javítás, diktálás bő alkalmat teremtett rá. [...] Szóval, hogy ez az utolsó munkám [mert azt határozottan érzem, hogy utolsónak kell lennie] még nagyobb gyalázatba fog alámerülni, mint a *Sajkódi esték* s a *Lányaim* óta minden, amit írtam. S hogy most már nincs is mentségem önmagam bepiszkítására; nem hiszem többé, hogy nemzeti szempontból szükség lenne a munkámra, vagy hogy ebben az általános gyors zúllásban, elsvárosodásban bármit is segíthetnék vele.²⁰

Nemcsak a szokásos pesszimizmusa miatt írhatta le ezeket a sorokat, hanem feltehetően azért is, mert a diktálás, javítás közben a regény szövege szétesett, s így nem láthatott benne mást, mint irdatlan betűhalmazt, melyből hiányoztak a kapcsolódási pontok. S még a „szöveg” sem készült el, még mindig azon tűnődött, hogy azt a részt, ami egy elveszett füzetben lévő rész újraírása volt, nem kellene-e ismét újraírnia.

A legtöbbit még 1964 őszén, az Illés Endrének küldött levelében beszélt munkájáról: „A Tóbiás-interjúban idéztem az öreg Vörösmartyt. Esett, felbomló lelkű ember, s a *Vén cigányt* megírja még. »Ha én nem is számíthatok erre a szerencsére« – írtam ottan... De az, hogy felhozta, azt bizonyítja: mégiscsak számítottam. S most, ahogy ez egy epikus életben megtörténhet: a végén, betegen én is kiemeltam a súlyt, Te legalábbis megnyugtattál felőle. Új, még nagyobb súllyal próbálkozni, nem volt értelme. Nemcsak mert nincs hozzá erő és idő... Nincs hozzá hit se. Nemcsak ebben a most már mértani haladvány szerint hanyatló magyarságba vetett hitem, de lassan az európai civilizációban is.”²¹ Úgy gondolta, művét, teljes életművét lezárta, a Magvetőnél

19 Domokos Mátyás, *Németh László utolsó ítélete. Az Irgalomról*, Tiszatáj 1976/5., 84.

20 *Németh László levele Illés Endrének*, 1964. október 1. = *Németh László élete levelekben*, II., 627.

21 *Németh László levele Illés Endrének*, 1964. november 10. = *Uo.*, 658.

készülő *Kiadatlan tanulmányok* című gyűjtemény után [ez végül csak 1968-ban jelent meg], új könyvet már nem akart megjelentetni. Ugyanebben a levelében a *Gyász* Éjnek vagy inkább Télnek, az *Iszonyt* Ősznek, az *Égető Esztert* Nyárnak, az *Irgalom* című regényt pedig Tavasznak nevezte. Kertész Ágnes, az *Irgalom* hősnője valóban Németh László legtitisztább, ugyanakkor gondolkodásának természetességét is őrző, hajnali nőalakja. Egy másik, az előbb idézettnél valamivel korábban írott levelében értelmezte a regényét:

Az *Irgalom* arról szól, hogy az élet a jóakarát számára rendkívül terhes, nehezen gázolható [mint ahogy te említetted: karkai] elem – írta ugyancsak Illés Endrének –, de a végén mégis, az elérhető valami igen szerény eredmény, diadal, ebben a lassú, lankadatlan gázolásban. A regény bőbeszédűsége, a rengeteg kínos részlet: ezt a nehéz közegellenállást képviseli [éppúgy, mint Karkánál, akiért nem rajongok, a rossz álom ellenállása – ? – mert minden regény egy rossz álom], s a dráma ott megy át legendába – ahol a harc vele, szélesebb terepen folytatva, sikerré kezd válni, s ennek megfelelően a történet is szoros szurdokból – lapályra, deltára jut. Az ötödik fejezetben ez kezdődik el: ez a szélesebb fronton megindult küzdelem, az egy emberért küzdő szeretet – egyetemes belátássá, jóakarattá válása: egy lélek magára találása az irgalomban.²²

Fogalmazása már nehézkes volt, írása szétesett, több olvashatatlan szót találunk az ekkor írott leveleiben – ebben az állapotban formálta, fejezte be regényét. Ám éppen ez a küzdelem, a kifejezésért, a gondolatért, az érzését folytatott küzdelme teremtette meg az *Irgalom* hitelességét.

Ezt követően Illés Endre 1964. november 5-én írt levelét kapcsolom ide. „Lacikám, és most a »cenzor« kér tőled valamit. [Gyula akasztotta rám ezt a főnevet. Sőt, Cs. Szabó azóta, legutolsó kötete előszavában »csokornyakkendő cenzornak« nevezett.] Szóval a cenzor azt kéri: hagyd el a regény utolsó mondatában a sánta eszméket, csak ezt a két szót. Attól félek, ez a két szó veszélyezteti az egész regényt. Ezzel a reális félelemmel kérem ezt tőled. A regény – s külön az utolsó mondat a két szó nélkül is teljesen kimondja, amit ki akarsz mondani.”²³

A regény végül 1965 könyvhetére jelent meg, két kötetben.

[5.] Visszatérve a bevezető gondolatokhoz, Németh életútjának mai szemlélője valóban nem azon lepődik meg, hogy az *Irgalom* írása hosszú évekig húzódott, hanem azon, hogy Németh kezdetben önmagával is elhitette, hogy gyorsan meg tudja írni a regényt. Igaz, korábban sokat és gyorsan dolgozott, 1956 után azonban a körülményei nem tették lehetővé ezt. Nem pusztán azért, amiről Domokos Mátyás írt az idézett emlékezésében-tanulmányában, hogy beteg volt, s hogy a regényírás fölöttébb nehéz munka, hanem azért, mert az 1956-ot követő időszak különösen nehéz volt Németh számára is. Sajkásra húzódott félre, innét figyelte a politika és az irodalom

22 Németh László levele Illés Endrének, 1964. október 17. = Uo., 640.

23 Illés Endre levele Németh Lászlónak, 1964. november 10. = Uo., 656.

történeteit, itt kellett egy kicsi házban kialakítania maga számára a munkafeltételeket, innét járt fel Pestre, ha arra szükség volt. A maga személyes jövőjével ugyanúgy nem volt tisztában, mint az országgal, közben hol támadták, hol, kezdetben, példaként emlegették, mert az októberi-novemberi napokban nem mondott nemet a szocializmusra. Családi élete, nyilvánvalóan önnön életének felfokozottsága miatt, kaotikus volt, miközben könyvei jelentek meg, színházi bemutatója volt, kiterjedt levelezést folytatott, vendégeket fogadott, küzdött a hipertóniájával, életének új keretei alakultak ki, ebbe egyszerűen nem fért bele a szisztematikus, állandósuló munkát követelő regényírás. Már csak azért sem, mert előbb a kibontakozó időszak gondolati alapvetését is el kellett végeznie. Látnunk kell azt is, hogy összetett, gazdag, több szálon fejlődő életművet formált, így mindig számos terület követelte a folytatását.

Miután érzékelte a kormozgásokat, pontosan tudatában volt annak, ebben hazai kortársai közül az első között volt, hogy a hidegháborús évekre egyfajta humánusabb, emberközpontú időszak következhet, még akkor is, ha idehaza még a kádári rendcsinálás éveit éltek. Németh ötvenhatban a maga minőségszocialista felfogásához ragaszkodva a szocializmus vállalása mellett tett hitet, ez viszonylagos védettséget jelentett számára az elkövetkező időszakban. A „védettség” mértéke az idők változásával szinte állandóan módosult. Németh a maga érzékenységevel átélte ezeket a változásokat. Alaptételként elfogadta a szocialista berendezkedést, ennek alapját az jelentette, hogy önmagát szocialista-minőségszocialista gondolkodónak tartotta, s látott esélyt arra – a jövő vonatkozásában, merthogy folyamatosan a jövő foglalkoztatta –, hogy az adott szocializmus eszmerendszere, főképpen pedig a gyakorlata, erre vonatkozott az *Irgalom* zárórészében leírt, aztán Illés Endre javaslatára elhagyott „sánta eszmék” kifejezés, megváltoztatható. Ha a politika világával kapcsolatos kulcskifejezéseit kellene leírni, akkor a *minőségszocializmus*, vele párhuzamosan a *nyugati szocializmus*, az *erőszaknélküliség* és az *el nem kötelezettség* kifejezéseket használnám gondolkodása jellemzésként. S a világcivilizáció kifejezést, merthogy az általa elképzelt világnak is a világcivilizáció keretein belül kellett volna megvalósulnia. Nem véletlen, hogy a *Gandhi halála* című darabja előtt szereplő, *A történelem eszközei* című, 1962-ben írt tanulmányában a következő gondolatmenettel találkozunk:

Gandhi azóta, mint az ilyen ismeretségeknél lenni szokott, hosszú félretevések s időszakos nagy ugrások után, állandóan emelkedett bennem; a nevét azonban, ha az emlékezetem nem csal, a német időkben írtam le először, mégpedig mindjárt jelszószerűen: új európai gandhizmusra van szükségünk. Amikor 1947-ben India felszabadult, figyelmem megint Gandhi felé fordult. Hisz ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a nyugati szocializmus, melyre reményeim építettem, nem juthat szerephez, s kíváncsi voltam, hogy a felszabadult India, s a miniszteri székbe került Gandhi-tanítványok milyen kísérlettel fogják az osztályrészünké vált szocializmust gazdagítani. [...] Gandhi életét sikeres életnek, a világtörténelem egyik legsikeresebb életének tekintetem; ő bizonyította be, hogy steril eszközökkel, az erkölcsi magasabb rendűség fegyverével is lehet történeti győzelmet elérni, egy

nagy széttagolt birodalmat felszabadítani, s gyarmatosítás egész folyamatát megfordítani...²⁴

Etikai rendszerét is a sajkodi időszakban foglalta össze, főképpen A „vallásos” nevelésről című meghatározó jelentőségű, valóban az összefoglalás szándékával készült esszéjében. Az írást akár az *Irgalom* című regény párdarabjának is tekinthetjük, mely azt is érzékelteti, hogy a regényhez szüksége volt törekvései, gondolatai tisztázására. Az 1962-es tanulmány jól érzékelteti az ötvenes években írt *Megmentett gondolatok* című tanulmányfűzér és a szűken vett, 1957-től számított sajkodi időszak szövegei közötti mély rokonságot, ez az írás akár a *Megmentett gondolatok* tanulmányai között is szerepelhetne, azokat is civilizációs szemléletmód, s a bontakozó világcivilizációhoz való kapcsolódás lehetősége foglalkoztatta.

Mindazok a kérdések, amelyeket gondolkodása érintett, az emberi élet értelmére vonatkoztak, szélesebb összefüggésben pedig az embernek a világban elfoglalt helyével, magatartásával voltak kapcsolatosak, de soha nem helyezte önmagát az elvont gondolkodó pozíciójába. A gondolkodást és a saját életének dilemmáival való küzdelmet másoknál nem tapasztalható módon kapcsolta egymáshoz, önnönmaga léthelyzetének kivetítését legalább annyira fontosnak tartotta, mint a legfontosabb emberi kérdések tisztázását, így azt mondhatjuk, hogy olyan sajátos írói-gondolkodói világot teremtett, amelyben az általa megfogalmazott (leginkább etikai) elvek érvényesítése szorosan összekapcsolódott a külső világ „megélésével”, a világban elfoglalt helyével, mintegy ráadásként pedig létérzékelése megjelenítésével. „Gondolkodói” alapállása elválaszthatatlan volt az egyes műveiben megjelenő folytonos küzdelemtől, viaskodástól. Ez az alapállás nem pusztán kiindulópont volt, hanem eredménnyé is vált, ezért nem mondhatjuk azt, hogy gondolatai készen állottak akár indulása pillanatában. Végso soron az „író” és a „gondolkodó” az ő esetében nem választható el egymástól, s ezért nem tudjuk Németh Lászlót megajándékozni a gondolkodó, a filozófus, avagy éppenséggel a bölcselő kifejezéssel.

Az élet megélésének módja mindig foglalkoztatta Némethet, önálló, bár írói világával mindvégig érintkező etikai rendszert azonban csak 1945 után alakított ki, akkor, amikor gondolkodásának politikai hangoltsága már kevésbé érvényesült. Pályájának ebben az új szakaszában azt vizsgálta, hogy miképpen is éljen a világcivilizációba belenövő ember. Az előző korszak ragadozó erkölcsével a növényi növekedés példáját állította szembe. Korábbi cselekedetei tettek, a hősiesség és a grandiózusság jeleit magukon viselő tettek voltak, ő maga legalábbis a heroikuságra törekedett, s annak fényét helyezte a *Tanu*, a *Szárszói beszéd* vagy éppen az *Utolsó kísérlet* fölé. A civilizációs szemléletmód érvényesülésével azonban, azt követően, hogy az „európai gandhizmust” meghirdette, a világgal is új viszonyt alakított ki, nem azt nézte, hogy mit tud változtatni rajta, hanem azt, hogy mit tud hozzátenni. Kétségtelen, hogy ebben az átalakulásban ekkor még érvényesült a lemondás is, ám benne rejtett a korábbinál több jelenségre figyelő, s így gazdagabb élet lehetősége is, miközben a világhoz való cselekvő viszonyulás lehetőségétől

24 Németh László, *A történelem eszközei = Uő, Kísérleti dramaturgia, II.*, Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1972, 14–15.

sem zárta el magát. Ez a fordulat a létszemlélet szintjén az *Iszony* írása közben zajlódhatott le Némethben. Az *Iszony* zárófejezete már ennek a szemléletmódnak a jegyeit viselte magán, éppen úgy, ahogy az *Égető Eszter* is. Ennek a vonulatnak az összefoglalója pedig minden bizonnyal a többször is tervbe vett Jézus-regény lett volna... A regény, tudjuk, nem íródott meg, az ötvenes évek légkörében nem is íródhatott meg, ezt követően pedig már a „mai szent” nevelődésének, életének a megírása foglalkoztatta Némethet. A Jézus-regény helyére így fokozatosan az *Irgalom* lépett, az pedig, ahogy ennek a regénynek az ideája, majd pedig a regény által képviselt eszmeiség a sajki korszak egészen végigvonult, jól jelzi, hogy az etikai gondolkodás szinte minden mást kiszorított Németh gondolkodásából. A „vallásos” nevelésről című írásában az örökségének tekinthető emberképet vázolta fel. A legfontosabb emberi cselekedetnek, elfordulva az általa annyit emlegetett, oly sok vonatkozásban vizsgált, s különböző módozatokban megvalósított nagyságtól, az élet felépítését gondolta: „Egy jól felépített élet: a mű, melynek aránylag legkedvezőbbek a feltételei, s ez az, amelyre lassan mind fogékonyabbá lesz a környezet is. Bölcsék és szentek előbb voltak, mint költők és tudósok; a nagy eredmények túlbecsülése, kiválóság és nyomtatott papír azonosítása azonban egyre jobban elfogta a nagy emberség, a megvalósult élet sugárzása elől a teret. [. . .] A papír-tekintélyek pusztulásával tán megnő ezeknek a devalválhatatlan arany-embereknek az értéke, s reméljük, hatásköre is...”²⁵ A kiválóság – most ne használjuk a nagyság kifejezést – megteremtése aktivitást követel az embertől. „Az ember már fogamzása percében mint feladat nyomul be a meglevő dolgok közé. [...] Nemzódni nem elég, meg is kell csinálni magunkat” – olvashatjuk. Ennek az „önmagunk megteremtésének” két összetevője van: egyrészt azt a folyamatot jelenti, amelynek során az ember a magával hozott tulajdonságokat megszelídíti, másrészt pedig azt a folyamatot, amelynek során az önmagával, öröklött hajlamaival megbékülő ember kapcsolatba kerül a világgal. Az, hogy az ember nem bujtással szaporodik, mondja Németh, „nem mint egy lény egynemű folytatása hajt tovább, régi vagy új viszonyok közt is, hanem két egyéniség tulajdonságait kell harmonikus egyéniségbe egyesítenie: már ez is feladattá teszi az életét”.²⁶ A nevelés feladatának azt tartotta, hogy a gyermekben „egy nagy, mindent integráló egyetemes érzést” alakítson ki, melyben a világ iránti pietás éppen úgy benne van, „mint a maga lehetősége iránti felelősségérzet, s az emberek, de minden élőlény iránti érdeklődés, tisztelet, irgalom”. Ahhoz, hogy ez az érzés kifejlődhessen, a következő feltételek érvényesülését tartotta szükségesnek: „1. A szervezetnek nem szabad a kozmosztól elszakadnia; 2. Fogékonná kell tenni ingereire, cselekvő, kísérletező viszonyba kell lépnie vele; 3. A természeti erők hatalmát, határait, a csínján bánást velük tapasztalati úton elsajátíttatni. Úgy is mondhatnánk: a gyermekben ápolni kell az állatot, aztán ki kell fejleszteni a természetet pedző ősembert; eközben, ha nincs kegyelem nélkül, feltehető, hogy jelentkezik, feltör benn az áhítat is.”²⁷ Azt a vezérletet pedig, visszatérve régi, sokszor használt kifejezéséhez, harcot, amelyik

25 Németh László, A „vallásos” nevelésről = Uő, *Sajki esti esték*, Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1974, 59.

26 Uo., 31.

27 Uo., 53.

az embernek a vázolt eszmék szerinti fejlődését irányította, erkölcsnek nevezte, ezen, végső soron a nagy, szabályozó elvek életreváltását értette. Ekkor sem szakadt el önmaga világától, valójában az foglalkoztatta, hogy az ember miképpen éli az életét. Ebben a vonatkozásban Kertész Ágnes, az *Irgalom* hősnője is „alakká vált tan.” Az ember erkölcsi fejlődéséről írottaktól egészen az etikai rendszerének legkülönbözőbb mozzanataig minden összetevő és elem megjelenik az *Irgalomban* is.

Németh etikai rendszerének kialakulását figyelve láthattuk, hogy hangsúlyt helyezett az ember belső küzdelmeire, arra, ahogyan az ember öröklött világot tudatosítva megteremti önmagát. Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy ezt tartotta az ember legfontosabb feladatának. A belső küzdelmek „lezajlása”, ehhez kapcsolódóan pedig a belső építkezés fontosságának kiemelése szinte leképezte azt a folyamatot, amelyben önmaga viaskodásai során eljutott az általa legfontosabbnak tartott életelvek megfogalmazásához és megéléséhez. Belső küzdelmeinek számbavételéhez itt nincs terünk és időnk, az időben való elhelyezésükhöz még annyira sincs, így csak jelezzük, hogy minden küzdelem és változás az időben, az idő történéseit átélve és tudatosítva történt meg. A részletes számbevétel helyett csak utalunk anyai és apai örökségének tudatosítására, alkati küzdelmeire, ennek megfelelően szinte minden műve kétpólusú mű, még akkor is, ha a legtöbb esetben az egyik pólus csak rejtve képviselteti magát, s kiemeljük az írás szerepének változását Németh gondolkodásában. A harmincas évek közepéig, később pedig pár kiemelkedő pillanatban az írást közvetlen cselekvésként élte meg, noha tudatában volt annak, hogy amit akart, azt írással csak el nem érni lehetett, erről beszélt Boda Zoltán is az *Emberi színjátékban*. Később viszont az írás által olyan teret teremtett, amelyikben saját világának mozgását, az idővel való együttmozdulását megjeleníthette, egészen addig, amíg ebben a térben el nem jutott önnön küzdelmeinek a megoldásáig, ezzel együtt pedig etikai programjának megfogalmazásáig – s így az írás felszámolásáig.

[6.] Említettem már, hogy Németh szinte a lehetetlenre utalt akkor, amikor az *Irgalom* gyors megírásának szándékát jelezte Illés Endrének. Helyzete ezt nem tette lehetővé, akkor, azonban amikor erről írtam, említetlenül maradtak, tudatosan, a tervezett regény belső világából és mondandójából az íróra visszaütő nehézségek. Most ezekről is meg kell emlékezniem – ha nem tenném ezt meg, akkor a regény megírásából fakadó küzdelmeket sem értenék meg, ahogy azt sem, hogy ez a regény miért követelt hosszú éveket az alkotójától.

Az 1957-ben elkezdett *Irgalom* eszméjeként, ahogy az Illés Endrének elküldött, általunk is idézett szinopszisban olvasható, az irgalom említődött. Ez az érzés a hősnőben – már a szinopszis jelzése szerint is – hosszú folyamat végén alakul ki, Kertész Ágnes kezdetben az általa csodált, hazatért apát mentené ki a szégyenteljes házasságából, a szüleivel való kapcsolatát azonban átértékeli, ennek eredményeként alakul ki benne az irgalom érzése. A harmincas évekbeli, nevezzük így, *Irgalom*-töredékben, legalábbis Németh emlékezése szerint nem szerepel a hősnő szüleivel való kapcsolatának átértékelése, azaz az apa és az anya egyaránt való megértése, pusztán az irgalom érzetének kialakulása említődik. Viszont szerepel az utalás arra, hogy ez lett volna talán az a regény, amelyikben sikerül legyőznie önmagát. Ezen a ponton idéznem kell azt a mondatot, amelyet Németh a regény lezárásának idején

Sajkodon mondott Domokos Mátyásnak. Elfekvőnek látta a világot, ennek kifejtése után mondta: „ebben a regényben birkóztam meg emberiszonyommal”.²⁸

Az ön maga legyőzésére és az emberiszonyával való megbirkózására vonatkozó, egymástól több évtizednyi távolságban lévő utalás alighanem megfeleltethető egymással. Ha ez így van, akkor érthetjük meg, hogy miért nem készült el hosszú évtizedeken keresztül az *Irgalom*, s hogy akkor, amikor Németh összefoglaló műként mindenképpen meg akarta írni, miért tartott éveken át a munka. Némethnek hosszú, mély küzdelmeket kellett megvívnia önmagával.

A töredékben maradt és a végül elkészült *Irgalom* egyaránt meghatározó módon különbözik a kezdeti *Télemakhosz*-történetektől, az elbeszélés mellett ideértve az apjának írott levelet is. Németh a valamikori történeteket újabb rétegekkel akarta gazdagítani, s gazdagította is, ezt már az elkészült regény ismeretében mondom, ez az ismeret a regény első megjelenése után hat évtizeddel már nem tagadható meg magunktól. A felületes szemlélő is érzékelheti, hogy a valamikori történetek felülírásával a visszatérő apát fogadó tisztelettől a világ egyetemes elfekvővé növesztéséig, valamint az irgalom-eszme megfogalmazásáig óriási emberi és alkotói terhet vett magára. Az iszony-érzet legyőzése kapcsán tett megjegyzését azonban még nem értelmeztük, ezért, mielőtt zárnak és teljesnek tűnne a történet, érdemes megállnunk egy pillanatra.

Amikor életrajzi írásai és levelei mellett édesapjának a 19–20. század fordulóján írt *Naplója* és a hadifogságára való emlékezése²⁹ is olvashatóvá vált, egy rövid pillanatig úgy tűnt, hogy a Németh László által sokat emlegetett alkati meghatározások is eredeztethetővé és érthetővé váltak. Ez a napló belevilágított a család életébe, Németh József különösen sokat foglalkozott feleségével, annak jellemzésével. Ilyen megjegyzéseket olvashattunk: „Ilyen nőknek nem szabad volna férjhez menni, a nemi élvezetről úgy sincs sejtelve sem, anyai vágyak nem hevítik, teendőit nem bírja. Míg nagyon jó szíve volna, hogy aggszűz vagy apáca féle legyen. Áldása lenne környezetének.”³⁰ Majd: „az anyjától olyan véralakot örökölt, amely bizonyos fokig szuggerálható.”³¹ Tudnunk kell azt is, hogy Németh ezt a naplót csak a negyvenes években ismerte meg, s csak akkortól használta, nyilvánvalóan az *Iszony* és később az *Irgalom* írásakor is, mindkét regény szövege bizonyítja ezt, az *Irgalom*-ban idézi is apja sorait a naplóból. Ezzel együtt egyszerű kifejezést használva azt kell mondanom, hogy a Németh József naplójában felszínre került anyag révén a kifejezés, s vele az érzet eredetéhez nem jutottunk közelebb. Az így megmutatkozó hiány feloldásának lehetőségét Bálint Ágnes filológiai és pszichobiográfiai munkái teremtették meg.³² Németh József naplójának kiadásakor és életútjának bemutatásakor engem is Németh László életrajzi könyveinek „útmutatásai” vezettek, az apa-motívum eredete és karaktere foglalkoztatott. A másik ág, Németh László édesanyjának Gaál Vilmának a családi ága azonban említetlenül

28 Domokos, Németh László utolsó ítélete, 84.

29 Németh József, *Napló (1898–1911), Hét év (1914–1921)*, s. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Füzi László, Magvető, Bp., 1993.

30 Uo., 113.

31 Uo., 114.

32 Bálint Ágnes, *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája [1901–1932]*, Kronosz, Pécs, 2012; Uő, *Pszichobiográfia és irodalom*, Kronosz, Pécs, 2014.

maradt. Bálint Ágnes maga is szóba hozza, nem érti, hogy az irodalomtörténészek miért nem foglalkoztak ezzel a területtel. Feltehetően azért, válaszolom a felvetésre, mert a filológusok, magamat is közéjük helyezve, nem érezték meg a pszichológiai elemzés, általa pedig a Németh műveit uraló pszichológiai rendszer megértésének lehetőségét. Bálint ezen a területen is elvégezte a történeti-filológiai kutatásokat, pszichobiográfiai tanulmányai pedig érintik a Németh-életmű teljes, azaz nem csupán a jelzett ággal kapcsolatos alapzatát. Magam csupán pár mondattal az iszony-érzet jelenlétével kapcsolatos megállapításait idézem, hozzákapcsolva azokat az eddigi irodalomtörténeti megállapításokhoz. Azért tartom fontosnak, hogy megtegyem ezt, még a szűkités ellenére is, mert Németh alapotívumai leginkább anyja és apja világából, azaz családjá világából származtak. Példaként említhető, hogy az ebből a világból kibomló, s a nemiséggel valamilyen módon kapcsolatot tartó iszony-érzet munkáinak egész sorát, ezzel együtt pedig gondolkodásának jellegét is meghatározta. Az alábbiakban Bálint Ágnes elemzését veszem alapul.

Eszerint az iszony képzete Németh László gondolkodásában a család anyai ágához, egészen pontosan az anyai nagyanyjához és az anyjához kapcsolódó történetből jelent meg. Nem nagyanyja vagy az anyja világából bomlott ki, hanem a hozzájuk kapcsolódó képzetek formáltak az iszony érzetének kialakulását segítő történetet. Németh anyai nagyapja Gaál Samu mérnök, anyai nagyanyja Kőnig Mária osztrák származású „kaszírnő” volt. A Gaál család szemében már ez a tény, ti. a „kaszírnőség” botránykőnek számított, még akkor is, ha a házaspár úgymond együtt is bohém életet élt. A rokonok szeme elől Miskolcra vonultak el, csak az 1880-as évek közepén költöztek vissza Pestre. Vannak olyan feltételezések, amelyek szerint Gaál Samunak nem lehetett gyermeke, ezért barátját, Zureich Károly fényképészt bízta meg „családalapítással.” Zureich Károly lesz a családban a keresztapa, őt Németh László is többször említi. Kőnig Mária másik gyermeke, Gaál Kálmán sem Gaál Samutól származott. Az asszony két gyermekét magával víve „elpártolt” férjétől, az ezt követő válás során a gyermekeket a férjének ítélték, volt felesége szabad életet élt, még kétszer kötött házasságot, gyakori kapcsolatairól a Gaál család rendszeresen értesült. Kőnig Mária életmódja családi titoknak számított, ugyanakkor, főképpen Gaál Samu testvérének, Gaál Augusztának, Guszti néninek a mesterkedése révén a családban kialakult a ’rossz vér’ mítosza – ez, láttunk már ezzel kapcsolatos utalást, a család szerint „átöröklődött” Vilmára, azaz Németh József feleségére is, Németh József is elfogadta ezt a feltételezést. A gyermek Németh László minderről csak utalásokat hallhatott, ám amikor, már apja hadifogságának idején az anyjának „barátja” lett, felerősödtek és benne is tudatosultak az ezzel kapcsolatos hallomások. Ahogy Bálint Ágnes írja: „Az ifjú Németh László traumatikus élményként szembesült azzal, hogy anyja hűtlen lett az ő bálványozott édesapjához. A családi fantom szemmel láthatóan artikulálódott: a ’rossz vér’ felszínre tört. [...] Guszti néni naiv öröklődés-elmélete mégiscsak önbeteljesítő jóslattá vált; a fiúban is aktivizálódni kezdett a néma tudás.”³³ Mindez, Bálint Ágnes interpretációja szerint, a fiatal Németh László bordélybeli kudarcában csúcsosodott ki: „A húsz éves fiú egy fölényesen és kissé anyásan viselkedő »rossz nő« karjaiban arra várt, hogy »átcsapjon« rajta a »kábulat«. [...] Ami azonban ott és akkor átcsapott

33 Bálint, *Télemakhosz bolyongásai*, 118–119.

rajta, nem a szexuális vágy volt, hanem az inceszt-tabu iszonya. Az immár aktivált, de továbbra is a tudat alá szorított családi hiedelem, hogy anyja potenciálisan »rossz nő«, egy anyja korabeli, ráadásul anyáskodó »rossz nő« karjaiban most a tudat közelébe került. A szalonbeli nő asszociációk révén azonossá vált az anyával, így az ifjú Németh László tudattalanul inceszt kapcsolatként értelmezte a helyzetét. Impotenciája nem volt más, mint tünet: erős tudattalan tiltakozás az inceszt-tabu megsértése ellen.³⁴ Mindennek közvetett bizonyítékeként Bálint Ágnes az *Utolsó kísérlet* vonatkozó részére utalva fejti ki, hogy a „bordély”, a „kasszínő”, a „rossz nő”, a „kudarc”, a „frufu”, a „felsütött haj” és az „anya” a Németh László-i tudattalanban egymással asszociatív kapcsolatban lévő fogalmak.³⁵ Magam ehhez azt teszem hozzá, hogy az iszony érzete az *Emberi színjáték*ban is feltűnik, a még gyermek Boda Zoltán és a tanítónő ölelésében, s alapját ekkor is a haj jelenti: „Hát szeretsz, Zoltánka, iskolába jární?” – kérdezte a tanítónő. Erre a kérdésre bontakozott ki a következő jelenet:

A fiú nem felelt. Volt valami szokatlan és nyugtalanító ebben a hangban, ami összemarkolta szívét. – „Mi?” kérdezte újra a kisasszony, s mintha csak most venné komolyan a kérdést, fölvetette a könyvből a szemét, Zoltán mellé állt, s hajába mélyesztette az ujjait. „Szeretek”, felelte a fiú, s reszketve várta, mikor szabadul meg a hajába tapadó ujjaktól. – No, csak szeress, én is szeretlek téged, nyögte fejveszetten a kisasszony, s lehajolt, hogy megcsókolja a fiút. A két gyermek arca egy pillanatra, összeért. Szerették egymást, s ez a pillanat mégis borzalmas volt. Zoltán közvetlen közelről érezte a másik test verejtékszagát, az idegen női haj érintését. Cirógástalan gyerekkora, öreg szülői szomorú ridegsége, az a test-idegenség az ő teste és minden más test között: iszonyodó kiáltásba csuklott.”³⁶

Bálint Ágnes részletesen foglalkozik azzal, hogy Németh József és Németh László a húszas évek közepén találkoztak König Máriával, s akkor „megtörtént” a kiengesztelődés. „Feltételezésem szerint – írja –, tehát Németh Lászlónak ezekben az években volt alkalma személyesen is megismerkedni a családi tudattalanban fantomizálódott anyai nagymamával, és a találkozás eloszlatta a vele kapcsolatos hiedelmeket és tabukat. A személyes találkozás során megismert nagymama a hibáival és erényeivel együtt új tartalomként merülhetett bele a családi tudattalanba.”³⁷

Németh regényeinek világa fiatalkorának meghatározó történéseiből táplálkozott, ennek megfelelően a regényeiben, szépirói munkáiban más motívumok mellett jutott szerephez az iszony-motívum mint a világgal való elegyedni nem tudásának a kifejezője. Láttuk, a gyermek Boda Zoltán is minden más testtel szemben érezte az idegenséget. Németh a világgal való szembenállását, a világtól való elzárkózását, másképpen: önmaga belső világának megvédését ezzel a motívummal fejezte ki. Ezért volt számára fontos az „emberiszony” legyőzése az *Irgalomban* – ha elegyedni akart a világgal, ha kapcsolatba akart kerülni vele, akkor a világgal való szembenállá-

34 Uo., 119.

35 Uo., 120.

36 Németh László, *Emberi színjáték*, Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1973, 43.

37 Bálint, *Télemakhosz bolyongásai*, 145.

sát is fel kellett számolnia. Fontos észrevennünk, hogy az *Irgalomban*, Kertész Ágnes gondolkodásában is megjelenik az iszony érzete. Nem a nemiségtől tartóztatta volna meg magát, hanem a másik testével való érintkezéstől. Ez választotta el jó ideig Halmi Feritől is. Gondoljunk például arra, amikor az elfekvőben Mata célzást tett erre. „Ágnes örült a sötétnek – olvassuk a regényben –, hogy nem láthatják a pirulását. Nem amire célzott. A Verebély-órán különbeket hallott, s közben mindenki őket, lányokat nézte. De hogy Mata épp ahhoz a képzethez ért (coxitisés láb, annak a szerepe annál az aktusnál), amitől úgy kilúdbőrzött a viszony továbbgondolása közben a háta.”³⁸ A regényben ennek az érzetnek a feloldása, azaz önmagának az iszony legyőzésére való felkészítése Halmi Feri megölelésével történik meg: „Na, ugye, hogy tudunk futni, állt meg Ágnes közvetlen mellette, s a mellére húzta, s megcsókolta a lihegő fejét. S közben úgy érezte, mintha nem is csak Ferit, de az anyját, apját, Bölcskeyné, a haldokló Matát, az egész elfekvőt, a nagy emberiséget húzta volna mellére – a santa emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék.”³⁹

Ez a jelenet azonban nem csupán Németh László egész életén és művei hosszú során végighúzó, talán legfontosabb motívumát zárja le, hanem mesterségesen kialakított szerepeinek sorát is. Emlékezhetünk arra, hogy Szabó Zoltán a természetes és a társadalom-teremtette, artificiális ember kettősét írta le Németh pályáján. Úgy látta, hogy a harmincas évek közepétől az artificiális ember uralta Németh László világát. „Hogy az artificiálist száműzze, arra nem tesz kísérletet, nem is tehet: a történelmi időjárás ezt nem engedi meg, csak annak van módja ilyesmire, aki költő. Saját énje csak a pálya végén győz ebben a küzdőtérre vált lélekben. Azzal, hogy nem ír több írói művet.”⁴⁰ Szabó Zoltán kortársként is pontosan és mélyen látta Némethet. Érezte azt is, hogy Némethnek a szerepei, vállalásai után meg kell térnie természetes ember voltához. Ezt valóban csak akkor tehetette meg, ha már nem írt többet. Ahhoz, azonban, hogy ne írjon többet, meg kellett írnia az *Irgalom* című regényt. Azt a szerepet, amelyet az írás Németh világában betöltött, ennek a regénynek a megírásával töltötte be. Az *Irgalom* visszavezette a természetes, a nem szerepekben létező léthez. Ami számára az *Irgalom* után az irodalomból megőrződött, az az irodalom gyakorlata volt.

38 Németh László, *Irgalom*, Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1972, 504.

39 Uo., 590.

40 Szabó Zoltán, *A tusakodó ember. Németh Lászlóról = Uő, Ősök és társak*, Európai Protestáns Szabadegyetem, Bern, 1984, 235.

Biró a pályán

BIRÓ ZSOMBOR AURÉL: *VISSZATÉRŐ ÁLMOM, HOGY APÁM VÁLLÁN ÉBREDEK*

Habár az önéletrajzi műfajokhoz sorolható szövegekkel kapcsolatban hagyományosan fennáll az elvárás, hogy szerzőjük már kiterjedt élettapasztalattal rendelkezzen (azaz a tekintélyes életkor mintegy legitimálja az önéletírásra való vállalkozást), az elmúlt évtizedek memoár-boomja ezt az elképzelést is felülírta. Nemcsak a populáris kultúrában találhatunk példát arra, hogy egy húszas éveiben járó alkotó munkái autobiografikus ihletettséggük (lásd Lena Dunham *Csajok* című sorozatát), de számos remek világirodalmi szerző is autofikciós jellegű könyvvel kezdte meg prózaírói pályáját: ilyen Patricia Lockwood *Erről nem beszélünk*, Édouard Louis *Leszámolás Eddyvel* vagy Ben Lerner *Leaving the Atocha Station* című regénye. Ez a tendencia idén a magyar elbeszélőprózában is látványosan előretört: három olyan regény is megjelent – Görcsi Péter *Várni a 29-esre*, Kemény Lili *Nem* és Bíró Zsombor Aurél *Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek* –, melyben reflektált, akár a nevek szintjén is jelzett a kapcsolat a fiatal felnőtt elbeszélő és a szerző alakja között.

Bíró művét éppen a könyvborítón olvasható szerzői név keletkezésének története keretezi. A regény ezekkel a mondatokkal indul: „*Meg fogom változtatni a nevem, mondom apámnak. Nyikorog az ablaktörlő az üvegen, nemcsak az esőcseppeket keni szét, hanem a féklámpák vörös fényét is, a vezetőknév, az persze marad, teszem hozzá halkán, a harmadikat cserélem ki Aurélla.*” [7.] Az a bizonyos harmadik, az apáéval megegyező keresztnév szövetségserűen is kitörlődik, egyszer sem szerepel leírva a műben. Aki azonban figyelemmel követi a sporthíreket (és/vagy elolvasta a könyv végére illesztett köszönetnyilvánítást), az minden bizonnyal Bíró Attilával, a magyar női vízilabda-válogatott korábbi szövetségi kapitányával fogja azonosítani (vagy legalábbis összefüggésbe hozni) a regény jó svádájú, rámenős apafiguráját. Különös együttállás tehát, hogy a nagy visszhangot kiváltó *Nem* után néhány hónappal publikált *Visszatérő álmom...*-ban szintén azokról a terhekről esik szó, melyeket egy nyilvános szereplőként ismert apa helyez a gyerekei vállaira. A *Nem*hez képest viszont (melynek prózapoétikai megoldásai is gyökeresen eltérőek a Bíró által alkalmazott eljárásoktól) ez az apai örökség kevésbé traumatikus és determinisztikus erejű. Zsombor egyes szám első személyű coming-of-age elbeszélése ugyanis éppen arról szól, hogy a fiú hátat fordít a vízilabdának, helyette az írást választja, és mikor az SZFE-n kezd meg tanulmányait (ismét egy Kemény-párhuzam), egy olyan közegbe kerül át, ahol az apai név már nem rendelkezik különösebb nimbuszsal. A könyvben feldolgozott, fikcióvá átglyúrt életanyag tulajdonképpen tehát abban merül ki, hogy a főhősnek még gyerekkorában elválnak a szülei, fiatal felnőttként pedig túlesik az első, nagy szerelmen – azaz nem történik más vele, mint ami a huszonévesek jelentős hányadával általában szokott ebben az életkorban. Az életnegyedi válságelbeszéléseket általában uraló bizonytalanságérzet és jövőképhiány helyett a *Visszatérő álmom...* viszont inkább egy döntéshelyzetet állít a középpontba: Zsombor vagy követi a „jól kitalált, pontos szabályok szerint működő narratívát” [143.], és a kispolgári boldogság útjára lép barátnőjével, vagy pedig regényt ír, még akkor is, ha irodalmi ambíciói megmérgezik

legfontosabb emberi kapcsolatait. A szöveg természetesen – már pusztán létezése folytán – azt igazolja, hogy a fiúban az íróvá válás vágya minden más késztetést felülír. A mű önvizsgálatnak szentelt szakaszai legfőképp ennek a lelki működésnek a megértésére vagy inkább kendőzetlen, önironikus hangoltságú színrevitelére irányulnak. Az énelbeszélő tudatában van annak, hogy életét irodalmi nyersanyagként kezeli („szenvetned se tudok csak úgy önmagamért, minden fájdalmat elteszek későbbre, jó lesz az még valamikor valahova, egy írónak kell a tartalék” 28.), hogy parazitaként telepszik rá szeretteire, akiknek a történeteiből maga a mű is táplálkozik, hogy még a szerelem legbensőségesebb pillanataiban sincs teljesen jelen – de ez a felismerés is csak egy újabb tapasztalati réteggént szolgál, amelyet aztán ügyesen beépíthet a regénybe. Azaz eljutottunk a Künstlerromanok nagy paradoxonához: az irodalom az életből táplálkozik, de kiszorít belőle, mindent, ami nem irodalom. A *Visszatérő álmom...* tehát a művészregények toposzait hasznosítja újra, és Zsombor dilemmái ismerősek lehetnek annak is, aki a kortárs autofikció legnagyobb hatású darabjának, Knausgård *Harcom*-sorozatának első két kötetében követte figyelemmel az auktorális elbeszélő öröklődését a család akolmelege és a magányos alkotómunka között. Míg azonban Karl Ove szerepválságát – és az abból fakadó, permanens büntudatot – a *Harcomban* hitelesíti a kisgyermekes hétköznapiak mélységeinek és magasságainak megrázóan realiztikus elbeszélése, addig arra a fordulatra, hogy egy huszoneves srác első romantikus kapcsolata nem végződik házasságban, mégiscsak nehéz egy visszafordíthatatlan következményekkel bíró, sorsszerű eseményként tekinteni; mint ahogy a szakítás általa felkínált magyarázata sem túl meggyőző. A *Visszatérő álmom...* azonban szerencsére mégsem egy öntetszelgő figura felszíni iróniával átitatott ego-dokumentuma. Egyrészt azért nem, mert távol áll az alkotómunka misztifikálásától: Zsombor megszállott írni akarása nem valamiféle metafizikai teljességigénnyel, hanem egy olyan lelki defektussal kerül összefüggésbe, melyre a szöveg különböző pontjain narcizmusként, egoizmusként, sikeréhségként, különlegességérzetként vagy épp maszkulin erőfitogtatásként utalnak. Másrészt – és ez a legfontosabb –, ha az élet és fikció szövevényes viszonyát érintő, regényben feltett kérdések önmagukban nem is feltétlenül újszerűek, az a hang, melyen az énelbeszélő megszólal, minden ízében friss, eredeti és összetéveszthetetlen. Bíró prózájának nagy erénye, hogy telített az önreflexív, sőt metafiktiiv mozzanatokkal, mégis könnyed, lendületes, vibráló marad; mondatai a keresetlenség benyomását keltik, miközben jelentéstartalmuk a rafinált szerkesztésmódnak köszönhetően folytonosan megkérdőjeleződik, kiegészül, új fénytörésbe kerül.

Az elbeszélés gyakran visszakanyarodik a könyv keletkezésének jelenéhez, az időrend nem szigorúan egyenesvonalú, de – a coming-of-age narratíva logikáját követve – mégiscsak végigvezet a gyerekkortól a fiatal felnőtté válásig tartó időszak legfontosabb állomásain. Ilyen meghatározó élmény lesz az a mulattatóan kettős szocializáció, mely egyidejűleg zajlott a Waldorf-iskola biztonságos tereiben és az uszoda tesztoszteronszagú fiúöltözőjében, valamint a szülők előélete és viharos házassága, amelynek fordulatairól hol szemtanúként, hol a mástól hallott történetek újrarendőjeként számol be a narrátor. A könyv felénél pedig színre lép Sári is, aki magyar szakos, „angoltanár, rúdtáncol, erotikus írókörbe és techno bulikba jár” (92.), és öt évig Zsombor szerelme, élet- és alkotótársa, szerkesztője, múzsa, no meg

legkeményebb kritikusa lesz. A mű sűrített időkezelésére jellemző, hogy a folyamatok részletgazdag kibontása helyett inkább egy-egy kulcsjelenetet beszél el [akár megsokszorozva, több változatban], néhány jellegzetes pillanatot nagyít ki, de ezeket is úgy, hogy figyelmeztet a kiválasztásukra irányuló szerzői döntések önkényességére. Az eleve élőbeszédszerűen ható, sodró erejű narrációba jó ütemben ágyazódnak bele a dőlt betűvel szedett, főként más szereplők megnyilatkozásaiból kiragadott egyenes idézetek. Olyan odavetett mondatok, beszólások, nagy igazságok, emlékezetes bonmot-ok ezek, amelyek nyelviileg [is] karakteresek, de nincsenek annyira felduzzasztva, hogy ne hatnának természetesen. [Bíró egyébként is remek stílusérzékeléssel használja a vízilabda, a foci és a részeg bölcsészek világát idéző szlenget és ordenáré vulgaritást, mely nem telepszik rá túlzottan a regény nyelvezetére, de annak kiszakíthatatlan részét alkotja. Alapvetően el sem tudok képzelni olcsóbb poént annál, minthogy egy kielevezett helyzetben valaki elkezd káromkodni, de a sikertelen forgószékszerelési epizódot záró tirádánál mégis hangosan nevettem.] Az idézetek és a szabad függő beszéd gyakori alkalmazása elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a Zsomborétól eltérő, vele polemizáló nézőpontok is beépüljenek a műbe, ez a célkitűzés pedig még közvetlenebbül valósul meg a szöveg azon pontjain, ahol a három kulcsszereplő [az apa, az anya és Sári] néhány oldal erejéig teljesen átveszi a szót az elbeszélőtől, aki ilyenkor a címzett pozíciójába kerül át. Ez a narrációs megoldás új megvilágításba helyezi az addig feltáruló személyközi viszonyokat, metaszinten pedig még inkább elbizonytalanítja a saját fikcionalizáló tevékenységét egyébként is lépten-nyomon jelző [„Így képzem, pedig tudom, hogy nem így volt, de az én tollamból hiteles lesz ez a verzió is” 33.] énelbeszélő autoritását, történetváltozatainak valóságtartalmát.

A *Visszatérő álom*... bővelkedik a jó humorú, tömör és találó jellemzésekben [a waldorfoz tanító bácsi bemutatása így kezdődik: „Földszag, hajgumival összekötött lófarok, fekete kosz a körmök alatt, így emlékszem Zsolt bácsira, egy kinyúlt, piros polárpulcsi és egy narancssárga buggyosnadrág volt az egész ember.” 19.], ezek a szöveghelyek viszont nem kívülről láttatják, hanem megszólalásmódjuk révén teremtik meg az egykori autótólvaj, sportolófeleség, spirituális guru-szexistennő anya és a nagyhangú, ámde kulturált, konzervatív, vidéki borászcsaládból származó macsó apa alakját. Míg a Soma Mamagésa-aurájú anyafigura rajong és megerősít, addig a Zsombor énelbeszélését elsőként megszakító [az addigi szövegrész olvasójaként felléptetett] apa cáfol, kioktat és ledorongol: „Értem én, hogy dorombol az egó, amikor kijön belőled egy-egy jó mondat. Persze. De azért megállás nélkül hazudni talán nem kéne.” [23.] Az egykori egyérintőmeccs [„Apa és fia egyérintőznek, egy-egyre áll a vézna író és a kiöregedett vízilabdás” 58.], melynek végeredményére mindkét fél másképp emlékezik, így a beszéd[tettek] szintjére helyeződik át, és a korábban ártatlannak tűnő állítások hazugságként való keretezése a befogadót is a folytonos állásfoglalásra kényszeríti. Mikor az apa Zsombor érzékletesen ábrázolt uszodai gyötrelmeire visszautalva kifejti, hogy „[a]zt meg hagyjuk is, hogy a ti generációtok már nem köpködött egymás szájába, ilyeneket legfeljebb mi csináltunk a nyolcvanas években” [24.], az például nyújthatja a nyelvi hatalomgyakorlás példáját [hiszen a családfe semmisnek tételezi a fia sérelmeit], de szembesíthet az „igazság” hozzáférhetetlenségével is [azaz ellenőrizhetetlen, hogy a visszaemlékezések során ki és mikor csúsztat, téveszt, hazudik]. A teljes regény horizontjából ugyanakkor az az interpretá-

ció is érvényesnek tűnik (talán a leginkább érvényesnek), mely szerint az elbeszélőt a vízilabdaedzésekről szóló részben valóban elragadta a fikciógyártás lendülete, melyet olyan narratív mintázatok, előképek táplálnak, mint a sajtóból ismerős edzőbotrányok és Totth Benedek *Holtversenye* (de a mackónadrágos pillangózás mögött még az *Iskola a határon* csuklóztatásainak emléke is feldereng). Az apa szólama tehát afféle *reality check*ként zökkenti ki a kiskamasz Zsombor szenvedésével teljesen azonosuló (ha úgy tetszik: ahhoz irodalom helyett életként viszonyuló) beleérző olvasót. Érdekes hangsúlyozni, hogy az apa–fiú kapcsolat a könyvben éppannyira konfliktuózus, mint amennyire féltő és kölcsönös szeretettel telített. Verbális hadviselésüket szépen ellenpontoszza testi közelségük abban a jelenetben, amelyre a regénycím is utal: az ember csak egy olyan apa vállán tud észrevétlenül elaludni, aki mellett felnőttként is biztonságban érzi magát.

A különböző fikciós szintek még izgalmasabban csúsznak egymásba Sári monológjában, aki nem az igazságot, hanem a hitelességet és a méltányosságot kéri számon Zsomboron mint a kapcsolatuk történetét megőrkítő auktoriális elbeszélő. („Ez a történet közös, a tied és az enyém, te meg úgy meséled, mintha te szartad volna az egészet, nekem itt egy mukkanás se jut, még a saját monológomban se, és hát ahogy beszélek, az pont olyan, ahogyan egy férfi az íróasztala előtt elképzeli egy bölcsész femme fatale-t.” 157.) A szöveg önmagát megkérdőjelező működése itt még intenzívebbé válik, hiszen a lány nemcsak a korábban leírtakat bírálja egy utólagos távlatból, hanem saját, jelen idejű megszólalásmódjának megalkotottságát is, egyszerre helyezve törlésjel alá a fikciós olvasás logikája szerint neki tulajdonított mondatokat, és paradox módon folytatva őket. („Mondjuk én ilyeneket azért fixen nem mondanék. Ez nem az én hangom, dolgozz még rajta egy kicsit” 157.; „Ez sem én vagyok, Zsombor, ezen is dolgozni kellene még.” 158.) Sári itt egyidejűleg szólal meg a közös szerelmet gyászoló másik félként és a kritikus olvasó metaalakzataként, aki az efféle önreflexív narrációs trükkök mögött rejtőző szerzői megfontolásokra is rávilágít („Egyébként meg miért kell nekem ebben a monológban mindenáron szidni ezt a regényt? Ez valami önvédelem? Ha előre rámutatsz a szöveg hibáira, akkor azzal majd sakkban tartod a kritikust, hiszen te direkt írtad szarul, itt a bizonyíték? 158.). Habár ott rejlik benne a veszély, hogy megfáradt, másodlagos posztmodern gesztusok széttartó halmazává váljon, ez a szenvedélyes, mindkét szinten egyformán drámaian ható vádbeszéd válik a regény voltaképpen csúcspontjává. Az a kérdés pedig, hogy miként írható meg vagy sajátítható ki egy olyan történet, amely „közös”, szintén áttevődik a regény metaszintjére, mégpedig az önéletírás etikai vonzataival összekapcsolva. „Lerakja a pontot a bekezdés végére, és szerény mosollyal odafordul hozzám, én meg annyit se tudok kinyögni, hogy mi a fasz, csak arra gondolok, hogy ha kijön belőle még egy ilyen mondat, akkor lehúzó magam a vécén.” [108.] – számol be az az elbeszélő arról, hogy Sári miként segített neki készülő regénye egyik jelenetét lezárni: itt identikusan ismétlődik meg az a mondat, amelyet korábban – akkor még Zsombornak tulajdonítva – olvastunk az uszodai évekre való visszatekintés végén. Ennek az epizódnak a távlatából Sári tehát a szöveg rejtett és igencsak tehetséges társszerzőjeként tűnik fel. Amennyiben viszont – az autofikció összetétel utótagjára helyezve a nyomatékot – Sáriról egy kitalált alakként, *irodalmi* konstrukcióként gondolkodunk, akkor azzal, hogy a fikciós térben tőle idézett (ámde

külső, empirikus szerzőként Bíró Zsombor Aurél által jegyzett) mondatokat dicséri, a regény valójában önmagát emeli piederestálra, az elbeszélő narcisztikus, önfényező gesztusainak megkettőzéseként.

Sári kritikája – „macsózós férfipróza [...] amiben önreflexióba csomagolod a nettó maszkulin hisztit” [157.] – vállaltan feminista nézőpontból bírálja Zsombor monomániás, folytonosan önmagára fókuszáló elbeszélésmódját, és ezzel a regény egyik meghatározó kérdésköréhez jutunk el. A főhős egy olyan családban nő fel, ahol az anya nagyon nő, az apja nagyon férfi, de ezek a minták már náluk is csak egy csúnya váláshoz vezettek, egy olyan barátnő mellett pedig, aki úgy fogalmaz, hogy „*Mi egy feminista háztartás vagyunk*” [124.], érvényüket veszítik. Zsombor 21. századi felnővestörténete tehát azzal a kérdéssel is szembesít, hogy milyen férfivá lehet válni egy olyan szociokulturális környezetben, amelyben a társadalmi nemi szerepeket övező hagyományos elképzelések még mindig erősen hatnak, miközben fenntarthatatlanságuk már nyilvánvaló. Ez a feszültség ironikus kettősségek sorozatában csapódik le: Zsombor elméletben tökéletesen polkorrekt, a gyakorlatban viszont sokszor ugyanazok a reflexek dolgoznak benne, mint az apjában (ebben a személyiségképletben is van valami knausgårdi), egyszerre ábrázolja önmagát vézna bölcsészsrácként, akin gimiben keresztülnéznek a lányok, és kiesik a kezéből a csavarhúzó, illetve önbizalomtól duzzadó fiatal írótitánként, akiben túlteng a versenyszellem, és mindig könyörtelen célra tör. A szöveg nemcsak gazdag a férfi nemi szervet változtatatosan megnevező káromkodásokban, de egy olyan kontextust teremt számukra, melyben ezek a kiürült, rutinszerűen használt nyelvi fordulatok ismét jelentéssel töltődnek fel („üres vagyok, a világ balfasza, és nemcsak férfiként buktam meg, hanem íróként is egyből” 120.; „nem az apám faszán vitorláztam be a krémbe” 73.): nyomatékossítják, hogy Zsombor elbeszélése átvitt és nagyon konkrét értelemben is a saját férfiassága körül forog („De az ágyba is teljesíteni megyek, meggyógyítani Sárít a varázsfaszommal, és ha nem tudom megcsinálni neki az orgazmust, onnantól már nem is érdekel az egész, a farkam is lelankad, amitől persze ő is befeszül” 139.). A *Visszatérő álom...*-ban egészen sok szó esik a szexről: Bíró ehhez egy olyan, meglepően hatékony nyelvet alakított ki, melyben egymásra rétegződik a köznapi vulgaritás és az identitáspolitikai diskurzusok szókinccse, a pornóipar által létrehozott képzetvilág jelszavai és a gyengédség megnyilvánulásai. Fontos, hogy Sári tud ugyanolyan nyers és explicit lenni, mint a fiú („*még hetek múlva is erre a pillanatra fogok maszturbálni, te seggfej, suttogja a vállamba*” 174.), de azzal, hogy tabusítás helyett mindketten nyíltan beszélnek a nemi életükről, a köztük lévő feszültség még nem oldódik fel. A *Visszatérő álom...* tehát a kortárs fiatal irodalom azon alkotásai közé tartozik (ide sorolható a *Nem is*), melyek az intimitás megjelenítésének új lehetőségeivel kísérleteznek. A mű nem eszményítő-erotikus vágyfantáziákat bont ki, nem biológiai őserőként mutatja fel szexualitást, hanem mint egy rendkívül törekeny, egyszerre zsigeri és tanult, kulturális kódok által terhelt viselkedésmódot: ugyanakkor nem törekszik arra, hogy mindent ideológiai képletekre vezessen vissza. A „kell-e borotválni a fanszörzetet”-típusú konfliktusok nagyon is életszerű szituációkba ágyazódnak be, nem sitcom jellegű humorforrásként szolgálnak, hanem egy párkapcsolat lélektanába engednek betekintést.

A regényszöveg finoman összeköti a családi és a szerelmi szálát azáltal, hogy nemcsak saját keletkezését, de a szülők és a Zsombor–Sári kettős egymásra találá-

sának különféle történetváltozatait is a „Lehetne a történetet innen is kezdeni” [28.] mondat variánsaival vezeti be. Hasonlóképp íródik bele a „Visszatérő álmom...” szökapcsolat a nagyapát gyászoló apa egyik megnyilatkozásába is. Az ilyen típusú nyelvi-kompozíciós megoldások miatt [is] lehetne amellett érvelni, hogy a *Visszatérő álmom...* családregény, bár én úgy vélem, hogy ehhez túlságosan szűkösek a regény kronotopikus keretei, mint ahogy – bár az apa kissé gunyorosan így hivatkozik rá – Bildungsromannak sem nevezném Bíró könyvét. Egy Bildungsroman főhőse ugyanis nemcsak leválik a szüleiről, és beleszeret valakibe, hanem elkezd kialakítani valamilyen összetettebb viszonyt a világgal; különféle politikai ideológiák, bölcséleti vagy művészeti irányzatok megismerése, próbálgatása révén tágul szellemi horizontja. A fiatal felnőtt Zsombor szellemi tájékozódásáról, filmes ízléséről [hiszen mégiscsak filmről szakszón tanul], közéleti érdeklődéséről viszont nagyon keveset tudunk meg a regényben, és ez bennem hagyott némi hiányérzetet. Aki kicsit utánanézt az önéletrajzi vonatkozásoknak, annak feltűnhet, hogy a szerző – ismét csak Kemény Lilihez hasonlóan – tevékeny részese volt az egyetemfoglalásnak, az SZFE-n zajló eseményekről született egy tárcanovellája is (*Hogyan térdeljünk*). Az a döntése, hogy ebből az élmény- és szöveganyagból végül nem emelt át semmit a regénybe, természetesen nem kérhető rajta számon, így viszont az egyetem és a színház világát gyakorlatilag csak a „Mester” legendásított, emlékezetes dumákból, nagy beszélgetésekből összerakott alakja képviseli a regényben. A felnőtt szocializáció színhelye az ún. „irodalmi élet”-re szűkül le, melyet a FISZ-tábort és az Esterházy-kupát megőrző anekdotikus életképek hivatottak ábrázolni. Bíró itt is biztos kézzel skicceli fel a figurákat, a regény szellemes áthallásokkal („fiatalok próbálják lerugdosni a József Attila-díjasokat a pályáról, de a vén faszok nem hagyják magukat, lassítják a játékot” 136.), ügyesen lekerekített sztorikkal gazdagodik, de az általánosító-tipizáló megközelítésmód, a kiszámítható példaérték miatt – a „részeg író” toposzának teherbírása igencsak próbára van téve – mégis ez a talán legkevésbé érdekes rétege. [Az viszont elgondolkodtató, hogy az irodalmi [fél]nyilvánosság működésmódjára irányuló reflexió milyen erősen beszűkermekedik a kilencvenes években született generáció első köteteibe. Locker Dávid *Beszédkénszer* című verseskötetének darabjai például hasonlóan ironikus hangnemben, szintén a kívülálló és bennfentes pozíciói között oscillálva tudósítanak a közegről, amelybe ahogy betör valaki, máris elvágyódik belőle.]

A „Hogyan lettem író?”-típusú elbeszélésekben általában kiemelt figyelmet kapnak a szerzői szubjektumra nagy hatást gyakorló olvasmányok, első irodalmi impulzusok. A *Visszatérő álmom...*-ban az énelbeszélő önreprezentációjának egyik legfontosabb eleme az, hogy folyamatosan, szenvedélyesen és professzionálisan ír [egy grafomán alkotóként látjuk őt, aki nem rest „kiugrani az ágyból reggel nyolckor, hogy folytassa az este félbehagyott bekezdést” 103.], ehhez képest viszont jóval kisebb jelentőséget szentel annak, hogy mit és hogyan olvas. A szerzői nevek, könyvcímek a „szakmázós” dialógusokban inkább afféle céhjelzésként, gyors értékelések formájában hangoznak el, összetettebb értelmezés nem fűződik hozzájuk. „A hatodik fröccs után már nem tudtam rendesen kiejteni Rowling nevét, de azért elkezdtem fejtegetni, hogy miért fontosabb szerző a Péterek bármelyikénél” [96.], idézi fel a narrátor az első Sárival átbeszélgetett éjszakát, de – az olvasóként tanúsított attitűdjét általában is leképezve – a Rowling–Péterek összevetés ezután kifejtetlen marad. [Sári inkább

lesmárolja a srácot, minthogy tovább hallgassa az okoskodását.] Zsombor személyes kedvenceként Hemingwayt nevezi meg, de ismét csak jellemző, hogy az ő rajongójává sem mondjuk a *Vándorünneppel*, hanem egy mémesített idézettel való találkozás avatja. [„Az írás egyszerű. Csak leülsz a gép elé, és vérszel. Tizenöt éves vagyok, amikor szembejön velem ez az idézet egy Hemingway-portréra photoshopolva” 88.]. Miközben az elbeszélő én magabiztos értékítéleteivel kapcsolatban felvetődik a gyanú, hogy nem sokat tud Esterházyról, a szövege szerencsére annál többet. Bíró prózapoétikájának Hemingway írásmódjához ugyanis semmi köze (valamiféle párhuzamot legfeljebb a férfiasság kérdéskörében jelölhetnénk ki), de – ahogy arra kritikájában már Károlyi Csaba is rátapintott – Esterházyéhoz annál inkább. A regény zárómondatához eljutva – „annyit hazudtam már, mint a rossz tükör, lassan a plafon is rám szakad, de ezentúl, és akkor ezt most megígérem, esküszöm, hogy csak az igazat fogom mondani” [178.] – valószínűleg sok olvasónak fog eszébe jutni a *Harmonia Caelestis* kezdőmondata: „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot”. Míg az Esterházy-mondat a maga eredeti kontextusában azt sugalmazza, hogy igazság és hazugság kategóriának szétválasztása a nyelv létmódjából fakadóan eredendően lehetetlen vállalkozás, addig Bíró elbeszélője számára a nem diszkurzív értelemben vett valóság hozzáférhetősége nem kérdőjeleződik meg. Csak éppen azt tapasztalja, hogy amint elkapja az írás lendülete, máris elszakad tőle. A regény játékos-önreflexív, performatív mozzanatokban gazdag nyelvhasználata, saját origópontját folyamatosan elmozdító, variatív elbeszélésmódja viszont többek között Esterházy örökségéből építkezik. Ez a hatás nyilvánul meg abban is, hogy a könyv nem témában, nem problémában, de még csak nem is történetben gondolkodik, hanem nyelvben. Ezen a ponton mégis találkozunk a szöveg esztétikai gyakorlata a benne olvasható ars poetikus megnyilatkozásokkal, hiszen Zsombor egy irodalmi mű színvonalát leginkább a „jó mondatokban” méri. Márpedig néhány túlságosan poentírozott, hatásvadász mondatral biztosan találkoztam a regényben, de ügyetlenül megszerkesztettel, prozódiaileg elhibázottal egyáltalán nem.

Továbbra is nyitva marad viszont az a kérdés, hogy kié is akkor az a bizonyos, Zsombort igazi írói irigységgel eltöltő jó mondat. Egyike lenne ez a regényt átítató ironia duplacsavarjainak, vagy – folytonosságot tételezve élet és irodalom, fiktív és valós Sárík között – tekintsünk úgy a szövegre, mint amely részben a közös és konszenzusos munka gyümölcse? Akárhogy is legyen, az a dinamika, mely a *Visszatérő álmom...* monomániás (ámde mégis szerethető) elbeszélőjének diskurzusa és a szereplői szövegek között létesül, azt a belátást közvetíti, hogy egy regény megszületéséhez igenis szükség van másokra. A szerző a tőlük kapott energiákból, érintésekből, feddésekből és persze lopott, kölcsönként, ajándékba kapott mondatokból építkezik. [*Kalligram*]

BALAJTHY ÁGNES

Felfogni, hogy fájt

RÉKAI ANETT: *MENETIRÁNYNAK HÁTTAL*

Kifejezetten érdekes lendülettel indul a Petri-díjas Rékai Anett első verseskötete, majd folytatódik precízen komponált, motivikus kapcsolatokra épülő, tükörszimmetriákkal, érzelmi intenzitás fokozódásával is járó szerkezeti ívvel. A retrospektív vershelyzetek a fájdalom kibeszélésének, ezáltal az értelemadás szükségességének, majd pedig az illúzióvesztésnek a szólamait adják. A gyerekkorból származó lelki sebek és abúzusok tanúsága, a kamasz- és fiatal felnőttkori párkapcsolatok félresiklásai, az irodalmi közegben pályakezdő fiatal nőként elszenvedett visszaélések és nehézségek tematizálásai versről versre növelik a fájdalomról szóló beszéd igényét és a beszéd képtelenségéből fakadó szorongást/fásultságot, hogy majd mindennek az irodalomszociológiai kontextusában a versek alanya – amennyiben ugyanazt a beszélőt tételezzük (nagyjából) mindegyik darab esetén – rátaláljon egy határozott hangra. Hogy ez a hang mennyire megalkotott költészetileg, az számomra egyelőre kérdéses, ezt a bizonytalanságomat csak fenntartja a versbeszélő szólamából helyenként kiérezhető elutasító frusztráció, amely a nyelvi megmunkálás, az önszerkesztés folyamatát panaszolja fel. Tudatosítva, hogy minden metareflexióis játékkal együtt a szövegek működésmódja és a szövegbeli kijelentések nem feltétlenül olvashatók-olvasandók mindig egymásra, mégis termékeny lehet ez a bizonytalanság, ugyanis hatására ezen a ponton körvonalazódik egy másik fontos tétje is a kötetnek: mit javasol legitim költői megnyilatkozásként Rékai Anett?

De talán kissé előreszaladtam, a fentiek ugyanis kifejtést igényelnek, ráadásul érzésem szerint érdemes ragaszkodni a könyv lineáris olvasásához. Egyfelől azért, mert – Visy Beatrixszal [*Női kvóta, Élet és irodalom*, 2024. május 17.] egyetértve – a három közül az első ciklus versei a legerősebbek, és tanulságaik, valamint a sorrend narrativizáló hatása – azaz hogy a versek egymásutánja egy [felnövést]örténet epizódjainak a pszichében hagyott nyomaint rajzolja ki – plusz dimenziót adhat annak a dühnek, amely a harmadik ciklusra halmozódik fel. Másfelől azért, mert egyébként számomra nem biztos, hogy adekvát módon lehetséges viszonyulni – a kritikátlan bólogatáson vagy a reflektálatlan elutasításon kívül – ahhoz a sok magánéleti, önképet, de főként művészetfelfogást illető következtetéshez, amelyekkel teletűzdeltek – főleg – a kötet későbbi versei. Mit értek ezen? Rékai verseiben mindig valami után vagyunk – ami vállalt perspektíva, már csak a kötetcímből is kiindulva, de nem csak emiatt –, a beszélő levonja a helyzetek következtetéseit, egy-egy általánosított-egyszerűsített-dekontextualizált képzetbe desztillálva. Ezt az olvasó legfennebb tudomásul veheti, de nem biztos, hogy az odavezető utat – egy-egy verset csak önmagában nézve – érti, vagy hogy revelatív hatással van rá [így mintha a leleplezések sem tudnának kilépni a szövegvilág hatókörén túlra], hacsak nem egy túlazonosuló-behelyettesítő olvasatban [mindez egyébként vállalt költészeti stratégiának is tűnhet]. Érezzük, hogy súlyos dolgok történtek, de hogy hogyan jut el például *A perfekcionizmusról* című vers alanya oda, hogy „...most kiderült, hogy / végig tévúton jártam. A tökéletesség / steril, uniformizáló és lelketlen” [46.], már kevésbé világos. Még akkor is, ha törté-

netesen jelen recenzió írója egyetért a tökéletességről tett sommás kijelentéssel, a vers nem teszi kevésbé sablonossá azt. Nyilván nem ok-okozati láncolatot kérek számon ehelyütt, hanem inkább egy érzelmi összetettség, a személyes tapasztalat komplexitásának – nem konkrét tényeinek! – kidomborítottabb jelenlétét hiányolom a második és harmadik ciklus versein belül úgy, mint ami megágyazna és eltartaná a következtetéseket, belátva azonban, hogy nagyon kényes a határ annak tekintetében, mennyit közöl és mennyit hagy homályban az alkotó. Ezen múlik az, mennyire válnak didaktikussá vagy éppenséggel megvilágítóvá a bölcs kijelentések az egyébként fontos etikai mondandó közvetítésében.

Az első, Sós című ciklus erősségének egyik forrása a következő két ciklussal ellentétben tehát épp az, hogy képeivel, párhuzamaival – bár könnyen felfejthetőek – színre visz több mindent az érzések primér összetettségéből. Az első vers út, helyzetjelölő címe [*Hazáig*] sejteti, hogy nem lehet túl nagy időbeli távolság a verseszéd és az elszenvedett helyzet – gyaníthatóan egy szexuális abúzusról van szó – között, ugyanakkor messziről indít, az anakonda szorításába belehalt riportertől. Ez a párhuzam, valamint a „Maradt a csendes megadás, / felülkerekedő női ösztön” [7.] biológiai és társadalmi érzékelése rávilágít a test fiziológiai reakciója és az egyén szubjektív akarata közti nonkonkordanciára, ugyanakkor a verbéli természet sincs összhangban az abúzussal, a virágzó fák nem válnak véletlenül sem a nőiség, női termékenység motívumaivá. [Lásd erről Emily Nagoski szexuáalterapeuta *Come as you are* – magyarul *Úgy, ahogy vagy* – című munkájának fontos, tudományos kutatásokra alapozott állításait az „arousal nonconcordance” témakörében: attól, hogy az egyén nemi szerve reagál valamilyen szexuálisan releváns ingerre/kontextusra [megnövekedik a vérellátása], ez még nem feltétlenül jelenti a vágy vagy az élvezet jelenlétét – férfiak esetében 50%-os az átfedés, a nőkben 10%-os. Emily Nagoski: *Come as You Are: the surprising new science that will transform your sex life*, Scribe Publications, 2015.] A következő darab, *Az ezüstös szegély* hasonló kompozíciós technikával dolgozik: a közeli tónál elkövetett öngyilkosság híre indítja el a szólamot, és tér rá a saját belső folyamatokra, egy Robert Browning *Porphyria's Lover*-áthallásos jelenet után szintén a természeti és emberi történet közti ok-okozatiság lehetetlenségével szembesülve: „Látni akartam, átüt-e még a napfény a felhőkön / mindezek után. [...] nem láttam semmi változást.” [8.] A saját ürességérzés, passzivitás és kiszolgáltatottság itteni megfogalmazásának különféle egyszerűbb variációi majd a kötet többi részén is felbukkannak: „Nagyon-nagyon csendesnek éreztem magam, / és üresnek, mint egy hátrahagyott lepkebáb” [9.]. A *Schiele visszatér* a sovány test és az azt megsemmisítő, kisajátító [férfi] tekintet viszonyát skicceli fel: „Schiele az ajtón dörömböl. / Szinte felfal a szemével, / [...] Azt ígéri, megmutatja, hogy / nincs már bennem semmi, / amit érdemes lenne táplálni.” [10.] Ez a vers akkor igazán érdekes, és akkor jön létre benne igazán feszültség, ha az olvasóban aktiválódik az a művészettörténeti kontextus, amelyben Egon Schiele testábrázolása és a festményen lévő aktokat szemlélő nézőt kényelmetlen helyzetbe hozó gesztusai radikálisnak számítottak – ennek azonban a versen kívülről kell jönnie, Rékainál ugyanis a schielei tekintetnek kiszolgáltatott modell szemszögére kerül a fókusz, ugyanakkor az allegorikus olvasat lehetőségét is benne érzem a szövegben. A ciklus további versei a test és az afölötti kontroll visszaszerzésének nem mindig egészséges kísérleteivel, a

test és a természeti ökoszisztéma működésének párhuzamaival, a büntetéskultúrával, a közöny bűnével szembesítenek. A ciklus végi két vers leszámolásjellege készíti elő a következő verseket, valamilyen múltbeli élménycsomag egyszerre szentimentális és szentimentalizmusnak ellenálló lezárását jelzi, cinikus lemondással. A *naivitás vége* szerint „feladatom, sőt erkölcsi kötelességem / minél mélyebben belevájni a saját sebeimbe, / hogy valami kis értelmet adjak nekik. / De többé nem áltatom magam azzal, / hogy bárkit is érdekelnek a dolgaim [...]” [19.]. Az *Utószezon* „egy / középsúlyos, elhúzódo depresszió” [21.] narratív körülírása, az elszalasztottságérzése, és itt köszön vissza a kötet címét adó szintagma is.

Az öneltűntető csend, a testben leképeződő lelki működések, a küszködés a szavakkal, a kimondással, a kiszolgáltatottság, az intimitás határai az első két ciklus összekötő elemei, illetve áthatja néhány generációs élmény is [például az énképet vagy a magánéleti foratókönyveket meghatározó képi kultúra és a tömegmédia világa olyan versekben, mint *Az intimitásról*, a *Semmi* stb.] ezt az egyébként nagyon önmagába záruló versvilágot. A *Semmi intim* című második ciklus versei mindazonáltal egyenként kevésbé emlékeztetéseket, több, nem kellő alapossággal kibontott ötletre felfűzött vagy éppenséggel túlírt szöveg található itt. Úgy tudnám jellemezni ezt a versadagot, mint az elhibázott kapcsolatáról/kapcsolatairól beszélő barátunk keserű és egyoldalú beszámolóit, amelyek bár a másik fél vétkeire fókuszálnak, olykor önmaga egészségtelen kötődési mintázatait is leleplezik („Hogyne üldöztelek volna...” – *Ha nincs vége*, 33.). Legmeghatározóbb élménye a versek alanyainak az alárendelődés és a másik visszaélése ezzel: és mivel részleteket nem ismerünk, sokkal inkább a kötődési mintázatok kerülnek előtérbe, aminek előnye, hogy az olvasó nem ítélkezhet az olvasott emberi gyarlóságok fölött, hátránya, hogy többletjelentést nemigen látok mindebből létrejönni. A másiktól gondoskodás, a kodependencia, az alárendelődés, a küszködés a kapcsolatbeli szerep határaival és hasonló jelenségek fájó nyomaival találkozunk itt-ott. Döbbenetes, ahogy *A kádban* című szövegben a hierarchizáltságból való, vers általi kilépés vágyát megfojtva még a képzelet is csak az alárendelődő, a másik vágyaihoz igazodó, ezzel együtt önmegsemmisítő pozíciót tételezi lehetségesnek. Az *Elképzelte beszélgetés* [amely értelmezésemben az anyához is szólhat, akiről megtudjuk, a hallgatásával büntetett – lám, a csend nem pusztán passzív állapot] „az élet csupa kimondatlanság” [35.] megállapítása is egy korai lemondásról tanúskodik, míg a József Attila-i motívumot és az *Ágnes asszony* balladáját is megidéző cikluszáró *A mosó nők dala* zárata a barátnős-borozós-popslágeres-konyhábantáncoló intermezzójával mégsem irtja ki a [fel]szabadulás reményének csíráját.

A második ciklussal elkezdődtek ugyan a metareflexív fordulatok, éles helyzetbe viszont a harmadikban kerülnek. Ha eddig a költészet elvétve valamilyen értelemadó-kapcsolatteremtő gyakorlatnak tétéleződött, az *Én nem ilyennek képzeltem a költészetet* című ciklusra megérett a naivitással való leszámolás szándéka [kérdéses, hogy megvalósul-e], a vers társadalmi, irodalmi közege a magánéleti után egy saját program, saját attitűd bejelentését hozza. Indul mindez egy *Nihil-rájátszással* [Karinthy Frigyes], a „legyen a művészet az emberekért, / hogy figyeljenek és érezzenek valamit” [43.] szimpatikus buzdításával, majd az „epikoszcentralizmus” [44.] elnevezésével – de nem duzzad a vers ennél kifejtettebb ars poeticává. Sokkal dominánsabbak aztán a negatív megfogalmazások, mint például a *Szívből jön* illúzióvesztése: „Én nem ilyen-

nek képzeltem a költészetet. / Én azt hittem, hogy a vers szívből jön, / hogy a versnek hála hirtelen megért az is, / akivel évek óta elbeszélünk egymás mellett. / De csak pakolgatom a szavakat ide-oda, / irtom a határozókat, jelzőket, / három sorból kettőt csinállok, / kettőből meg egyet, míg / egy szavam sem marad.” [52.] A csendekkel, a szavak nélküliséggel a kötet során szembekerül a szöveggel folytatott szakmai-költői munka frusztrációja – létrejöhetne mindebből egy termékeny feszültség, valamilyen negatív poétika. Akár egyfajta antiirodalom felé is nyithatna például a gunyoros-ironikus felütésű *A humán értelmiségi aranyifjak*, ha nem volna mégis kusza a retorikája, ahogyan valamiképp – valamilyen logikai-modalitásbeli hiba van itt – szembekerül az önálló poétika az esztétikai értékkel: „a jól viselkedés / sajnos érdekelletétben áll / az önálló poétika megteremtésével. / Lábujjhegyen körbetipegjük, / amit mindennap magunkkal hurcolunk, / nehogy kényelmetlenül vagy sértve érezzétek magatokat. / Különben a szerkesztő urak csak legyintenek: / a személyes közlés jól láthatóan fontosabb volt, mint az esztétikai érték.” [58.] A hasonlóan égető problémákat [az irodalmi közeg gépezetének ártó működésmódjától az elhallgatásokon, a betagozódás vagy kiállítás választásán át a nők által átélt kínos, botrányos viszonyulásmódokig a szcena férfi szereplői részéről – lásd még a Virginia Woolf *Saját szobájával* is játékba hozható *Egy képzelt angol író nő életrajzát* is a kötet zárásaként] jelző *Ha nő író vagy* és *Rossz helyen* harcosabb, direkter és eszköztelenebb megnyilatkozásai közepette azonban – és azt hiszem, ez ennek a ciklusnak a kulcsa – a legelemibb lényeg annak elfogadása a verscímetek, illetve a befogadó részéről, hogy valami a beszélőnek nagyon fáj [„Ezért inkább csak ülünk a szép, visszafogott szövegünkkel, / a simára csiszolt, gondosan megválogatott szavainkkal, / és reménykedünk, hátha tévedünk, / és felfogjátok, hogy fáj” – *A humán értelmiségi aranyifjak*, 58.]. Ezen a pontokon azonban a kritikus mondandó rövidzárlatot kap, mint a traumairodalom nagy részénél: ha a szövegek önkijelentései elutasítják az esztétikai megmunkáltságot, azaz a közlés hogyanjának számonkérhetőségét, másnak a fájdalma pedig nyilván nem kommentálható, akkor milyen szempontok alapján volnának vizsgálhatóak maguk a szövegek? Nyilván ez akkor kérdés, ha a kritikus el kívánja fogadni az adott szövegkorpust [deklarált vagy kikövetkeztetett – utóbbi esetben fennáll a spekuláció veszélye] feltételeit. Ugyanakkor az sem biztos, hogy amit Rékainál korábban kissé erősen elutasításként neveztem meg, azt érdemes művészetszemléletnek olvasni, s nem inkább afelől megközelíteni, hogy valóban létezhet-létezik nézőpont, amelyben a fájdalom jelenvalósága és intenzitása összeférhetetlennek tűnik az esztétikai szempontokkal, és a *Menetiránynak háttal* versei épp ezt a nézőpontot kísérik meg, véleményem szerint felemás eredménnyel, megteremteni, szemléltetni, aktivizálni. Ezt az interpretációt indokolhatja a szövegek monologikus jellegéből, a megszólításokból következő, az epikus jeleneteket sodró mondatsszövessel egymás mellé montírozó retorikai hatás. Innen nézve lehet 1.) érthető módon a szépirodalmat, a fikciót egyfajta önáltatásnak ítélni [*Rossz helyen*], és jogosan felháborodni a „visszafogottság” elvárásán, ugyanakkor könnyű kidobni a fürdővízzel a gyereket is, általánosságban a megmunkáltságot, a forma szerepét, fontosságát a művészi közlésben. Holott láthattuk, a kötet eleji versek változatosabb eszköztárral rendelkeznek, a kötet végiek direktsége pedig szintén egy esztétikai-poétikai döntés eredménye. 2.) Nem is elsősorban önironikusként, a kapitalizmus által bedarált kiadói marketingstratégi-

ára reflektálóként értődik a Vida Kamilla *Konstruktív bizalmatlansági indítványának* gesztusait megidéző zárata a *Mégnek* („Művészetből mesterség, / önkifejezésből piacképes szerzői profil. / Ellenőrzött minőség, hazai termék.”, 49.), hanem amennyiben megfeleltetjük egymásnak a párhuzam elemeit, akkor a szakmának célzott kritikát olvashatunk ki belőle mindenekelőtt. Igazából hangosan morfondírozom, következtetésre nem tudok jutni annak tekintetében, pontosan mit állít Rékai Anett költészete az ideális alkotási módszertanról és befogadói szempontrendszeréről, az ars poeticájáról – de azt egyértelműen jelzi, hogy sok minden nincs rendben az irodalom működési közegében –, mivel úgy érzem, ehhez nem adnak elég támpontot a szövegek, gondolatilag következetlenek, és talán túl nagy felületet hagynak a saját spekulációim számára – itt köszön vissza az írásom első részében jelzett „dekontextualizált következtetéspoétika” problémássága. Így tehát csak a sejtésem erősödik, hogy talán nem túl kiforrott művészetkonceptiót próbálnak igen hamar kijelenteni, nem pedig inkább létrehozni ezek az utolsó ciklusbeli versek. Ez számomra olyan zavarossághoz vezet, ami miatt nem válnak igazán provokatívvá sem.

Rékai Anett *Menetiránynak háttal* című első kötete, értelmezésem szerint, egy folyamat befejeződésének bejelentéseként funkcionál: a lírai alany [el]hallgatóból felszólalóvá vált („Nem veszitek meg a hallgatásom egypár elismerő szóval” – *Rossz helyen*, 63.). Mindez pedig egyszerre kelt várakozást és bizakodást a továbbiak tekintetében a recenzióban, hogy innen még bármi jöhet ebben a költészetben, van tehetség és svung; ugyanakkor fenntartja benne azt az érzést, hogy innen érdemes tovább lépni, s hogy talán e kiadvány érdemeit a további Rékai-művek felől látjuk majd tisztábban. [Magvető]

CODÁU ANNAMÁRIA

• • • • •

Felélős kiadó: FAZAKAS GERGELY TAMÁS

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felélős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401–3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.